

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPIJSJE

ČZN

Review for History and Ethnography

4

ČASOPIS
ZA ZGODOVINO
IN NARODOPIJSJE

LETNIK 92
NOVA VRSTA 57

STR.
1–92

2021

PRVA ŠTEVILKA IZŠLA LETA 1904 • COMING OUT SINCE 1904

Na naslovnici je gradivo iz Rokopisne zbirke Enote za domoznanstvo in posebne
zbirke Univerzitetne knjižnice Maribor (izbor Gabrijela Kolbič):

Marburg a. D. [Slikovno gradivo] : Hauptplatz mit Rathaus, Marburg a. D. : Marie Pristernik, [1915?]
COBISS.SI-ID – 57905921

Vuković, I. : Maribor [Slikovno gradivo], Beograd : Jugoturist, [1965?]
COBISS.SI-ID – 61877249

Revija je v polnem besedilu dostopna – *Full text sources availability*:
Sistory (<http://www.sistory.si>), EBSCOhost Historical Abstracts with Full Text, ProQuest

www.czn.si
www.ukm.um.si

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Letnik 92 – Nova vrsta 57
4. zvezek 2021

Review for History and Ethnography

Year 92 – New Series 57
Volume 4, 2021

Maribor
2021

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*

Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru – *University of Maribor
and Historical Society of Maribor*

ISSN 0590-5966 (tisk/print)

ISSN 2712-3138 (splet/online)

Uredniški odbor – *Editorial Board*

Izr. prof. dr. Marjeta Ciglencečki

Red. prof. dr. Darko Darovec

Dr. Jerneja Ferlež

Miroslava Grašič, prof.

Red. prof. dr. Marko Jesenšek

Doc. dr. Tone Ravnikar

Red. prof. dr. Franc Rozman

Dr. Vlasta Stavbar

Izr. prof. dr. Igor Žiberna

Dr. Marjan Žnidarič

Mag. dr. Theodor Domej, Avstrija

Prof. dr. Dragutin Feletar, Hrvaška

Dr. Peter Wiesflecker, Avstrija

Glavna in odgovorna urednica – *Chief and Responsible Editor*

Dr. Vlasta Stavbar

Univerza v Mariboru

Univerzitetna knjižnica Maribor

Gospejna 10

SI – 2000 Maribor

vlasta.stavbar@um.si

Pomočnica urednice – *Editor's Assistant*

Urška Zupan

zupanur@gmail.com

Za znanstveno vsebino odgovarjajo avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. Prispevki so recenzirani. – *Authors are responsible for the scientific contents of their articles. Reprint of articles and pictures is possible only with editor's permission and source quotation. The articles have been reviewed.*

Izdano z denarno pomočjo Mestne občine Maribor in Agencije za raziskovalno dejavnost RS.
Published with financial help of the Maribor Municipality and the Slovenian Research Agency.

Kazalo – Contents

RAZPRAVE – STUDIES

Tomaž Nabergoj, *Rapir tipa »Pappenheimer« z nekdanjega protestantskega pokopališča na Betnavi* (A “Pappenheimer” rapier from the former Protestant cemetery at Betnava) 5

Blaž Korpnik, *Janez Gregor ali samo Gregor?* (Janez Gregor or just Gregor?) 57

Peter Wiesflecker, *»Devianca na deželi«. Resničnost in polariziranje o »mejnih prestopkih« v eni od predmodernih kmečkih družb* (“Deviance in the countryside”. Reality and polarization in relation to “transgressions” in a pre-modern agrarian society) 69

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

Karin Almasj, *Recenzija monografije »Premog, železnica, terme in pivo. Modernizacija in demografski razvoj Laškega v dolgem 19. stoletju« Alenke Hren Medved* 81

Marjan Toš, *Mirjana Furlan: Jožko Slobodnik, Maistrov borec* 83

ZAPISI – NOTES

Majda Potrata, *Spominjanja: Dan Primoža Trubarja 2021* 87

Rapir tipa »Pappenheimer« z nekdanjega protestantskega pokopališča na Betnavi

Tomaž Nabergoj*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 904:623.44; 069:623.44

Tomaž Nabergoj: Rapir tipa »Pappenheimer« z nekdanjega protestantskega pokopališča na Betnavi. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 92=57(2021), 4, str. 5–56

Rapir tipa »Pappenheimer« s pozlačenim ročajem in napisom HERNANDIN na rezilu, izkopan leta 1939 na nekdanjem protestantskem pokopališču rodbine Herberstein na Betnavi pri Mariboru, je verjetno izdelek nemške ali severnoitalijanske delavnice, ne pa Sebastiana ali Pedra Hernández, znamenitih mečarjev iz Toleda v Španiji. Na podlagi najdb in najdiščinskih podatkov s pokopališča, objav z izkopavanj, primerjav z rapirji po Evropi ter zgodovinskih virov o Herbersteinih in protestantizmu na Štajerskem je rapir datiran v 20. leta 17. stoletja.

Ključne besede: rapir, »Pappenheimer«, protestantsko pokopališče, Betnava, rodbina Herberstein.

1.01 Original Scientific Article
UDC 904:623.44; 069:623.44

Tomaž Nabergoj: A "Pappenheimer" rapier from the former Protestant cemetery at Betnava. Review for History and Ethnography, Maribor 92=57(2021), 4, pp. 5–56

The "Pappenheimer" type rapier with a gilded handle and the inscription HERNANDIN on the blade, excavated in 1939 in the former Protestant cemetery of the Herberstein family at Betnava near Maribor, is probably the product of a German or northern Italian workshop, not of Sebastian or Pedro Hernández, the famous swordmakers of

* dr. Tomaž Nabergoj, Narodni muzej Slovenije, Prešernova cesta 20, 1000 Ljubljana, Slovenija, tomaz.nabergoj@nms.si

Toledo, Spain. On the basis of the finds and data from the cemetery, excavation reports, comparisons with rapiers in Europe and historical sources on the Herbersteins and Protestantism in Styria, the rapier has been dated to the 1620s.

Keywords: rapier, "Pappenheimer", Protestant cemetery, Betnava, Herberstein family.

UVOD

Pokrajinski muzej Maribor (PMM) med raznovrstnim in bogatim muzejskim gradivom z območja Maribora in Štajerske hrani tudi precej veliko »naključno zbirko« orožja in bojne opreme. Zbirka, ki je ena največjih v Sloveniji in je skoraj v celoti razstavljena v posebnem prostoru mariborskega mestnega gradu, vsebuje predmete od konca srednjega veka do sredine 20. stoletja: tako hladno kot tudi ognjeno orožje, predvsem meče, sulice, helebarde in drugo orožje na drogu ter pištole, vojaške in lovske puške. Bojno opremo zastopa nekaj oklepov, šlemov in ščitov, večinoma srednjeevropskega, a tudi orientalskega izvora; z Vzhoda, če že ne iz Osmanskega cesarstva, pa vsaj z Balkana, prav tako izvirajo jatagani.¹ Gradivo je bilo pregledno predstavljeno v okviru študije o vojaški zgodovini mariborskega mestnega gradu in mesta Maribor, ki jo je v sodelovanju z mariborskimi muzejskimi kolegi pripravil Leopold Toifl, strokovnjak za novoveško orožje in bojno opremo iz graškega muzeja Universalmuseum oziroma tamkajšnje historične orožarne (Landeszeughaus).²

Poleg te zbirke, ki je del kulturnozgodovinskih zbirk muzeja, nekaj orožja hrani tudi muzejska arheološka zbirka, ta obsega najdbe iz obdobja od mlajše kamene dobe do zgodnjega srednjega veka, to je od 5. tisočletja pr. n. št. do 11. stoletja.³ Orožja je največ iz pozne bronaste in mlajše železne dobe, iz obdobja po zgodnjem srednjem veku tovrstnih arheoloških najdb muzej ne hrani.⁴ Posamezni primerki zgodovinskega orožja pa so bili vključeni v stalno zgodovinsko razstavo muzeja; v razdelku z naslovom »Med bliščem in bedo srednjega veka« je med najpomembnejšimi eksponati poznosrednjeveški meč, ki je edini tak primerek srednjeveškega orožja v zbirkah PMM.⁵ Izjemen

¹ Glej kratek oris stalne zbirke v Radovanovič, *Zbirka orožja*. Poleg originalnih predmetov je v zbirki tudi precej historističnih replik, kar sicer prav tako velja za številne druge slovenske muzeje.

² Toifl, *Govorica orožja*.

³ Prim. Koprivnik, *Arheološka zbirka*.

⁴ Za preverjanje dokumentacije se lepo zahvaljujem kustosinji PMM Vesni Koprivnik. Najdbe orožja, odkritega ob arheoloških izkopavanjih gradu Gornji Maribor na Piramidi nad Mariborom v letih 2010 in 2011, še niso bile predane muzeju; ZVKDS, OE Maribor tako začasno hrani vsaj 13 pušičnih in dve sulični osti (datirane od 11. do 15. stoletja) ter tri krogle za strelno orožje (od 15. do 17. stoletja); glej Ravnik, *Korenine*, str. 20–21.

⁵ Radovanovič, *Zbirka orožja*, str. 154.

Slika 1: Rapir, izkopan na nekdanjem protestantskem pokopališču na Betnavi pri Mariboru leta 1939, hrani PMM, inv. št. W 250 (foto: Marjan Laznik).

predmet je še en meč, to je rapir iz 17. stoletja, ki so ga našli pri arheoloških izkopavanjih na nekdanjem protestantskem pokopališču rodbine Herberstein pri dvorcu Betnava v Mariboru leta 1939.⁶ Kolikor vemo, je to eden od le dveh znanih rapirjev tipa »Pappenheimer« v slovenskih muzejskih zbirkah, pa tudi eden dokaj redkih ohranjenih primerkov te vrste hladnega orožja v Sloveniji, zato si zasluži posebno obravnavo. (Slika 1)

RAPIRJI IZ SLOVENSКИH MUZEJSKIH ZBIRK

O rapirjih iz slovenskih muzejev se doslej ni veliko pisalo, kar sicer velja tudi za večino drugih kategorij orožja, ki je v slovenski muzejski stroki slabo raziskano področje. Rapirji so bili bolj ali manj zelo sumarno objavljeni, pogosto z le nekaj osnovnimi podatki o predmetu in s skromno slikovno dokumentacijo ali celo brez nje. Koliko je neobjavljenih, nimamo podatkov, prav tako večinoma nismo mogli preveriti, ali se pod imenom rapir ne skriva kakšna druga, zelo podobna vrsta meča, npr. *spada* oziroma *degen* (in obratno) – nekatere objave so stare več desetletij, terminologija za hladno orožje pa je v posameznih primerih, npr. prav pri rapirju, tudi neenotna. PMM poleg betnavskega hrani še nekaj rapirjev, ki pa niso bili objavljeni, izjema je en rapir, datiran v 18. stoletje.⁷ Pokrajinski muzej Ptuj ima v svoji zbirki orožja na ptujskem gradu štiri muzealije, označene za rapir: eno s konca 16., eno iz 17. in dve iz 18. stoletja; dva primerka izhajata iz zapuščine Herbersteinov z gradu Vurberk.⁸ Posavski muzej Brežice hrani en rapir iz 17. stoletja.⁹ Pokrajinski muzej Celje je iz svoje zbirke orožja objavil en »rapir italijanskih vojnih uradnikov«, dati-

⁶ Baš, *Muzejsko društvo*, str. 245; prim. Radovanovič, *Zbirka orožja*, str. 159 in sl. 174, kjer je objavljena fotografija rapirja z osnovnimi podatki.

⁷ Radovanovič, *Zbirka orožja*, str. 160, sl. 177.

⁸ Ciglencečki in Selinšek, *Zbirka orožja*, str. 191–196, kat. št. 193–196.

⁹ Dejak, *Orožje*, str. 35, kat. št. 13.

ran v 1. polovico 19. stoletja.¹⁰ Tovrstne častniške oziroma uradniške meče iz 19. stoletja iz zbirk Narodnega muzeja Slovenije (NMS) pa je kustos Ferdinand Tancik označil za spade in celjski »rapir« se tipološko ne zdi prav nič drugačen od sočasnih »spad« avstrijskih državnih uradnikov, kakršne hranita tako ljubljanski kot tudi celjski muzej.¹¹ Ta je sicer z darili pred drugo svetovno vojno pridobil še več takšnega orožja: npr. Karl Schöbinger je muzeju med drugim podaril »30 sabelj, mečev in rapirjev«.¹²

Nekaj rapirjev je tudi v zbirkah Narodnega muzeja Slovenije: štiri primerke z oznako rapir je leta 1971 v pionirski publikaciji ob prvi veliki razstavi v Sloveniji o orožju in bojni opremi objavil že Tancik, ki je en tak kos orožja datiral v 2. polovico 16. stoletja, enega v 2. polovico 17. stoletja, dva »razkošna dvorjanska rapirja« pa v 1. polovico oziroma v sredino 18. stoletja.¹³ A drugi od navedenih »rapirjev« je po sodobnem vedenju spada, enako kot oba »dvorjanska rapirja«, medtem ko je v istem katalogu objavljeni »claymore« v resnici rapir. Kustos Tomaž Lazar je objavil rapir s konca 16. stoletja, po Tanciku in Žargiju sicer označen kot konjeniški meč.¹⁴ Skupaj z metalurgom Marijanom Nečemrom je poskrbel tudi za naravoslovno-tehnične analize rezila še enega rapirja s konca 16. stoletja (meritve mikrotredote in analiza sestave kovine z rentgensko fluorescenco XRF) in tako ugotovil način historigičnega popravila rezila.¹⁵

Problem tipološke prepoznavne in ustreznega poimenovanja tega orožja, če zdaj pustimo ob strani datiranje, je kompleksen. Kot bomo videli, je prisoten tako v starejši evropski historiografiji kot tudi v modernih raziskavah: med zgodovinarji orožja po svetu ni konsenza o definiciji rapirja. Pojem namreč ni bil enoznačno uporabljan oziroma jasno določen niti v virih iz 16. stoletja, ko se je rapir uveljavil kot prepoznavno orožje, niti v tistih iz 17. stoletja, ko je v velikem delu Evrope sodil med standardno hladno orožje. Po današnjem vedenju pa je v fondu NMS pet rapirjev, večina iz južnonemških orožarskih delavnic, kot potrjujejo tipološke značilnosti ročajnih delov ter oblika in namembnost rezil, pa tudi napisi na rezilih z imeni mojstrov ali krajev izdelave. Muzej poleg tega hrani tudi nekaj replik iz 19. stoletja. Med petimi rapirji, ki so časovno postavljeni v zadnjo četrtino 16. in prvo tretjino 17. stoletja, je

¹⁰ Badovinac in Jeličič, *Orožje*, str. 62, kat. št. 79.

¹¹ Tancik, *Krasilni elementi*; Badovinac in Jeličič, *Orožje*, str. 62–63, kat. št. 80 in 81.

¹² Badovinac in Jeličič, *Orožje*, str. 5.

¹³ Tancik, *Orožje*, str. 77, kat. št. 149, str. 91, kat. št. 214, str. 99, kat. št. 257 in 258. Rapir iz druge polovice 17. stoletja je objavil tudi kustos dr. Matija Žargi v katalogu razstave NMS o 17. stoletju: Štamcar in Žvanut, *Theatrum*, str. 105, kat. št. 146.

¹⁴ Lazar idr., *Vitez, dama in zmaj*, str. 38–39, kat. št. 34; prim. Tancik, *Orožje*, str. 75, kat. št. 140, in Žargi, *Bitka*, str. 95, kat. št. 25.

¹⁵ Lazar in Nečemer, *Historical methods*, str. 116–118 in 127.

najmlajši prav rapir tipa »Pappenheimer« – datiran je ok. 1620–30, to je v čas tridesetletne vojne, napis na rezilu pa razkriva, da so ga izdelali v delavnici Jakoba Clementa v Solingenu. Ta rapir je poleg betnavskega primerka torej edini »Pappenheimer« v slovenskih muzejskih zbirkah.¹⁶ (Slika 2)

Slika 2: Rapir tipa »Pappenheimer«, pridobljen iz zbirke barona Hansa Kometra na gradu Pukštajn, hrani NMS, inv. št. N 36884 (foto: Tomaž Lazar).

Zbrani podatki o rapirjih so seveda nepopolni, vendar kažejo – z redkimi izjemami – razmeroma zelo skromno zanimanje slovenskih muzejskih kustosov in drugih strokovnjakov zgodovinskih strok za orožje, pa tudi za vojno in vojaško zgodovino zgodnjega novega veka. Tako večinoma ne poznamo provenience rapirjev oziroma komu so nekoč pripadali ali kdo jih je hranil in kako so prišli v muzejsko zbirko. Podatki o rapirjih kot sestavnih delih oborožitve (in noše) v zgodnjem novem veku, pa tudi o njihovih imetnikih se zagotovo skrivajo v arhivskih dokumentih, kakršni so npr. zapuščinski inventarji. Primer za to je popis imetja Janeza Jakoba grofa Khisla (1645–1689), sicer od leta 1677 lastnika gospostva Betnava, ki si je kot lastnik mariborskega mestnega gradu v drugi polovici 17. stoletja tam ustvaril precejšnjo zasebno zbirko orožja. V njegovem inventarju sta poleg številnih mečev, označenih kot *Degen*, navedena dva francoska rapirja (*zwey ... französische tapier*).¹⁷ Na

¹⁶ Lazar, *Materialna zapuščina*, str. 72–73. Prim. Tancik, *Orožje*, str. 77, kat. št. 147; Žargi, *Bitka*, str. 96, kat. št. 28. Za podatke o rapirjih iz zbirk NMS, za posredovano literaturo, fotografijo rapirja, nasvete in predloge ob pisanju članka se lepo zahvaljujem kolegu kustosu dr. Tomažu Lazarju iz NMS.

¹⁷ Očitno prav *rapier*; Grahornik, *Zapuščinski inventar*, str. 100. Prim. Toifl, *Govorica orožja*, str. 111–112, a z očitno napačno navedbo imena (Jakob Jernej) in leta smrti (1691). Toifl sicer meni, da bi iz te zbirke lahko izvirali nekateri predmeti, ki jih hrani PMM.

podatkih iz zapuščinskih inventarjev temelji tudi članek Nenada Plemenitega o osebni bojni opremi kranjskih plemičev ob koncu 16. stoletja.

Avtor je v virih iz let 1581–1590, ki jih hrani Arhiv Republike Slovenije in so pisani v nemščini, iskal omembe konjeniških bojnih oklepov, njihovih delov in posebej čelad, ob tem pa tudi hladnega in ognjenega konjeniškega orožja. Med tem hladnim orožjem je bil najpomembnejši t. i. konjeniški meč (v virih *Reitschwerdt*, *Rajdtschwerdt* ipd.), poleg njega pa viri omenjajo tudi *Degen* kot načeloma zelo soroden, a lažji meč in še rapir (*Rapier*, *Rapüer*, *Rappir* ali *Rappier*).¹⁸ Tako je bil v zapuščini Karla pl. Višnjegorskega s posestva (Novi) Dvor – Weixelstein pri Radečah (umrl 1580) shranjen rapir z deloma pozlačenima branikom in glavičem; po mnenju Plemenitega je »gotovo sodil k njegovi gosposki oziroma civilni nošnji«. ¹⁹ Erhard pl. Pelzhofer z gradu Zapuže je leta 1587 med drugim zapustil dva rapirja, v zapuščini Baltazarja pl. Raspa iz Ljubljane pa so bili leta 1587 popisani štirje rapirji.²⁰ Vendar razlikovanje med temi izrazi v tedanjih zapuščinskih inventarjih ni povsem jasno niti natančneje določeno in ga je treba jemati s pridržkom, saj se različni izrazi, npr. *Degen* in *Rapier*, lahko nanašajo tudi na isti tip orožja oziroma sodobniki med njima niso dosledno ločevali.

Betnavski rapir, ki je bil do leta 1991 na ogled na stalni razstavi mariborskega muzeja, zdaj pa je shranjen v depoju, je nedavno v odlični interdisciplinarno zasnovani publikaciji skupine strokovnjakov o zgodovini dvorca Betnava objavila Valentina Bevc Varl.²¹ Predmet si je NMS februarja 2018 izposodil za dokumentiranje in naravoslovne preiskave.²² Posnetke rezila z metodo rentgenske radiografije so naredili na Inštitutu za metalne konstrukcije v Ljubljani, analize pozlate na ročajnem delu z metodo protonsko vzbujenih rentgenskih žarkov (PIXE) pa na Inštitutu »Jožef Stefan« v Ljubljani oziroma v njihovem reaktorskem centru v Podgorici pri Ljubljani.²³ Rezultate analiz rapirja je bilo mogoče vključiti že v objavo najdb s protestantskega pokopališča v knjigi o dvorcu Betnava.²⁴

¹⁸ Plemeniti, *Osebna bojna oprema*, str. 8.

¹⁹ Plemeniti, *Osebna bojna oprema*, str. 12. Za podatek o letnici smrti se lepo zahvaljujem dr. Lilijani Žnidaršič Golec iz Arhiva Republike Slovenije.

²⁰ Plemeniti, *Osebna bojna oprema*, str. 13.

²¹ Bevc Varl, *Premična dediščina*.

²² Za izposajo predmeta in posredovane podatke se lepo zahvaljujem direktorici PMM dr. Mirjani Koren, kustosinjam dr. Valentini Bevc Varl in Nives Cvikl, kustosu mag. Oskarju Habjaniču ter konservatoriki-restavratorki Ireni Porekar Kacafura.

²³ Za opravljene preiskave in posredovane podatke se lepo zahvaljujem konservatoriki-restavratorki dr. Evi Menart iz NMS, Janku Vodišku z Inštituta za metalne konstrukcije in prof. dr. Žigi Šmitu z Inštituta »Jožef Stefan«. Prav tako se lepo zahvaljujem mag. Idi Murgelj iz NMS, ki je rapir narisala.

²⁴ Bevc Varl, *Premična dediščina*, str. 446 in op. 115.

V tem prispevku bom povzel dosedanje vedenje in podatke o betnavskem rapirju, predstavil rezultate analiz ter predmet natančneje tipološko določil in datiral. Osvetlil bom pomen te muzealije kot arheološke najdbe in zgodovinskega predmeta v kontekstu nekaterih sodobnih raziskav hladnega orožja tako v Sloveniji kot tudi v evropskem okviru. Predstavil bom zgodovinske okoliščine na podlagi objavljenih pisnih virov o betnavskem pokopališču, gospodstvu Betnava in rodbini Herberstein ter o protestantski skupnosti na Dravskem polju ob koncu 16. in v začetku 17. stoletja. Opozoril pa bom tudi na pomen poznavanja najdiščnih kontekstov za interpretacijo orožja iz preteklih dob. Prav obravnavani rapir je muzealija, za katero te podatke imamo (čeprav so skopi in v nekaterih ozirih nejasni). A preden si predmet pobliže ogledamo, najprej razjasnimo, katero orožje označujemo za rapir nasploh in katero za poseben tip, imenovan »Pappenheimer«, ter na kaj nas opozarja zgodovina raziskav tega orožja.

KAJ JE RAPIR?

Odgovor še zdaleč ni preprost niti enoznačen. Sidney Anglo je v svoji veliki knjigi o vojaških umetnostih ali pač veščinah v renesančni Evropi na to vprašanje odgovoril, da »je težko definirati nekaj, kar se pojavlja v več oblikah in velikostih«. Sodobni znanstveniki se pogosto ne strinjajo o poimenovanjih orožij z rezilom, celo če gre za njihov materni jezik, dejstvo, da je literatura o mečevanju napisana v različnih jezikih, pa to še zaplete. In za vsakogar, ki ga zanima, kako so ljudje uporabljali meče za bojevanje, so skrbni kustosov (bolj glede ročajev kot glede rezil) omejene vrednosti. Nejasnosti o samem tipu meča so pri rapirju še večje kot pri nekaterih drugih vrstah takšnega orožja, posebej glede vprašanja, ali je bilo neko orožje tradicionalno bolj namenjeno za sekanje ali za bodenje. Anglo citira A. V. B. Normana: »podatki o tem, kaj je bilo v določenem obdobju mišljeno z besedo rapir, so zelo nejasni.«²⁵

Kratko oznako ponuja spletni Terminološki slovar uporabne umetnosti iz leta 2015, dostopen v Terminologičnem Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša, ki poleg pohišstva in ur vključuje tudi orožje: rapir opiše kot »eno-ročni, zlasti za bodenje namenjen meč z zelo dolgim, ozkim rezilom in brnikom s prepletenimi zaščitnimi prečkami in obroči.«²⁶ Rapir podrobneje obravnava sodobni leksikon hladnega ročnega orožja iz leta 2006, ki sta ga

²⁵ Anglo, *The Martial Arts*, str. 99. Prim. poglavje »What was a rapier?« in posebej str. 99–129.

²⁶ <https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/slovarji/umetnost/iskalniki?iztocnica=rapir#v> (obiskano 7. 10. 2020).

napisala Jan Piet Puype in Piet De Gryse, pojme pa razlaga v štirih jezikih: nemškem, nizozemskem, francoskem in angleškem. Posamezni istopomenski izrazi, tako za izbrano orožje kot tudi za njegove sestavne dele, in celo gesla niso vselej enako zapisani in tudi ne enako prevedljivi – pogosto namreč izhajajo iz historične rabe, specifične za posamezno deželo in s tem jezik, imajo pa tudi svoj razvoj. Leksikon kot prvi zapis tega orožja v nemščini (*Rapier*) navaja *Rappir* v viru v spodnjememškem jeziku iz leta 1526, prva omemba v nizozemščini je iz leta 1524, v Angliji je izraz v rabi od leta 1553, v francoščini se kot *rapière* pojavi že leta 1474. Izraz zelo verjetno izhaja iz španske oznake za vrsto meča *espada ropera*, prvič omenjene 1468, ki označuje meč (šp. *espada*) kot del noše oziroma »obleke« (šp. *ropa*).²⁷ Nošnja rapirja je bila torej tudi znak družbene pripadnosti, in sicer višjemu sloju. Tako Puype–De Grysejev leksikon ob pomanjkanju enotne vojaško-zgodovinske definicije rapirja to orožje v praksi obravnava kot »dolgi meč (nem. »Degen«) za civilno rabo« in ne kot vojaško orožje. Zanj sta značilna dolgo (»prek enega metra«), ozko in koničasto rezilo ter zapleten ročajni del s ščitnikom, ki je včasih opremljen z eno ali dvema ščitnima ploščicama (»školjkama«).²⁸

Razlikovanje med mečem v širšem pomenu, ki ga prepoznamo za »rapir«, in tistim, vsaj v nemški terminologiji označenim kot »Degen«, ni enoznačno niti preprosto. Po omenjenem leksikonu je »Degen« skupna oznaka za malo manjšo in lažjo obliko meča za bodenje z ravnim, ozkim rezilom in, odvisno od tipa, ročajnim delom, ki ima bodisi enostavne bodisi bolj zapletene zaščitne elemente.²⁹ Po katalogu razstave o meču v Solingenu leta 2015 in 2016 izraz »Degen« v splošnem označuje meče z malo širšim rezilom kot pri rapirju, namenjenim za rezanje in za bodenje. Po svoji obliki in delovanju v razvoju hladnega ročnega orožja stoji med srednjeveškim mečem in rapirjem. Od začetka novega veka oziroma obdobja renesanse, ko se je pojavil rapir kot izrazito bodno orožje (in za boj izključno peš), pa vse do moderne dobe se je »Degen« uporabljal tako za boj peš kot tudi na konju.³⁰

Alfred Geibig je v svoj izbor »nevarnega in lepega« zgodovinskega orožja iz umetnostnih zbirk na gradu Coburg ob klasičnih mečih, označenih v nemščini kot »Schwert«, vključil več mečev tipa »Degen«. Poleg specifičnih

²⁷ O etimologiji izraza rapir prim. Norman, *The Rapier*, str. 19–21. Zanimivo je, da se izraz *rapir* ni uveljavil niti v italijanščini (običajno je bilo to orožje imenovano *striscia*) niti v španščini (za rapir so še vedno uporabljali splošno oznako *espada* – meč); glej Seitz, *Blankwaffen* I, str. 304.

²⁸ Puype, De Gryse, *Viersprachiges Lexikon*, str. 127 (geslo Rapier, nemško) in 157 (geslo Rapier, angleško) ter tab. 27 in 28.

²⁹ Puype, De Gryse, *Viersprachiges Lexikon*, str. 106, geslo Degen.

³⁰ Grotkamp-Schepers idr., *The Sword*, str. 149.

primerkov, kot sta »Promenierdegen«³¹ (malo krajši meč kot del oprave, v literaturi imenovan tudi »Kostümdegen« ali »Kavalierdegen«, v angleščini »small sword«, to je kratki meč, v francoščini pa »épée de cour«) in »Stoßdegen«³² (z izrazito koničastim rezilom, namenjen predvsem za bodenje), so štirje označeni kot »Degen«,³³ eden pa kot »Schwert/Degen«; ta ima precej širše rezilo kot ostali primerki, značilno bolj za klasični meč kot pa za njegovo varianto, imenovano »Degen«.³⁴ Podobno velja za rapirje iz zbirk na Coburgu. Če izvzamemo »Schalenrapier«,³⁵ poimenovan tako po skledičasto oblikovanem ščitniku za roko, sta dve orožji označeni kot »Rapier«,³⁶ eno pa kot »Rapier/Degen«.³⁷ Dvojno poimenovanje kaže po eni strani zadrego, kako tipološko določiti posamezen kos orožja, ko razmejitve niso jasne, po drugi pa veliko sorodnost v oblikovnih in funkcionalnih lastnostih obravnavanih predmetov. Vsi ti odlični predstavniki hladnega orožja so z izjemo enega primerka datirani v drugo polovico 16. oziroma v prvo polovico 17. stoletja. Namenjeni so bili za specifične oblike bojevanja (mečevanja), nekateri visoko specializirani, kot npr. omenjeni »Schalenrapier«, primeren skoraj izključno za bodenje: s svojim ozkim, hkrati pa debelim in zato togim rezilom ter blizu ročajnega dela postavljenim težiščem je bil zasnovan za hitro, prilagodljivo, a kljub temu nadzorovano vodenje konice in s tem za uspešno izvajanje tako napadalnih vbodov kot tudi obrambnih parad.³⁸

Rapir in »Degen« sta imela svoj razvoj, ki je dosegel vrh v 16. in 17. stoletju. O njem so predvsem z vidika tipologije ročajnega dela pisali že avtorji ob koncu 19. stoletja, kot sta bila Wendelin Boeheim³⁹ in August Demmin,⁴⁰ v drugi polovici 20. stoletja pa predvsem Heribert Seitz,⁴¹ Ada Bruhn Hoffmeyer,⁴² Ewart Oakeshott⁴³ in drugi. Po Seitzu je rapir določen tip meča, označenega kot »Degen«; ta predstavlja širši in splošnejši pojem ter označuje dolgo bočno orožje, namenjeno udarjanju in bodenju ter tako civilni kot tudi vojaški rabi. Rapir, ki je bil nasprotno oblikovan le za mečevanje (nem. Fechten), je sicer v

³¹ Geibig, *Gefährlich und schön*, str. 112–113, kat. št. 44.

³² Geibig, *Gefährlich und schön*, str. 106–107, kat. št. 42.

³³ Geibig, *Gefährlich und schön*, str. 84–85, kat. št. 33; str. 88–90, kat. št. 35; str. 100–101, kat. št. 39; str. 102–103, kat. št. 40.

³⁴ Geibig, *Gefährlich und schön*, str. 94–96, kat. št. 37.

³⁵ Geibig, *Gefährlich und schön*, str. 97–98, kat. št. 38.

³⁶ Geibig, *Gefährlich und schön*, str. 86–87, kat. št. 34; str. 104–105, kat. št. 41.

³⁷ Geibig, *Gefährlich und schön*, str. 82–83, kat. št. 32.

³⁸ Geibig, *Gefährlich und schön*, str. 98.

³⁹ Boeheim, *Handbuch*, str. 281–291.

⁴⁰ Demmin, *Die Kriegswaffen*, str. 736–742.

⁴¹ Seitz, *Blankwaffen I*, str. 303–339, isti, *Blankwaffen II*, str. 30–150.

⁴² Bruhn Hoffmeyer, *From mediaeval sword*, posebej str. 45–66.

⁴³ Oakeshott, *European Weapons*, str. 135–141 in 158–169.

začetku imel rezilo, namenjeno za udarjanje in bodenje, v drugi polovici 16. stoletja pa se je to podaljšalo in zožilo, saj je bilo uporabljano predvsem za bodenje. Ročajni del je bil v začetku 16. stoletja v principu še enak tistemu, ki ga je imel »Degen«, pozneje pa je lahko dobil ščitni del (ščitno ploščico) kot zaščito pred udarci proti roki oziroma podlahti. Uporabljali so ga večinoma za zasebni namen, postal je izrazito orožje za dvoboj.⁴⁴

Rapir in »Degen« je težko klasificirati v natančno razmejene kategorije tipov. Po Seitzu je rapir svoje posebne značilnosti dobil šele v drugi polovici 16. stoletja; na podlagi izgleda se je pogosto nemogoče odločiti, kaj je »Degen« in kaj rapir. Vseeno je Seitz glede na oblikovanost ročajnega dela, posebej branka in ščitnikov, predlagal pet tipoloških skupin skupaj s prehodnimi oziroma vmesnimi oblikami tega »renesančnega« orožja; v peto, najmlajšo skupino je uvrstil čisti rapir, ki je imel ročaj z dejansko zaščito pred udarci oziroma vbodi (to je ščitno ploščico) in z dolgim rezilom za bodenje – orožje je poimenoval kar »bodni rapir« (nem. Stoßrapier).⁴⁵

Ewart Oakeshott, katerega tipološka razdelitev srednjeveških mečev je z nekaj dopolnitvami danes splošno sprejeta in uporabljana, je meče iz 16. in prve četrtine 17. stoletja kot enotnega obdobja v razvoju meča razdelil v štiri »družine«: *bastard* ali enoinpolročni meč (kot naslednik viteškega dolgega meča); *estoc*; »kratki meč« oziroma viteški meč ali konjeniški meč (nem. »Degen« oziroma »Reitschwert«); rapir. Naredil je tipološko razdelitev ročajnih delov, pri čemer je v eni skupini z značilnim ročajem, t. i. »swept hilt«, zbral meče tipa »reitschwert« (oziroma »Degen«) in rapirje ter jih glede na tipološke značilnosti razdelil v šest skupin (primarni, osnovni, četrtinski, polovični, tričetrtinski in polni ročaj).⁴⁶ V obravnavi mečev oziroma rapirjev v 17. stoletju, za katero je značilen razvoj kompleksnih ščitnikov klasičnega ročaja »swept hilt«, je poudaril pomen dveh novih elementov ročaja: ščitnih ploščic ali »školjk« (školjčnih ščitnikov, ang. shell-guards) in obročnih ščitnikov (ang. ring-guards ali loop-guards). »Školjka« (ena ali dve) je bila dodana kot zaščita na obroč, ki je bil dodatno pritrjen na polni ročaj meča (od tri pa vse do devet obročev).⁴⁷

V drugem desetletju 17. stoletja se je tako po Oakeshottu razvil nov stil ročaja, verjetno na Nizozemskem, pozneje imenovan »Pappenheimer«, in sicer v treh različicah: tip »Pappenheimer 1«, soroden ročaju s tremi obroči in »školjčnim ročajem« (zaščito), pri čemer je drugi od obročev zelo povečan in zapolnjen s predrto jekleno ploščico, je zelo velik in masiven; glede na pogoste

⁴⁴ Seitz, *Blankwaffen* I, str. 303.

⁴⁵ Seitz, *Blankwaffen* I, str. 306–339.

⁴⁶ Oakeshott, *European Weapons*, str. 125–145, posebej str. 137–139 in sl. 58.

⁴⁷ Oakeshott, *European Weapons*, str. 158–160.

upodobitve na slikah nizozemskih slikarjev iz prve polovice 17. stoletja in redko pojavljanje drugod naj bi ta tip izviral iz Nizozemske. Tip »Pappenheimer 2« je enostavnejši, le en zelo velik obroč je zapolnjen s ploščico, zadnja »školjka« je pogosto manjša od sprednje. Ta tip je imenovan tudi »švedski Pappenheimer«, saj je bilo veliko mečev s takšnim ročajem najdenih na Švedskem oziroma so pripadali švedskim oficirjem, ki so se pod kraljem Gustavom II. Adolfom bojevali v tridesetletni vojni; takšni meči so danes shranjeni v švedski dvorni zbirki orožja Livrustkammaren v Stockholmu. Različica drugega tipa je tip »Pappenheimer 3«, ki je še enostavnejši, saj zgornji obroč manjka in ščitnik sestavlja velika »školjka«, obdana z enim samim obročem. Švedski kralj je kot svoj priljubljeni meč uporabljal meč z ročajem drugega tipa, okrašenim s srebrom, ko pa je leta 1632 padel v bitki pri Lützen, je imel v roki zelo enostaven meč, a s pozlačenim ročajem tipa »Pappenheimer 3«. ⁴⁸ Ti »švedski Pappenheimerji« so bili montirani na meče, vendar pa je tak tip ročaja pogost tudi na rapirjih. Značilen za oba glavna tipa ročaja je prav tako glavič, v obliki žare in navadno fasetiran – po Oakeshottu tudi ta nizozemskega tipa. V nasprotju s takšnimi ročaji so v muzejih ohranjeni tudi drugi, med njimi dva v Benetkah, ki da sta »nepopustljivo« italijanska, prvi v Museo Correr s cizeliranim (ang. *chiselled*) in zlato damasciranim okrasom, datiran ok. 1620, in drugi v Doževi palači, ki je po obliki nizozemski, po cizeliranem okrasu »školjk« in glaviča pa prav tako italijanski. ⁴⁹

Po Seitzu so mečarji, verjetno najprej v nemških deželah, ok. leta 1620 ali morda malo prej začeli opremljati ročaje s košarico in ščitniki še z velikima, simetričnima predrtima ploščicama, ki sta bili izbočeni in uviti navzgor ter okrašeni s predrtim vzorcem. Ta dopolnitev je imela praktičen namen, saj je bila mečevalčeva roka bolje zaščitena, tako s ploščicama kot tudi s prednjim in zadnjim branikom, navadno v obliki črke S. Predrti ploščici sta imeli poleg estetske, navidez povsem okrasne vloge, še dodatni funkcionalni namen: luknjice predrtega vzorca so lahko za kratek trenutek zaustavile ostro konico nasprotnikovega orožja, ki bi sicer neovirano prodrlo oziroma zdrsnilo naprej, razen tega so (čeprav v majhni meri) zmanjšale težo težkega jeklenega ročaja. ⁵⁰ (Slika 3)

⁴⁸ Seitz, *Blankwaffen II*, str. 68, sl. 63, str. 80, tab. V, in str. 277; Nordström, *White arms*, str. 50–51, kat. št. 54.

⁴⁹ Oakeshott, *European Weapons*, str. 160–162.

⁵⁰ Seitz, *Blankwaffen II*, str. 62 in 65–66.

Slika 3: Detajl ročaja betnavskega rapirja (foto: Marjan Laznik).

Za terminologijo, tipologijo in datiranje rapirjev je posebej pomembno delo A. V. B. Normana, ki je zbral velik korpus likovnih del iz obdobja od 1460 do 1820, predvsem portretov. Na njih upodobljene rapirje in kratke meče je tipološko določil ter jih na podlagi napisov na slikah in dokumentarnih podatkov o avtorjih in upodobljencih razmeroma zelo natančno datiral, pri tem pa seveda upošteval, kolikor je bilo mogoče, dobro datirane ročajne dele ohranjenih rapirjev oziroma mečev – rezila so bila v tem pogledu zanj manj pomembna, saj pogosto niso več imela pritrjenih originalnih ročajnih delov.⁵¹ Rapirje (ali bolje: ročaje) tipa »Pappenheimer« (tip 67) je datiral od ok. 1620 do 40-ih let 17. stoletja.⁵² Vsekakor pa je tudi pri dataciji predmetov na podlagi likovnih virov in njim pripadajoče dokumentacije treba biti previden.⁵³

Sodobnejše raziskave so bile usmerjene tudi v zgodovino mečevanja ter bojne lastnosti rapirja in načine bojevanja s tem orožjem, kakor jih dokumentirajo evropski borilni priročniki iz 16. in 17. stoletja.⁵⁴ Ti bojevanje z rapirjem (in z mečem tipa »Degen«) obravnavajo kot eno od sedmih disciplin

⁵¹ Norman, *The Rapier*, str. 7.

⁵² Norman, *The Rapier*, str. 139–140 in 265; prim. še str. 43–44 in str. 268 za glaviča tipa 64 in 65.

⁵³ Prim. Oakeshott, *European Weapons*, str. 159–160.

⁵⁴ Prim. npr. Gaugler, *The History*, str. 1–58, in Maedebach idr., *Die Fechtkunst*, ter Wanke, *Das Schwert*, za rapir zlasti str. 178–180.

mečevanja – ostale vrste so bojevanje z dolgim mečem, s »kratkim« (preprijetim) mečem (pri katerem je mečevalec z eno roko držal meč, z drugo, oklepljeno roko pa ga prijel za rezilo in uperil proti oklepljenemu nasprotniku), z mečem s konja, z mečem in ščitom, z enoreznim mečem (*messerjem*), z vrsto sablje (*dusack*) ter z rapirjem in mečem tipa »Degen«.⁵⁵ Kakor kažejo številne upodobitve in opisi, so bile poleg mečevanja z rapirjem kot posamičnim orožjem znane tudi tehnike kombiniranega bojevanja: z rapirjem in bodalom za levo roko (kot orožjem za pariranje), z rapirjem in plaščem (kot priročnim sredstvom, ki je nadomeščalo ščit) in celo z dvema rapirjema (od katerih je bil tisti za levo roko večinoma namenjen pariranju). Kombinacija rapirja in malega mečevalskega ščita, sicer značilnega za srednjeveško bojevanje, pa je bila v borilnih priročnikih zadnjič upodobljena še v drugi polovici 16. stoletja, tako v italijanskih kot tudi v nemških virih.⁵⁶

John Clements je v študiji o renesančnem mečevanju (oziroma o mečevanju v obdobju evropske renesanse, to je ob koncu srednjega in v začetku novega veka) obravnaval mečevanje z rapirjem, s kratkim mečem (ang. »small sword«) in z njunim predhodnikom, to je mečem »za rezanje in bodenje« (ang. »cut- and- thrust sword«) kot naslednikom poznosrednjeveškega meča. Orožje je raziskal predvsem z vidika zgodovinskih borilnih veščin, torej nekdanje funkcije in uporabe mečev, ne pa primarno z vojaško-zgodovinske perspektive oziroma z vidika muzejskega kustosa, ki ga zanimajo v prvi vrsti oblika in razvoj orožja, obrtniška izdelava, okrasje in oblikovanost ročajnega dela.⁵⁷ Standardno delo o zgodovini in izročilu evropskih borilnih veščin ob koncu srednjega veka in v zgodnjem novem veku pa je prispeval Sidney Anglo.⁵⁸

V zadnjih desetletjih se v študije orožja in enako tudi bojne opreme vse bolj vključujejo naravoslovno-tehnične analize. Preiskavo rapirja iz NMS smo že omenili, kot primer tuje študije pa naj navedemo metalografsko analizo rezil dveh rapirjev iz 17. oziroma 18. stoletja, prvega z znakom delavnice iz Toleda in drugega z znakom delavnice iz Solingena. Analiza postopka izdelave in kakovosti jekla je pokazala, da je bil »toledanski« meč glede na tehnološke lastnosti zelo podoben solingenskemu in zato verjetno izdelan v Solingenu, ne pa v Toledu. Tamkajšnji mojstri so po vsej Evropi sloveli po vrhunsko

⁵⁵ Wanke, *Das Schwert*, str. 171.

⁵⁶ Wanke, *Das Schwert*, str. 179. Prav poseben primer sta tako imenovana dvojna rapirja ali »rapirja dvojčka« (nem. Zwillingsrapiere), ki imata ročajni del na notranji strani raven, da se prilegata drug drugemu in sta bila lahko spravljena v eno nožnico, npr. takšna rapirja s konca 16. stoletja, ki ju v zbirki orožja (Rüstammer) hranijo Državne umetnostne zbirke v Dresdnu (Bäumel, *Rüstammer*, str. 85). Prim. Seitz, *Blankwaffen* I, str. 321 in sl. 232, z upodobljenim parom rapirjev iz Zbirke Odescalchi v Rimu.

⁵⁷ Clements, *Renaissance Swordsmanship*.

⁵⁸ Anglo, *The Martial Arts*.

skovanih rezilih hladnega orožja, v pisnih virih so ostale zapisane njihove tehnike izdelave, pa tudi ceniki za njihove izdelke, najdražje v Evropi. Pogosto so prav nemške, italijanske in druge delavnice posnemale špansko ponudbo in svoje produkte opremile z imeni in znaki španskih mojstrov, da bi jim povečale prestiž in ceno.⁵⁹

Vendar ne gre le za vrsto oziroma kakovost materiala in tehnologijo izdelave, ki ju lahko ugotavljamo s sodobnimi postopki analize originalnih predmetov. Pomembno je tudi poznavanje bojnih lastnosti starega orožja in razumevanje načina njegove uporabe, česar pa z eksponati iz muzejev ali zasebnih zbirk praktično seveda ne moremo preizkusiti, razen posredno z uporabo replik. Zato se je poleg vsebinske analize borilnih priročnikov in rekonstruiranja nekdanjih borilnih veščin pri izdelavi teh replik treba čim bolj približati originalom. Nedavna primerjava merljivih lastnosti sedmih rapirjev iz obdobja od 1590 do 1630, ki jih hrani dunajska dvorna zbirka orožja Hofjagd- und Rüstkammer, s petimi sodobnimi replikami za historično primerljivo bojevanje oziroma trening zgodnjenovoveških borilnih veščin je jasno razkrila precejšnje razlike. Te so kazali parametri, pomembni za rokovanje z rapirjem, sicer pa skupni vsem mečem: celotna dolžina, celotna teža, dolžina ročaja (od glaviča do branika), dolžina rezila, točka uravnoteženja rapirja, središča nihanja ali središčne točke (angl. pivot points), dolžina, širina in debelina »ricassa«, preseki rezila (ki so v osnovi šestkotni ali rombični, če zanemarimo žleb). Te mere so omogočile izračun dodatnih, »virtualnih« parametrov, pomembnih za opis ravnanja z rezilom in dinamičnih lastnosti rapirja: virtualne teže rezila (izmerjene na središčni točki rezila), virtualne teže branika (ki je razlika med celotno težo in težo rezila), dinamične dolžine (ki je razdalja med središčem branika in središčno točko rezila) in »drže« rezila (ki je razmerje med težo rezila in celotno težo).⁶⁰

V povprečju so bili originalni predmeti daljši in težji od sodobnih (med katerimi je bil tudi en »Pappenheimer«), posamezni deli njihovih rezil »ricasso« in »forte«) pa so bili tudi močnejši, kar je zelo vplivalo na rokovanje z orožjem in zato tudi na mogoče načine mečevanja v izbranem, italijanskem stilu, kot jih kažejo sodobni borilni priročniki. Prav v načinu mečevanja so se sodobni rapirji izkazali kot kompromis, primerni kot hibrid med zgodovinskim mečevanjem in sodobnim športnim sabljanjem.⁶¹ Seveda je za tovrstne raziskave in primerjave, ki izhajajo iz funkcionalnih lastnosti rapirjev, posebej pri originalnem orožju, treba dokumentirati več primerkov, tako zaradi neizogibnih neregularnosti v izdelavi orožja kot tudi zaradi kompleksnosti ročajnih delov.

⁵⁹ Gener, *Metallographic study*.

⁶⁰ Fortner, Schrattenecker, *A Comparison*, str. 1–3.

⁶¹ Fortner, Schrattenecker, *A Comparison*, str. 27.

Na to je prav v zvezi z rapirji opozoril tudi Peter Johnsson, ki je na podlagi svoje teorije o geometrijskih razmerjih in modularnem sistemu analiziral precej srednjeveških in zgodnjenovoveških mečev in sorodnega orožja, med njimi dva rapirja.⁶² Johnsson je prav tako obravnaval dinamične lastnosti orožja: kako se »obnaša« orožje v gibanju, kako »odgovarja« na nenadne spremembe v smeri delovanja, kakšna je hitrost akcije in reakcije, kakšna natančnost in kakšno »tempiranje«. Te lastnosti so v primerjavi z metalurškimi (sestava oziroma kakovost jekla ter obstojnost ostrine, trdnost in elastičnost rezila) enako pomembne ali morda še pomembnejše in celo bistvene za mečevalca. Poleg uravnoteženosti je pri doseganju njegovih dinamičnih lastnosti treba upoštevati maso, dolžino, razmerje med rezilom in ročajem, fleksibilnost in predvsem, kako je masa razporejena po dolžini meča.⁶³

BETNAVSKI RAPIR – ZGODOVINA RAZISKAV

Rapir z inventarno številko W 250 (in s prejšnjo številko N. 2371) se je ohranil skoraj v celoti, manjka mu le konica rezila. Ni pa prav dobro ohranjen: posebej rezilo sta rja in čas precej najedla. Njegova muzejska zgodovina sega v leto 1939, ko je Muzejsko društvo v Mariboru pod vodstvom etnologa, geografa, zgodovinarja, arhivista in muzealca Franja Baša aprila in maja opravilo izkopavanja na območju nekdanjega protestantskega pokopališča na Betnavi.⁶⁴ Sledovi tega pokopališča v okviru celotnega protestantskega središča na Betnavi so bili v 19. stoletju še bolj ali manj jasno vidni in njihova prostorska situacija tudi objavljena.⁶⁵ Ko so v prvi polovici 20. stoletja tam začeli kopati gramoz, so sledove zelo zabrisali; danes je lokacija nekdanjega protestantskega središča izravnana in zatravljena.⁶⁶ Dokumentacija s teh, kot arheološka označenih izkopavanj, ki jih je vodil Baš, se v mariborskem muzeju žal ni ohranila oziroma je ne poznajo.⁶⁷ Vendar pa je France Stele avgusta 1939 v *Kroniki slovenskih mest* objavil fotografijo štirih predmetov, ki so bili izkopani na Betnavi: rapirja z ostanki nožnice, bodala in para ostrog.⁶⁸ (Slika 4) Ta slika, ki smo jo ob pripravah zbornika o dvorcu Betnava leta 2018 prezrli in

⁶² Grotkamp-Schepers idr., *Das Schwert*, str. 154–157; Johnsson, *Das Schwert*, str. 39. Prim. prav tam, str. 30–33, in Johnsson, *Die Geometrie*.

⁶³ Johnsson 2015b, str. 28.

⁶⁴ Baš, *Muzejsko društvo*, str. 245.

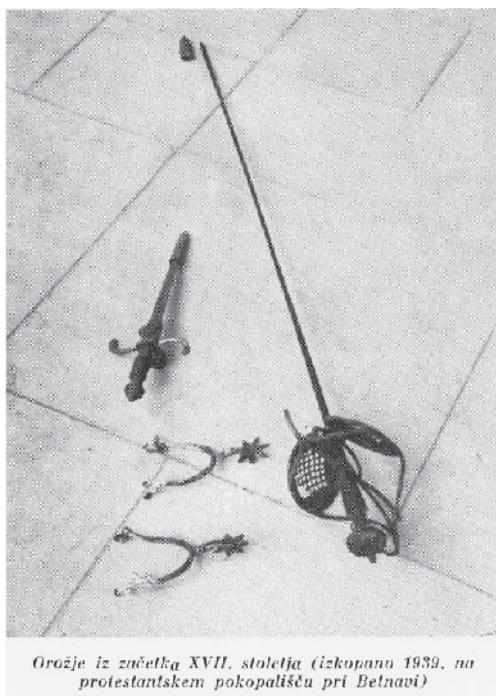
⁶⁵ Orožen, *Das Bisthum*, str. 341 in 437. Orožen je kraj sam obiskal leta 1873 in takrat narisal situacijski načrt.

⁶⁶ Sapač, *Arhitekturnozgodovinski oris*, str. 228 in op. 129.

⁶⁷ Bevc Varl, *Premična dediščina*, str. 432.

⁶⁸ Stele, *Umetnostni značaj*, str. 72.

je bila šele nedavno pritegnjena v obravnavo, se je izkazala za zelo pomembno za interpretacijo najdb, kot bomo še videli; enako velja za dragocene posnetke z izkopavanj, ki jih v svoji Zbirki fotografij in razglednic hrani Pokrajinski arhiv Maribor, posebej tiste s fotografiranimi najdbami: rapirjem, bodalom in ostrogami – te izhajajo iz iste fotografske akcije in očitno od istega (neznane) avtorja kot fotografija iz Steletove objave.⁶⁹ Za rekonstrukcijo poteka raziskav ter podatke o najdišču in najdbah so kljub lapidarnim zapisom in podatkovnim pomanjkljivostim prav tako dragoceni viri že navedeno Baševo poročilo Muzejskega društva za leto 1939 in trije nepodpisani članki iz časnika *Slovenec* s poročili o novih najdbah na Betnavi, objavljeni 16. aprila, 1. junija in 17. junija 1939.⁷⁰

Slika 4: Rapir, bodalo in par ostrog z izkopavanj na Betnavi leta 1939, iz: Stele, *Umetnostni značaj*, str. 72.

⁶⁹ Za ogled gradiva in vse pozneje posredovane skene s podatki iz Pokrajinskega arhiva Maribor se lepo zahvaljujem arhivistki Sabini Lešnik. Tri fotografije z izkopavanj (posnetek dela izkopenega pokopališča, posnetek odprte krste s pokojnico, glede na notranjo leseno krsto je bila to Helena baronica Herberstein, in posnetek še ene pokojnice) je objavil Boštjan Zajšek: glej Zajšek, *Tudi nam pripada*, str. 6, sl. 01, 02 in 03, vendar brez navedbe avtorja (Oton Aumann?) in podrobnosti ter z letnico izkopavanj 1938.

⁷⁰ Na Steletov članek s fotografijo in članke v *Slovenecu* me je opozorila kolegica dr. Tina Bevc Varl, za kar se ji najlepše zahvaljujem.

Prvi časopisni članek omenja naključne najdbe pri kopanju peska »v gramoznici ob cesti proti škofijskemu posestvu na Betnavi«: delavci so »v vrhnji plasti zemlje naleteli na z opeko obokano votlino, v kateri so ležale tri lobanje in več raznih kovinskih predmetov«; poklicali so prof. Baša, ki je najdbe datiral »v čas pred l. 1600. Vse tri lobanje so kmalu, ko so prišle v dotiko z zrakom, razpadle v prah. Med kovinastimi predmeti so našli dobro ohranjen papir z lepimi gotskimi okraski, kratek meč, velike viteške pozlačene otroge, lep zlat ženski prstan z zelenim kamnom in žensko zapestnico iz čistega zlata.« Jasno je, da je neznani avtor zapisa s »kratkim mečem« mislil na bodalo, medtem ko je tiskarski škrat poskrbel za »papir« namesto »rapir« in za »otroge« namesto »ostroge«. Pomembna je tudi interpretacija odkritij, saj so sklepali, »da predstavlja najdeno grobišče kripto stare protestantske molilnice in da je med pokopanimi kak protestantski plemič, dobrotnik cerkve, ki so ga v zahvalo za njegovo podporo cerkvi pokopali v cerkveni kripti. Verjetno, da sta poleg tega plemiča bila pokopana njegova žena, o čemer pričata prstan in zapestnica, in kak plemičev prijatelj, za kar govori kratek meč, ki so ga našli.« Profesor Baš je predmete spravil v mariborski muzej in takoj naslednji dan (ponedeljek, 17. aprila) začel s sistematičnimi izkopavanji, članek pa še navaja, »da so pred tremi leti v bližini sedanjega najdišča našli bakreno krsto. Vse to govori za to, da mora tamkaj biti večje število grobišč, poleg njih pa ostanki stare protestantske cerkve, ki je ali sama propadla, ali pa bila porušena.«⁷¹ (Sliki 5 in 6)

Slika 5: Grobnici, odkriti ob izkopavanjih na nekdanjem protestantskem pokopališču na Betnavi pri Mariboru leta 1939; vzeto iz: Sapač, *Arhitekturnozgodovinski oris*, str. 230, sl. 45 (po objavi v: Sašo Radovanovič, *Pobreško pokopališče*, Maribor 2013).

⁷¹ N. N., *Protestantskim grobiščem*.

Slika 6: Ena od grobnic, odkritih ob izkopavanjih na nekdanjem protestantskem pokopališču na Betnavi pri Mariboru leta 1939; vzeto iz: Sapač, *Arhitekturnozgodovinski oris*, str. 230, sl. 46 (po objavi v: Sašo Radovanovič, *Pobreško pokopališče*, Maribor 2013).

Članek z dne 1. junija 1939 obravnava »znamenito najdbo« bakrene krste, v kateri je bila v leseni notranji krsti glede na pozlačeno napisno ploščo pokopana Ana pl. Schiffer. Pomemben pa je tudi zaradi opisa najdišča oziroma izkopavanj, ki so »ob priliki kopanja gramoza« takrat potekala že več tednov: »Tako so odkrili pri okostjih razno orožje in opremo, izkopali so tudi bakreno krsto, ki pa so jo neuki delavci razbili ter so potem kose krste prodali kot staro kovino. ... Že lansko leto so ob priliki razširjanja gramoznice naleteli na prva okostja in na temelje nekdanje protestantske cerkve, ki jo je protireformacijska komisija graškega škofa Brennerja razstrelila s smodnikom. Gramoznica je zelo globoka, najdbe pa se nahajajo plitvo pod površjem v zemeljski plasti nad gramozom. To plast previdno odstranjujejo, da pridejo do gramoza, pri tem pa od časa do časa nalete na zidane grobnice, pa tudi na navadne grobove.« Avtor prispevka je razložil tudi vzrok za zelo dobro ohranjenost krste in njene vsebine: »Ker se krsta ni nahajala v zidani grobnici, temveč v navadnem grobu, se je pod pritiskom zemlje v teku časa pokrov upognil ter je nastala ob strani odprtina, v katero je pronicala voda ter nosila s seboj blatno ilovico. Temu dejstvu gre hvala, da se je vsebina krste zelo dobro ohranila. Blato je truplo in obleko precej konserviralo. Če bi bila vsebina v suhi krsti, bi že zdavnaj razpadla v prah.«⁷²

Članek z dne 17. junija 1939 govori o »novi zanimivi najdbi« še ene (tretje) bakrene krste, ki so jo delavci izkopali nekaj dni prej (»te dni«) v betnavski

⁷² N. N., *Znamenita najdba*.

gramoznici. V njej je bila glede na ohranjeno napisno ploščo pokopana Helena baronica Herberstein, rojena Schiffer, ki je umrla 12. aprila 1636. To je tudi zadnji dokumentirani pokop na Betnavi; pomembno je, da je bil tudi ta pokop s krsto v navadnem grobu, ne v zidani grobnici.⁷³

Rapirju je razen prvega časopisnega članka v *Slovencu* pravzaprav namenjena le gola omemba v Baševem poročilu: »Konservirane so bile nadalje v precejšnji meri tkanine z evangeličanskega pokopališča na Betnavi, ki smo ga izkopavali v aprilu in maju 1939 in ki je dalo točno datirano in krajevno določeno sliko deloma plemiške, deloma meščanske noše ter nakita iz konca 16. in začetka 17. stoletja (kosi ženske obleke, avba, ovratnik, manšete, gamaše, čevlji, kosi srebrnih verižic, pasov, zlati uhani, prstani in zapestnice, rapir, gort in ostroge) in končno pokopališki inventar z bronastimi krstami, ognjeno pozlačenimi napisnimi ploščami ter v bakreni krsti vloženo leseno krsto s slikanimi ornamentami (monogram Marije, rožni venec, trnjeva krona ter rekviziti za križanje Kristusa). Razen zadnje, ki je še v restavraciji, je bilo vse ostalo konservirano v lastni režiji po metodah Rathgensa, bavarskega spomeniškega urada v Münchnu in domačih empirično dognanih izkustev.«⁷⁴

Baš torej našteje najdbe z izkopavanj, ki so prišle v muzej, tam pa jih je muzejski praktikant Oton Aumann tudi konserviral, »pač s takrat razpoložljivim znanjem in materiali«.⁷⁵ O tem govori kratko Aumannovo poročilo, ki skupaj s priloženimi 44 fotografijami o opravljenih konservatorskih posegih omogoča rekonstrukcijo inventarja obeh krst, danes shranjenih v muzeju: glede na pozlačeni bakreni napisni ploščici je bila v eni pokopana Ana Schiffer, rojena baronica Sinzendorf, ki je umrla na gradu Slivnica leta 1629, v drugi pa njena hči Helena Herberstein, rojena baronica Schiffer, ki je umrla v Gradcu leta 1636.⁷⁶ Kot navaja Valentina Bevc Varl, za ostale predmete »žal ne vemo, v kakšnih skupinah so bili izkopani in komu so pripadali. Le del predmetov je bil inventariziran ob prevzemu, del pa kasneje.« Tako ni znano, ali se je ohranila oziroma kje je zdaj tretja leta 1939 izkopana bakrena krsta, kdo je bil v njej pokopan in kakšni predmeti so bili v krsti. To je bila pravzaprav četrta tistega leta izkopana bakrena krsta, saj so eno delavci razbili in potem

⁷³ N. N., *Nova zanimiva najdba*; podrobno o krsti in grobnem inventarju piše Bevc Varl, *Premična dediščina*, str. 435–439.

⁷⁴ Baš, *Muzejsko društvo*, str. 245. Citira tudi Bevc Varl, *Premična dediščina*, str. 438–439. Navedba konserviranja »po metodah Rathgensa« se nanaša na Friedricha Wilhelma Rathgena (1862–1942), nemškega kemika in prvega direktorja kemijskega laboratorija v takratnih Kraljevih muzejih v Berlinu, ki je leta 1898 izdal temeljno delo o konserviranju starin: *Die Konservierung von Altertumsfunden: mit Berücksichtigung ethnographischer und kunstgewerblicher Sammlungsgegenstände*. Velja za očeta modernega arheološkega konservatorstva-restavratorstva. Prim. Nemeček, *Friedrich Rathgen*.

⁷⁵ Bevc Varl, *Premična dediščina*, str. 432.

⁷⁶ Vidmar, *Protestantski nagrobniki*, str. 325; Bevc Varl, *Nekdanja oprema*, str. 433–439.

po kosih prodali (skupaj je bilo na betnavskem pokopališču izkopanih vsaj pet bakrenih krst, ena namreč že leta 1936, kot omenja članek, objavljen 16. aprila 1939).

Vendar je bil Baš v poročilu precej nenatančen: poleg konserviranih tkanin in drugih najdb, vključno z zlatim nakitom, rapirjem, »gortom« in ostrogami, omenja še »pokopališki inventar z bronastimi krstami, ognjeno pozlačenimi ploščami ter v bakreni krsti vloženo leseno krsto s slikanimi ornamentami« – torej navaja bronaste (ne bakrene) krste, v bakreni krsti pa še leseno krsto. A krste so bile očitno iz bakrene pločevine, in sicer tri, kot je zapisal že avtor članka v *Slovincu* in kot izhaja tudi iz podatkov o današnji muzejski zbirki.⁷⁷ Razen tega je z Aumannovih fotografij razvidno, da je bila tudi Ana Schiffer »položena še v eno (leseno) krsto«, ne le Helena Herberstein, in sicer v krsto »iz dvojnih debelih borovih desk, ki pa so že vse preperle«, kot navaja članek v *Slovincu*.⁷⁸ Baš je prav tako v poročilu pomešal najdbe, pridobljene z arheološkimi izkopavanji muzeja v aprilu in maju 1939, ter tiste, ki so jih nato junija 1939 našli delavci pri kopanju gramoza, to pa je bila bakrena krsta s pokopano Heleno Herberstein. Ti podatki se nam prav zaradi pomanjkljive dokumentacije zdijo pomembni za ustreznejšo rekonstrukcijo okoliščin odkritja in razumevanje sestave grobnih kontekstov, s tem pa tudi za interpretiranje posamičnih najdb, kot je rapir.

Muzej izkopane predmete z Betnave hrani v zbirki oblačilne kulture, obrtni zbirki in zbirki orožja kulturno-zgodovinskega oddelka.⁷⁹ Žal pa se do danes vsi niso ohranili, očitno jih je bilo nekaj izgubljenih ali založenih. Še leta 1979 je Andreja Vrišer ob preučevanju noše v 17. stoletju na podlagi grobnih najdb z Betnave zapisala: »Nekaj predmetov se ni ohranilo do danes, vendar nam za kostumološko dokumentacijo lahko rabijo naslednje najdbe: 2 ženski lobanji z ohranjenima pričeskama, ena tudi s pokrivalom, kosi ženske sukene obleke, volnene nogavice, deli srebrnih verižic, ostanki pasov, stekleni biseri, prstani, zapestnica, nadalje ostroge, rapir ter 2 napisni plošči s krst s podatki o pokojnicah.«⁸⁰ Takrat so torej še bili ohranjeni rapir in ostroge (zelo verjetno je mišljen par), »gort« pa ne več? Drugačna je namreč naslednja navedba o moški noši na podlagi betnavskih najdb: »Od oblačila se ni ohranilo nič; kar je ostalo, so v bistvu deli vojaške opreme: ostroga, bodalo in rapir. Po obliki ostroge je mogoče ugotoviti, da se je pritrjevala na obuvalo z nartnim

⁷⁷ N. N., *Nova zanimiva najdba*; Bevc Varl, *Premična dediščina*, str. 433–434.

⁷⁸ N. N., *Znamenita najdba*; Bevc Varl, *Premična dediščina*, str. 434.

⁷⁹ Bevc Varl, *Premična dediščina*, str. 432. Del predmetov in lobanji Helene pl. Herberstein oziroma Ane Schiffer so bili leta 2002 na ogled na razstavi NMS o 17. stoletju na Slovenskem. Glej Štamcar in Žvanut, *Theatrum*, str. 145–148, kat. št. 255–260.

⁸⁰ Vrišer, *Prispevek*, str. 95.

in podplatnim jermenom, značilen je tudi dolg, navzgor obrnjen vrat s šestrokakim kolescem.⁸¹ Tu sta poleg rapirja omenjena še bodalo (ki ga Baš med najdbami navaja kot »gort«) in ostroga, in to le ena.⁸² Bistven pa je njen opis, saj se razlikuje od opisa in fotografije ostroge iz zbornika leta 2018 – tam objavljena ostroga je bila pomotoma pripisana betnavskemu kompleksu najdb s pokopališča, medtem ko sta pravi ostrogi, tako kot bodalo, verjetno založeni in ju kljub intenzivnemu iskanju še ni bilo mogoče najti.

Rapir, ki je bil v stari (Baševi) inventarni knjigi inventariziran pod inventarno številko 9528 in je uvrščen v zbirko orožja, je poseben tudi zaradi ostankov pozlate, ki so se ohranili na ročajnem delu. Leta 2000 so v muzejski konservatorsko-restavratorski delavnici rapir ponovno konservirali, glavič, branik in košarico s ščitniki pa so na novo pozlatili. Predmet je bil na ogled na stalni razstavi orožja do leta 1991, danes je v depozitu.⁸³ Treba pa je priznati, da njegov izgled ni več tak, kot je bil ob odkritju ali ob morebitnem prvem konserviranju takoj po odkritju (kar se sicer ni nujno zgodilo, saj o tem v Aumannovem poročilu ni podatkov). Sodobni konservatorski poseg je, zagotovo v želji po približanju nekdanjemu izgledu, zmanjšal dokumentarno izpovednost muzealije, saj je moral biti za ponovno pozlatitev predmeta uporabljen sodoben postopek zlatenja, ki je seveda drugačen od nekdanjega, pač strupenega postopka zlatenja v ognju, to je z živosrebrovim amalgamom. Za takšno pozlatitev s postopkom galvanske pozlate (za jeklene površine) pa je bilo treba kovinsko podlago najprej tudi grundirati, kot na ročajnem delu betnavskega rapirja razkrivajo sledi premaza rdeče barve, ki ga zlato ni moglo povsem prekriti.⁸⁴

OPIS IN MERE

Valentina Bevc Varl je v zborniku o Betnavi rapir že dokaj natančno opisala. Povzemimo njen opis in dodajmo še nekaj podrobnosti in mer. Rapir je ohranjen skoraj v celoti in meri 103,6 cm, tehta pa 1052 g; ker je bila konica

⁸¹ Vrišer, *Prispevek*, str. 98.

⁸² Kot me je opozoril kolega Tomaž Lazar, se zaradi napake pri zapisovanju (ali po mojem verjetneje popačene besede) pod izrazom »gort« očitno skriva pojem »kord« oziroma »kard«, ki je v preteklosti pogosto označeval kratek meč ali večje bodalo. »Gort« se pojavi le v Baševem poročilu za muzejsko društvo.

⁸³ Bevc Varl, *Premična dediščina*, str. 446 in op. 115.

⁸⁴ Prim. Milič, *Zlato*, str. 9–11. 2.2.8, izdala Skupnost muzejev Slovenije. <http://www.sms-muzeji.si/udatoteke/publikacija/netpdf/2-2-8.pdf>

rezila odlomljena, natančne dolžine orožja ne poznamo.⁸⁵ (Slika 7) Železno rezilo je ravno in rombičnega preseka, od tîpega dela na začetku (*ricasso*) do odlomljenega konca meri 82,5 cm, sam *ricasso* pa je dolg 6 cm in debel 0,84 cm. Debelina rezila ob *ricassu* je 0,8 cm in se nato še tanjša, 40 cm od *ricassa* meri 0,44 cm. V rezilo je vrezan kratek žleb, ki je do *ricassa* dolg ok. 17 cm, nato pa do konca vidnega dela kline, to je do branika, meri še 6 cm. (Slika 8)

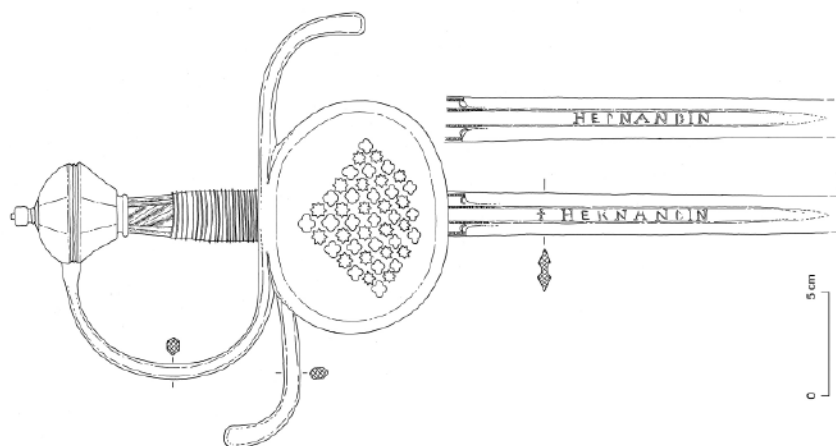
Slika 7: Ročajni del betnavskega rapirja, detajl (foto: Marjan Laznik).

Slika 8: Rentgenski posnetek ročajnega dela betnavskega rapirja (rentgen: Janko Vodišek).

⁸⁵ Na fotografiji iz *Kronike slovenskih mest* iz leta 1939 ni povsem razvidno, ali je rezilo odlomljeno ali ne, vendar pa ohranjeni okov – zaključek nožnice kaže, da je bilo rezilo ob položitvi v grob očitno še celo – temu pritrjuje fotografija iz Pokrajinskega arhiva Maribor (Slika 10).

Iz rezila izhaja ročajni trn, od branika do glaviča dolg 8,3 m. Nanj je nasajen lesen ročaj, na obeh straneh narebren s po tremi vzdolžnimi rebri in med njimi še s kratkimi poševnimi; ovit je s tordirano železno žico, debelo le 0,5 mm. Ročaj se konča z osmerokotnim železnim glavičem bikonične oblike, s precej zaobljenimi robovi in z gladko površino, ki pa je na enem delu hrupava – poškodovana. Glavič je visok 5,6 cm in ima na vrhu čepek, visok 1,1 cm; skozenj sega vrh ročajnega trna, ki meri 0,25 cm in ni zakovan. Zgornja polovica glaviča je rahlo izbočena in bolj kroglasta, spodnja pa rahlo vbočena in fasetirana, med njima je žleb, debel do 0,2 cm. Kompleksna zaščitna struktura je sestavljena iz 20,8 cm dolgega esastega branika, treh stranskih obročev v obliki košarice in prepleta ščitnikov, ki sega do glaviča. Celotni ročajni del s košarico (od spodnjega roba košare do vrha glaviča) je visok 20 cm, širina košarice pa je 14,6 cm. Sprednji in zadnji stranski obroč sta zapolnjena z rahlo izbočenima ovalnima ploščicama, ki sta predrti z vzorcem štirilistov in osmerokotnih zvezdic; ploščica na zadnji strani je v zgornjem delu predrtga okrasa poškodovana.⁸⁶ Na obeh straneh rezila je v žlebu vrezan napis iz majuskulnih črk, ki ni povsem dobro ohranjen, a ga lahko preberemo kot HERNANDIN; na sprednji strani je pred napisom vrezan križ (ali shematični krucifiks).⁸⁷ (Slika 9)

Slika 9: Ročajni del betnavskega rapirja in zgornji del rezila z napisom (risba: Ida Murgelj).

⁸⁶ Poškodovano ploščico kaže že fotografija rapirja iz leta 1939 – ne vemo, ali je bila ploščica poškodovana že prej, torej ob položitvi rapirja v grob, ali pa je bila izvirno cela in so jo poškodovali ob izkopavanju leta 1939.

⁸⁷ V zborniku o dvorcu Betnava je pisec tega članka kolegici dr. Bevc Varl predlagal branje napisa HERNAND(EZ?), po ponovnem pregledu rezila in rentgenske slike pa predlaga branje HERNANDIN; glej Bevc Varl, *Nekdanja oprema*, str. 446 in op. 115.

Slika 10: Rapir, bodalo in par ostrog z izkopavanj na Betnavi leta 1939, fotograf neznan, hrani Pokrajinski arhiv Maribor.

Na podlagi fotografij iz leta 1939, predvsem tistih, ki jih hrani Pokrajinski arhiv Maribor, je treba dodati, da je rapir v grobu ležal v nožnici, ki pa je morala biti izdelana iz organskega materiala, to je lesena ali usnjena, in je zato razpadla.⁸⁸ Njen obstoj dokazuje ohranjeni okov – zaključek nožnice pri koncu rezila. Iz razmerij med branikom in rezilom na eni od arhivskih fotografij rapirja pa predvidevamo, da ga manjka ok. 9 cm – torej je bilo rezilo dolgo ok. 91,5 cm, celotni rapir pa 112,6 cm. Naj ponovimo, da je bil ročajni del rapirja izvorno pozlačen in da so leta 2000 glavič, branik in košarico s ščitniki na novo pozlatili. (Slika 10)

PROBLEMI TIPOLOŠKE IN KRONOLOŠKE DOLOČITVE

Glede na ročajni del, posebej obliko ščitnikov in predrtih ploščic, gre za rapir tipa »Pappenheimer« (ali Pappenheimer Rapier, nem.), ki je po Normanu (tip ročaja 67, tip glaviča 57) okvirno datiran v čas od 1620 do 40-ih let 17. stoletja.⁸⁹ Tak rapir, poimenovan po Gottfriedu Heinrichu grofu Pappenheimu (1594–1632), cesarskem generalu iz časa tridesetletne vojne (1618–1648), je bil kot bojni meč lahko namenjen za vojaško rabo, vendar je v zgodovini evropskega hladnega ročnega orožja obravnavan kot prvenstveno civilno orožje.

⁸⁸ Prim. npr. španski »Schalenrapier« z usnjeno nožnico iz Wallace Collection (Seitz, *Blankwaffen II*, str. 143, sl. 157).

⁸⁹ Norman, *The Rapier*, str. 139–140 in 265.

Rapirji tega tipa so bili uporabljani predvsem za bodenje, manj za rezanje. Izraz »à la Pappenheim« je skoval francoski ekspert za orožje in bojno opremo ter zbiralec Charles Buttin (1856–1931) in je bil sprejet v strokovno literaturo. Ime je sicer rahlo zavajajoče oziroma ni povsem utemeljeno: rapirje tega tipa so seveda uporabljali tudi oficirji Pappenheimovih enot v tridesetletni vojni, vendar vsaj v tako veliki meri še drugi.⁹⁰ Na grafičnem portretu, ki ga je narisal Wenceslas Hollar, tudi general Pappenheim z levico drži rapir – približno enakega tipa, kot je »Pappenheimer«.⁹¹ (Slika 11)

Slika 11: Gottfried Heinrich grof Pappenheim (1594–1632), grafika Wenceslasa Hollarja (1607–1677), s. d., vir: [https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Gottfried_Heinrich_Graf_zu_Pappenheim#/media/File:Wenceslas_Hollar_-_Count_Pappenheim_\(State_2\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Gottfried_Heinrich_Graf_zu_Pappenheim#/media/File:Wenceslas_Hollar_-_Count_Pappenheim_(State_2).jpg).

⁹⁰ Seitz, *Blankwaffen* II, str. 65–66. Zanimivo je, da se po Pappenheimu imenuje tudi vrsta čelade »Pappenheimer Kappe«, prav tako iz obdobja tridesetletne vojne (Demmin, *Die Kriegswaffen*, str. 496–497 in 533, št. 128).

⁹¹ Norman, *The Rapier*, str. 140.

Betnavski rapir je bil glede na dokaj ozko širino rezila in presek, ki omogoča vbod, civilno, ne vojaško orožje. Napis na rezilu ponuja domnevo, da je bilo skovano v delavnici enega od znanih orožarjev iz Toleda v Španiji, verjetno Sebastiána ali njegovega sina (?) Pedra Hernándezza, ki sta delovala od konca 16. stoletja do 30. let 17. stoletja. Vendar je glede na odsotnost značilnih znakov toledanskih delavnic (običajno na *ricassu*) in konkretnega imena mojstra verjetneje, da je bilo rezilo izdelano v kateri od manj prestižnih delavnic, kakršne so bile npr. na območju severne Italije ali v južni Nemčiji. Takšno posnemanje oziroma prilaščanje odlične blagovne znamke ni bilo takrat nič nenavadnega, posebej npr. v nemškem Solingenu, kjer so izdelovali španskim vzorom kakovostno primerljiva rezila in jih »po potrebi« opremili tudi s toledanskimi znaki.⁹² Značilen je primer enega vodilnih toledanskih mečarjev Tomasa de Ayala, ki večine rezil, opremljenih z njegovim imenom, ni sam izdelal. Njegovo ime je postalo trgovska znamka, ki je kazala na določen tip (in kakovost) rezila, brez namena zavajanja.⁹³ Betnavski rapir bi torej lahko zgolj po napisu oziroma obdobju delovanja orožarske delavnice strogo vzeto datirali v konec 16. stoletja oziroma do 30. let 17. stoletja, vendar je to preširoka datacija, saj je treba upoštevati tudi njegove oblikovne značilnosti in analogne oziroma sorodne primerke ter najdiščne kontekste. Prav tako se ne zdi nepomembno, da je moralo biti rezilo kot posnetek skovano pač nekaj pozneje kot vsaj najzgodnejša originalna španska rezila.

Hernándezi so bili sicer ena najbolj znanih toledanskih družin mečarjev. Njihovi meči različnih tipov, tudi rapirji, so se ohranili v precej številnih muzejskih in zasebnih zbirkah, prav tako obstaja vrsta posnetkov (»kopij«) njihovih rezil. Dokumentirani so vsaj trije mojstri iz Toleda s tem priimkom. Najzgodnejši je Sebastián Hernández (starejši), ki je deloval v zadnji tretjini 16. in v začetku 17. stoletja; po Normanu sta mu glede na napis in znak pripisani dve rezili, ki ju hrani Real Armería v Madridu, eno z napisom SEBASTIAN HERNANDEZ / INTE DOMINE SPERAVI je v Dresdnu; Mann pa iz madridske Kraljeve orožarne našteje šest njegovih rezil.⁹⁴ Katalog te orožarne iz leta 1898 v besedilu navaja teh šest primerkov (nobeden od njih sicer ni »Pappenheimer«). Najstarejši je meč z napisom SEBASTIAN HERNANDEZ in mojstrovim znakom, pripisan slavnemu pomorščaku Pedru Menéndezu de

⁹² Geibig, *Gefährlich und schön*, str. 106.

⁹³ Mann, *European Arms*, str. 289, kat. št. A567.

⁹⁴ Norman, *European Arms*, str. 125, kat. št. A532; Mann, *European Arms*, str. 309, kat. št. A611.

Avilésu, osvajalcu Floride, ki je umrl leta 1574.⁹⁵ V konec 16. stoletja je datiran meč z napisom DE SEBASTIAN HERNANDEZ TOLEDANO.⁹⁶ Starejšemu mojstru so pripisani še trije meči s konca 16. stoletja, med njimi naj bi eden pripadal kralju Karlu II. (1661–1700), le en meč, datiran v sredino 17. stoletja, pa naj bi bil delo Sebastiana Hernándezza mlajšega.⁹⁷ Vseh šest mečev ima ime mečarja pravilno napisano.

Londonski muzej Wallace Collection hrani več rapirjev z njegovim imenom na rezilu, a nemalokrat z različnim znakom ali tipom znaka. Pogosto ni jasno, ali gre za izvirno špansko (toledansko) rezilo ali pa za nemški posnetek. Dostikrat so zapisi mečarjevega imena »pokvarjeni«, npr. SEBASTIAN HERNIE (rapir A533) in SEBASTIAN HERNANDES (rapirja A549 in A611), na rezilu meča iz Danskega vojnega muzeja pa SEBASTIAN HERNANTES in na rezilih iz Kraljeve orožarne v Stockholmu SEEBASTIAN HEERNANTEEZ oziroma SEBASTIAN HERNAND. Enako velja za ime Pedra Hernándezza, kot npr. na londonskem primerku z napisom PEDRO HERNAN (rapir A586).⁹⁸

Zadeva z imeni sicer ni tako enostavna, saj se jih je kot blagovno znamko lahko prevzelo ali podedovalo. Tako je flamski gospod (*gentilhomme*) Jehan Lhermite v svojih spominih na bivanje v Španiji ob opisih Toleda v letu 1600 v seznamu mečarjev navedel Sebastián Hernándezza (in opisal različne znake na njegovih izdelkih), omenil pa je tudi njegovega zeta Roqueja de Guitala – temu je bilo po smrti tasta dovoljeno uporabljati njegovo ime in znak, razen tega je na svojih rezilih na rob *ricassa* zapisal besede *espadero del Rey* (kraljevi mečar).⁹⁹ Verjetno je prav tega drugega mečarja C. Suarez de Figueroa leta 1615 uvrstil med najboljše mečarje, delujoče v Španiji. Poznejši vir, Francisco Palomares, pa je v seznam toledanskih mečarjev v delu iz leta 1762 uvrstil dva mojstra s tem imenom, enega, ki je bil leta 1637 še živ, je imenoval *el viejo* (starejši), drugega pa *el mozo* (mlajši). Oba sta uporabljala zelo podobne znake,

⁹⁵ Katalog Kraljeve orožarne v Madridu (*Catálogo Histórico-descriptivo de la REAL ARMERÍA de Madrid*) iz leta 1898, ki ga je napisal Juan Crooke y Navarrot (Conde consorte de Valencia de Don Juan), nam je bil dostopen v spletni izdaji iz leta 2008. Glej Conde viudo de Valencia de Don Juan, *Catálogo*, str. 228, kat. št. G.56.

⁹⁶ Prav tam, str. 227, kat. št. G.55.

⁹⁷ Prav tam, str. 226, kat. št. G.53, 236, kat. št. G.82, in str. 258, kat. št. G.192 (meči starejšega Sebastianá) in str. 232, kat. št. G.65 (meč mlajšega Sebastianá).

⁹⁸ Za meče iz Wallace Collection glej Mann, *European Arms*, str. 273, kat. št. A533; str. 280–281, kat. št. A549; str. 309, kat. št. A611; za primerek iz Københavna glej Askgaard, *Det Kongelige*, str. 223, kat. št. 76, za meča iz Stockholma pa Nordström, *White Arms*, str. 50, kat. št. 59, in str. 310, kat. št. 35.

⁹⁹ Norman, *European Arms*, str. 125, kat. št. A532. Demmin, *Die Kriegswaffen*, str. 1032, ga navaja kot »Rogue Hernandez«. Stockholmska Kraljeva orožarna pa hrani meč z napisom HERNANDE RR na rezilu, pripisan »Hernandezu Roquesu« in datiran v »poznejši del« 16. stoletja (Nordström, *White Arms*, str. 32, kat. št. 2).

to je majhno številko 3 pod krono, oboje v žigu, oblikovanem kot ščit.¹⁰⁰ Po Palomaresu je prav ta mlajši mečar deloval tudi v Sevilli. Vendar je edini seviljski mečar z imenom Sebastián Hernández po študiji J. Gestasa y Péreza (1909) omenjen leta 1599. Dejansko je v Sevilli v 16. in v začetku 17. stoletja delovalo več mečarjev s priimkom Hernández, vendar njihova povezava s toledanskimi mojstri Hernándezi ni znana.¹⁰¹

Drugo pomembno ime iz toledanske družine mečarjev je Pedro ali Pietro (tudi *Petrus*) Hernández, ki naj bi po mnenju nekaterih avtorjev deloval v Sevilli. Po Gestasu y Pérezu je Pedro Hernández, mečar v Sevilli, umrl leta 1596 in zapustil vdovo Juano Ortiz.¹⁰² V katalogu Kraljeve orožarne v Madridu sta navedeni dve njegovi rezili: prvo je iz 17. stoletja in z napisom PEDRO HERNANDEZ ter z znakom s Kristusovim razpelom, drugo pa je datirano še v 16. stoletje in je istemu mojstru pripisano na podlagi znaka z razpelom.¹⁰³ Ne vemo, ali gre za dve osebi ali za eno osebo, ki je očitno delovala v Toledu, če sklepamo po zanimivih podatkih o uvozu italijanskih rezil v Toledo v letih 1587–1621: leta 1587 je *espadero* Pedro Hernández prek družbe Ansaldo kupil 338 rezil iz Genove, leta 1590 pa je isti mečar prek družbe Bocangelino y Baba kupil še 360 rezil iz Genove (po ceni štiri reale za rezilo); toledanski mojstri so italijanska rezila kalili in jim dodali ročaje ter drugo opremo in okrasje.¹⁰⁴ Vsekakor so bili toledanski meči zaradi kakovosti primerno dragi: kraljeva odredba (*Cédula Real*) iz leta 1680 navaja najvišje (dovoljene) cene za rezila in ročaje meča ter za rezilo meča iz Toleda postavi ceno 30 realov, iz nemških dežel 18 realov, iz Toulousa v Franciji 11 realov in iz italijanske Genove 10 realov.¹⁰⁵

Oglejmo si najprej nekaj paralel betnavskemu rapirju. Sorodni primerki so datirani večinoma dokaj pozno, vsi pa v prvo polovico 17. stoletja. Tako je bilo več rapirjev iz švedskih zbirk, ki jih je nedavno objavil Šved Staffan Kinman, uvrščenih v obdobje od 1615 do 1640, eden izmed njih pa je po obliki košarice in ščitnikov zelo podoben betnavskemu rapirju.¹⁰⁶

¹⁰⁰ Nobeden od obeh mečarjev pa za svoj znak ni uporabljal divjega moža, kot je to napačno navedel James Mann v katalogu muzeja Wallace Collection leta 1962 in kot je pisal že Boeheim, *Handbuch*, str. 669 (glej Norman, *European Arms*, str. 125, kat. št. A532, ki pa na strani 129 o meču kat. št. A549 pravi, da je znak, pripisan po Palomaresu Sebastiánmu mlajšemu, v resnici verjetno znak tretjega mečarja z imenom Sebastián Hernández ...).

¹⁰¹ Prav tam.

¹⁰² Norman, *European Arms*, str. 136, kat. št. A586.

¹⁰³ Carrasco y Saiz del Campo, *Catálogo*, str. 260, kat. št. G.202 in G.203.

¹⁰⁴ Girón Pascual, *Cruzando aceros*, str. 167.

¹⁰⁵ Peláez Valle, *La espada ropera*, str. 168.

¹⁰⁶ Kinman, *Edged weapons*, str. 50–51 in sl. 70–73. Betnavskemu je najbolj podoben rapir z oznako Ua 33, sl. 71.

Danski nacionalni muzej v Københavnu tudi hrani več »Pappenheimer-jev«, npr. tipa, ki je bil »zelo popularen na Švedskem«, kot je rapir z rezilom mojstra Clemensa Deingerja, datiran ok. 1620–30. Enako je datiran »flamski« rapir tipa »Pappenheimer«, z rezilom mojstra Heinricha Paetherja, ki je zelo podoben betnavskemu rapirju, zlasti to velja za predrto školjko.¹⁰⁷

Zelo dobro analogijo ročajnega dela ponujata rapirja iz zasebnih zbirk, ki ju je v svojem referenčnem vodniku k rapirjem iz 16. in 17. stoletja že leta 1968 objavil Eric Valentine, oba sta datirana okoli 1630.¹⁰⁸ Prvi je glede na značilno oblikovan ročaj, označen kot »flamski (valonski)«, in predvsem glede na znak mečarja Sandrinija (Alessandra) Scacchija iz Brescie na vsaki strani *ricassa* interpretiran kot pristen izdelek tega mojstra, čeprav so njegovo ime in znak pogosto posnemali na nemških rezilih.¹⁰⁹ Med pomembne podrobnosti sodita zaključka ščitnika v obliki ribjega repa. Prav takšna zaključka manjkata na ščitniku drugega objavljenega rapirja in poleg same oblike ščitnika avtorja navajata na sklep, da ne gre za avtentičen Scacchijev »Pappenheimer«. Vendar pa meni, da je bil ta meč (ki ga na začetku označi kot »meč-rapir«) z napisom na rezilu »IN VIANNA« (to je Vienna – Dunaj) nemški izdelek in verjetno narejen za izvoz v flamske dežele. Pomembno je dodati, da je bil ves ročajni del nekoč pozlačen, precejšnji deli pozlate so se še ohranili.

Oba predstavljena rapirja sta našla svojo pot na dražbo orožja in nato v zasebno zbirko, prvi v Londonu leta 1951, drugi v ZDA v letih 1938–1939. Rapirji tipa »Pappenheimer« se pojavljajo na dražbah tudi danes, takšna primera sta rapirja s 70. avkcije dražbene hiše Hermann Historica 5. maja 2015 v Münchnu: prvi »Pappenheimer«, ki naj bi bil »po navedbah dobavitelja« najden v kleti nekega avstrijskega renesančnega dvorca, je standardno dolg (125,5 cm), ima značilno ozko rezilo rombičnega preseka in na *ricassu* znak v obliki polmeseca; datiran je okoli 1620.¹¹⁰ Drugi primerek je prav tako »Pappenheimer«, a datiran okoli 1630 in označen kot »Degen«.¹¹¹ Njegovo dvo-rezno rezilo je v primerjavi z rapirjem široko, ima po tri kratke žlebove na vsaki strani, v srednjem izmed njih je zabrisan napis, na rezilu pa sta vrezana še znaka v obliki cesarskega jabolka na eni strani in volka na drugi (izvor je zato označen kot nemški, pri čemer glede na znak volka pomislimo najprej na passavske izdelovalce orožja). Ta meč, dolg vsega 102 cm, ima ročajni del, ki je

¹⁰⁷ Bruhn Hoffmeyer, *From Mediaeval*, str. 53, sl. 20b, in str. 54, sl. 21.

¹⁰⁸ Valentine, *Rapiers*, str. 32–33, kat. št. 20 in 21.

¹⁰⁹ Prim. npr. Seitz, *Blankwaffen I*, str. 326 in sl. 233: »Degen« z napisom na rezilu ZANDRI-NUS SCACHUS.

¹¹⁰ Hermann Historica, 70. Auktion, str. 573, kat. št. 3344.

¹¹¹ »Degen« je po Müllerju meč, ki ima rezilo ob prehodu v ročajni del ožje od 30 mm; glej Müller, *Europäische Hieb- und Stichwaffen*, str. 66 (navaja Plemeniti, *Osebná bojna oprema*, str. 8).

značilen za rapirje tipa »Pappenheimer« in v vrsti podrobnosti podoben tudi betnavskemu rapirju, posebej v oblikovanosti košarice oziroma ščitnikov.¹¹²

Muzej Royal Armouries v Leedsu hrani v svojih študijskih zbirkah dva rapirja tipa »Pappenheimer«, dostopna za ogled na spletu: prvi, opremljen z zelo razdelano zaščitno košaro in z napisom na rezilu A.S.H.S.A.S.H.S.A.S.H.S.A. ter znakom, je verjetno italijanskega porekla in precej ohlapno datiran v časovni razdelek 1625–1650.¹¹³ Drugi, ki naj bi izhajal iz Nemčije in je s predrtima »školjkama« oziroma zaščitnima ploščicama betnavskemu rapirju precej bolj podoben, vendar nima napisa niti znaka na rezilu, pa je bil zelo nedoločno uvrščen v razdelek 1500–1599 oziroma v 16. stoletje (kar je glede na tipološke značilnosti rapirja očitno prezgodnja datacija).¹¹⁴

V obsežni zbirki orožja Higgins, leta 2014 vključeni v Worcester Art Museum v Worcestru (Massachusetts, ZDA), imajo prav tako shranjen rapir tipa »Pappenheimer«.¹¹⁵ Datiran je okoli 1630 in zelo podoben betnavskemu, izhaja pa iz severne Evrope, morda iz Nizozemske.¹¹⁶

Seveda je v evropskih in drugih zbirkah orožja »Pappenheimerjev« še precej več, tu smo navedli le nekaj primerov iz dostopne literature, ki naj pokažejo skupne poteze in tudi posamične, včasih zelo majhne razlike med primerki tega tipa orožja, tako v ročajnem delu kot tudi v rezilu. Problem tipološke prepoznavne je, kateri »Pappenheimer« je »pravi«, to je pristen primerek tipa, kateri pa je le »posnetek« tega tipa – če seveda takšno razlikovanje ni zgolj konvencionalno. Prav tako ni preprosto določiti, v kateri delavnici oziroma deželi je bil posamezni rapir – ne glede na ime oziroma zapis mojstra – tudi izdelan: v španski, italijanski, nemški? In celo: za izvoz v katero deželo, npr. Flamsko? Problem kronološke določitve pa je natančnejše datiranje posameznih primerkov. Zakaj jih je več datiranih okoli leta 1630, to je približno na sredini tridesetletne vojne? Kakšni podatki o izdelovalcih so za to na voljo, kakšni o arheoloških in drugih kontekstih, ki omogočajo takšno, za hladno orožje tiste dobe razmeroma zelo natančno datiranje? Označujejo datacije (približni) datum izdelave orožja ali (okvirni) čas njegove uporabe?

Heribert Seitz je na primeru »dozorele« oblike »renesančnega« ročaja s košarico in ščitniki, kot jo kaže rapir z ravnim branikom »v južnoevropskem stilu« in z rezilom milanskega mojstra Federica Piccinina, opozoril na relativnost natančnejšega datiranja tudi orožja visoke kakovosti. Rapir z zlato

¹¹² Hermann Historica, 70. Auktion, str. 575 in kat. št. 3349.

¹¹³ <https://collections.royalarmouries.org/object/rac-object-7268.html> (obiskano 4. 7. 2020).

¹¹⁴ <https://collections.royalarmouries.org/object/rac-object-5475.html> (obiskano 4. 7. 2020).

¹¹⁵ Zbirka The John Woodman Higgins Armory Collection je prej obstajala kot samostojni muzej Higgins Armory Museum v Worcestru.

¹¹⁶ <https://worchester.emuseum.com/objects/48761/pappenheimer-swordrapier?ctx=9e-549474-fc4c-4857-a543-acd7294165cc&idx=5> (obiskano 3. 12. 2019).

tavširanim okrasom iz kölnskega Mestnega muzeja je namreč datiran »ok. 1600«, vendar se ta tip ročaja pojavi že ob koncu 16. stoletja, še vedno pa je reprezentativen tri desetletja pozneje, kot kaže upodobitev prav takšnega rapirja s pozlačenim ročajem na neki skupinski sliki nizozemskih oficirjev in izpod čopiča Fransa Halsa, signirani z letom 1627.¹¹⁷

KAKO DATIRATI BETNAVSKI RAPIR?

Valentina Bevc Varl je betnavski rapir kot grobni pridelek po oblikovnih značilnostih, napisu in najdiščnih okoliščinah korektno datirala v čas »od začetka 17. stoletja do leta 1636« oziroma »pred 1636«, torej pred leto zadnjega dokumentiranega pokopa na betnavskem pokopališču.¹¹⁸ Upoštevajoč zgodovino betnavskega dvorca kot evangeličanske postojanke, zgodovino pokopališča ter ohranjene nagrobnike poskusimo rapir časovno še malo natančneje umestiti.

Rodbina Herberstein, to je njena spodnještajerska lankoviška veja, ki je navdušeno podpirala Luthrov nauk, je to protestantsko pokopališče na Betnavi kot zasebno začela uporabljati po obnovi prejšnjega pokopališča, uničenega 8. januarja 1600. (Slika 12) Tisto prvo pokopališče, ki je bilo zgrajeno leta 1589, je nastalo ob betnavskem dvorcu na zemljišču, ki ga je štajerski deželi v prsto last predal lastnik dvorca Volf Viljem baron pl. Herberstein; namenjeno je bilo za celotno protestantsko skupnost augsburške veroizpovedi na Dravskem polju, to je »za gospode in deželane«, ¹¹⁹ ki jih niso več smeli pokopavati na konfesionalno mešanih pokopališčih.¹²⁰ Bilo je sicer razmeroma majhno: po pogodbi za izgradnjo iz leta 1588 naj bi imelo kvadratno pokopališko obzidje stranice dolge po 16 klafter (okoli 28,5 m).¹²¹ Tako je pokopališče merilo okoli 813,5 m² in s tem obsegalo polovico celotnega zemljišča betnavskega središča, ki je bilo veliko okoli 1627 m².¹²² (Slika 13) Na podlagi podatkov iz pogodbe

¹¹⁷ Seitz, *Blankwaffen II*, str. 58–59 ter sl. 54 in 60.

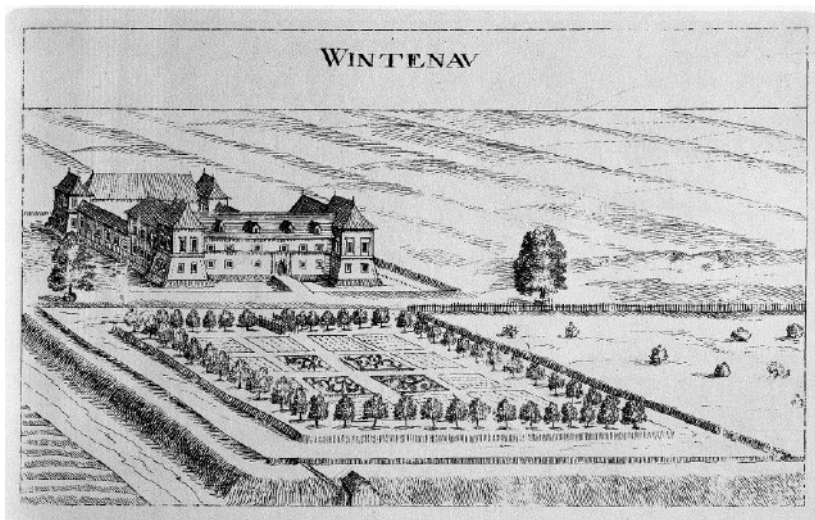
¹¹⁸ Bevc Varl, *Nekdanja oprema*, str. 446.

¹¹⁹ Oman, *Evangeličanska postojanka*, str. 31, GZM 38/10. Zelo obširno o evangeličanskem središču na Betnavi glej Oman, *Cerkveno in šolsko središče*.

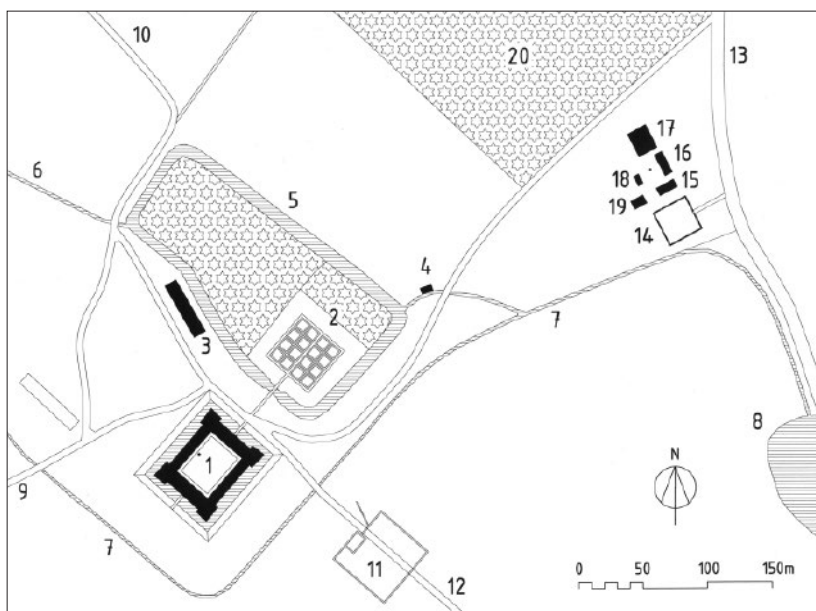
¹²⁰ Oman, *Cerkveno in šolsko središče*, str. 76.

¹²¹ O tem pokopališču, predvsem o gradnji in okrasju, glej tudi Pahor, *Protestantska sepulkralna kultura*, str. 142–147 in 154–157. Za shematično rekonstrukcijo pokopališča in mere glej prav tam, str. 143 in sl. 2.

¹²² Merilo je 32 klafter (okoli 57 m) v dolžino in 16 klafter (okoli 28,5 m) v širino. Glej Oman, *Cerkveno in šolsko središče*, str. 78 in 83. S temi merami se sicer ne ujemajo razmerja pokopališča in ostalih objektov protestantskega središča, kot so prikazana pri Sapaču, *Arhitekturnozgodovinski oris*, str. 227, sl. 43.

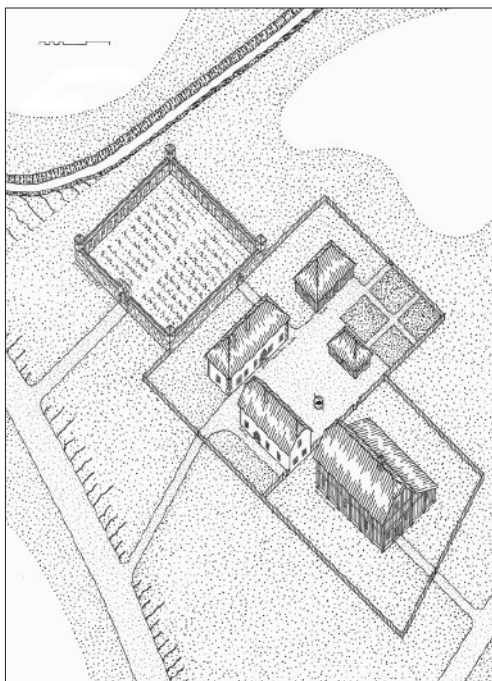

Slika 12: Dvorec Betnava proti koncu 17. stoletja,
iz: Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*, 1681, str. 479.

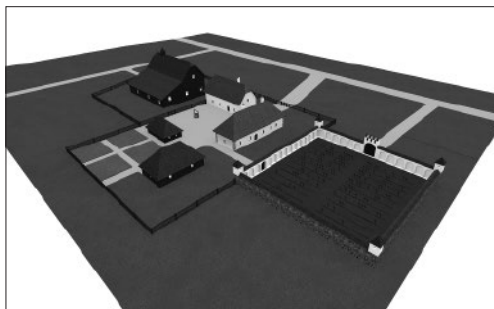

Slika 13: Poskus rekonstrukcije območja Betnave ob koncu 16. stoletja (situacijska shema);
vzeto iz: Sapač, *Arhitekturnozgodovinski oris*, str. 227, sl. 41. Legenda: 1 Dvorec; 2 Park;
3 Gospodarsko poslopje (skedenj); 4 Mlin; 5 Vodni jarek okoli parka; 6 Pekrski potok;
7 Radvanjski potok; 8 Betnavski ribnik; 9 Cesta proti Razvanju in Hočam; 10 Cesta
proti Radvanju in Rušam; 11 Ostanki rimskodobnega stavbnega kompleksa; 12 Cesta
proti Miklavžu in Ptuj; 13 Deželna cesta med Dunajem in Trstom; 14 Protestantsko
pokopališče; 15 Predikantova hiša; 16 Šola / učiteljeva hiša / mežnarjeva hiša;
17 Molilnica; 18 Uta; 19 Hlev; 20 Betnavski gozd.

je bila leta 2010 narejena tudi podrobnejša idealna rekonstrukcija obzidja, ki je imelo zidove na notranji strani okrašene s poslikavami.¹²³ (Sliki 14 in 15)

Slika 14: Aksonometrični poskus rekonstrukcije podobe nekdanjega protestantskega kompleksa na Betnavi ob koncu 16. stoletja; vzeto iz: Sapač, *Arhitekturnozgodovinski oris*, str. 227, sl. 43.

Slika 15: Poskus rekonstrukcije podobe nekdanjega protestantskega kompleksa na Betnavi ob koncu 16. stoletja; avtor Igor Sapač.

¹²³ Oman, *Evangelikiški Maribor*, str. 9. O poslikavah glej Pahor, *Protestantska sepulkralna kultura*, str. 144 in 154. Za posnetke rekonstruirane podobe nekdanjega protestantskega središča na Betnavi (posebej še neobjavljeno, na sl. 15) se najlepše zahvaljujem kolegu dr. Igorju Sapaču.

Na Betnavi je bilo po poročilu Volfa Viljema barona Herbersteina, ki ga je januarja 1600 napisal poverjenikom dežele Štajerske, pokopanih okoli 1000 ljudi.¹²⁴ Tako so zapisali tudi štajerski stanovi v pismu nadvojvodi Ferdinandu 19. januarja 1600.¹²⁵ Za primerjavo: protestantsko pokopališče v Govčah pri Žalcu je bilo kar 7,5 krat večje.¹²⁶ Uničeno je bilo v dneh od 17. do 20. januarja 1600,¹²⁷ njegove ostanke so skupaj z ostanki takrat porušene protestantske cerkve izkopali arheologi v letih 2011 in 2012.¹²⁸ Sicer so pripadniki Dravskopoljskega okraja augsburške veroizpovedi svoje pokojne dotlej lahko pokopavali le na Betnavi in na Vurberku, bogoslužju pa so razen na Betnavi lahko prisostvovali le še v Govčah in na gradu Cmurek.¹²⁹

Deželnoknežja vizitacijska komisija je 8. januarja 1600 v okviru protireformacijskih ukrepov betnavsko pokopališče ukazala uničiti. Enaka usoda je doletela cerkveno-šolsko središče protestantov na Betnavi, ki je obsegalo predikantovo hišo, molilnico in šolo ter manjši pomožni poslopji (hlev in uto).¹³⁰ Zgradbe so razstrelili s smodnikom oziroma požgali, pokopališče pa pravzaprav z zemljo, kot je dan pozneje v pismu štajerskim poverjenikom poročal zadnji inšpektor betnavskega središča Adam baron Kollonitsch (Kolonić), lastnik gradu Slivnica.¹³¹ Glede na to bi bil *terminus ante quem non* za položitev rapirja v grob prav začetek uporabe drugega, zasebnega pokopališča. Tega Herbersteini vsaj uradno niso mogli urediti pred poletjem 1600, saj baron Volf Viljem še v listini, izdani v Gradcu 20. junija 1600, določa, naj bi po morebitni obnovitvi evangeličanske postojanke na Betnavi njeno zemljišče znova postalo last štajerskih deželnih stanov.¹³² Ti so ga baronu prav tistega dne vrnili v prosto (zasebno) last, saj so se sicer bali, da bi zemljišče v veselje

¹²⁴ Oman, *Cerkveno in šolsko središče*, str. 104.

¹²⁵ Loserth, *Akten 1590–1600*, št. 908, str. 686: »... dahin nun wie gemelt viel ehrlicher selig abgeleibter herrn und landleuth auch andere mehr fast in die 1000 christliche personen als in ihre ruhebettlein begraben worden«.

¹²⁶ Pahor, *Protestantska sepulkralna kultura*, str. 143, op. 28.

¹²⁷ Loserth, *Akten 1590–1600*, št. 918, str. 693–698.

¹²⁸ Butina, *Excavations*. Prim. Pahor, *Govče: Nekdanja protestantska cerkev*, in Pahor, *Protestantska sepulkralna kultura*, str. 137–142 in 153–154 (Priloga 1).

¹²⁹ Oman, *Cerkveno in šolsko središče*, str. 95.

¹³⁰ Načrt protestantskega kompleksa je objavil Orožen, *Das Bisthum*, str. 437. Za poskus rekonstrukcije situacijske sheme celotnega območja Betnave konec 16. stoletja in posebej za aksonometrični poskus rekonstrukcije podobe nekdanjega protestantskega kompleksa na Betnavi konec 16. stoletja glej Sapač, *Arhitekturnozgodovinski oris*, str. 227, sl. 41 in 43.

¹³¹ Loserth, *Akten 1590–1600*, št. 897, str. 672–673; Orožen, *Das Bisthum*, str. 339. Za zgodovino evangeličanske postojanke pri dvorcu Betnava glej tudi Oman, *Evangeličanska postojanka*, str. 7–10, in Oman, *Evangeličanski Maribor*, str. 8–10 in 13–15; za zgodovino reformacije v Mariboru pa glej Oman, *Dokumenti o reformaciji*, str. 7–10, in Oman, *Evangeličanski Maribor*, str. 5–15.

¹³² Mlinarič, *Evangeličanska postojanka*, str. 169 in 176 (Priloga 6).

»sovražnikov« in na žalost »pobožnih krščanskih src« postalo zgolj »navadna trata«¹³³ – »neznanci« (podložniki) so namreč z njega že začeli odnašati železje in kamenje.¹³⁴ Sam baron je poverjenikom že prej pisal o grožnji, da bi zaradi porušenega zidu tam pokopane izgreble divje in domače živali, psi in svinje, kar so poverjeniki vestno prenesli nadvojvodi.¹³⁵ A Dravskopoljski okraj augsburške veroizpovedi se je konec leta 1602 sam razpusil, predikant in učitelj sta bila odslovljena iz službe, mariborska evangeličanska skupnost je šla v zaton.¹³⁶ Le »božje polje« (*gottesacker*), to je betnavsko pokopališče, je ostalo.

Enak primer ponovne uporabe leta 1600 opustošenega protestantskega pokopališča je pokopališče pri gradu Vurberk, ki je bil v 16. stoletju v lasti družine Stubenberg. Zadnji lastnik Jurij Sigmund pl. Stubenberg je grad leta 1616 prodal, obdržal pa cerkev in pokopališče – to je bilo po njegovi izselitvi v tujino v 20. letih 17. stoletja opuščeno.¹³⁷ Kdaj je bilo ponovno v uporabi betnavsko pokopališče, je mogoče sklepati iz ohranjenih arhivskih virov. Adam baron Kollonitsch je 11. marca 1600 spet, tako kot že januarja, pisal štajerskim poverjenikom, naj dovolijo z zemljo zravnano pokopališče obdati z »zidcem«. Ta bi zaščitil grobove tam pokopanih dravskopoljskih plemičev, njihovih žena in otrok, ki so tam ležali kot v »klavčevem jarku«,¹³⁸ ter omogočil miren počitek tako njim kot tudi tistim, ki bodo šele umrli in bodo tam pokopani (*sic!*). Poverjeniki v odgovoru 13. marca 1600 niso dovolili postavitve novega pokopališkega zidu iz kamnja in opeke, ki sta ležala na Betnavi, odobrili pa so postavitev lesenega plota. Žiga Oman sklepa, da je bilo pokopališče obnovljeno že okoli pol leta po uničenju, vendar kot zasebno evangeličansko plemiško pokopališče, ki je nato dejansko obstajalo še kar nekaj let.¹³⁹ Enako je menil že Ignacij Orožen, ki je glede na nagrobnike s pokopališča, pozneje vzdane v vhodno vežo dvorca Betnava in datirane v leta od 1613 do 1627, predpostavil,

¹³³ »... das er nicht imerdar vnsern feinden zur freund vnd fromen christlichen herzen zum laid, wie ein gmaine tratten offen stehen verbleibe ...« (Mlinarič, *Evangeličanska postojanka*, str. 168).

¹³⁴ »... das von demselben zerprochnen gepeu der pauzeug von eisen, stain vnd anndern durch frembde leuth hin vnd wider schändlich wirdet zersträet vnd vertragen ...« (Mlinarič, *Evangeličanska postojanka*, str. 168).

¹³⁵ Loserth, *Akten 1590–1600*, št. 908, str. 686; Oman, *Cerkveno in šolsko središče*, str. 104–105.

¹³⁶ Oman, *Dokumenti o reformaciji*, str. 9.

¹³⁷ Pahor, *Pokopališče pri gradu Vurberk*, str. 57. Prim. Žnidaršič Golec, *Konfesionalna mobilnost*, str. 418, ki navaja leto izselitve Jurija Stubenberga v tujino: 1629.

¹³⁸ Orožen, *Das Bisthum*, str. 340: »wie auf einer schinder grueben liegen sollen«.

¹³⁹ Oman, *Cerkveno in šolsko središče*, str. 105.

da je bilo pokopališče »povsem odstranjeno« šele po letu 1627.¹⁴⁰ Vendarle ga tudi po zatrtju protestantizma na Štajerskem in rekatolizaciji niso kar prekopali oziroma uničili, saj se je Gundaker baron Herberstein, od avgusta 1645 zakoniti dedič betnavskega gospostva, že leta 1643 obrnil na tajni urad (*gehaimben räthe*) v Gradcu, da bi rad obzidal staro betnavsko pokopališče, kjer so bili pokopani njegovi predniki in drugi »pošteni« ljudje. Pokopališče je takrat obdajal slab lesen plot in slabo varoval grobove, tako da so »psi odnašali človeške kosti«. Tajni urad je prošnji ugodil.¹⁴¹ Kakšna je bila oblika obnovljenega betnavskega pokopališča, ni znano, po mnenju Igorja Sapača je bilo verjetno manjše od prvotnega, vendar glede na ohranjene nagrobnike »dovolj reprezentativno oziroma primerno za dostojne plemiške pokope«. Pet ohranjenih nagrobnikov, ki so bili vzdani v vežo betnavskega dvorca, je po njegovem nastalo »do leta 1627«.¹⁴²

Kaj pa *terminus post quem non* za položitev rapirja v grob? To bi bil pač čas prenehanja pokopavanja na betnavskem pokopališču. Je to nujno datum zadnjega dokumentiranega pokopa na Betnavi, to je v dneh po 12. aprilu 1636, ko je v Gradcu umrla Helena baronica Herberstein?¹⁴³ Oman navaja, da so evangeličanske pokope na Betnavi opravljali do leta 1629 (takrat so pokopali Ano Schiffer) in da je bil zadnji znani pokop evangeličanske osebe (že omenjene baronice Herberstein) opravljen leta 1636. A ta pokop je bil očitno izjema: po izidu odloka Ferdinanda II. leta 1628 o prisilni izselitvi tistih plemičev v njegovih deželah, ki naj bi vztrajali v protestantizmu, so se tudi iz Štajerske morali izseliti še zadnji evangeličanski plemiči, mariborski evangeličani pa so takrat izgubili konfesionalno oporo, ki so jo dotlej lahko iskali pri njih.¹⁴⁴ Je bilo izjem morda še več? Če bi sklepali po ohranjenih nagrobnikih z Betnave in leta 1939 izkopanih grobovih, verjetno ne. Pomembno pa je poudariti, da je bila Helena Herberstein pokopana v krsti v navadnem grobu, ne v zidani grobnici – to kaže, da banjasto obokane grobnice oziroma »z opeko obokane votline«, ki jo kot tako zgrajeno edino na Betnavi navaja članek v *Slovencu* z dne 16. aprila 1939 in jo dokumentirata fotografiji, za pokop baronice Herberstein niso uporabili – morebiti zato, ker v njej ni bilo več prostora oziroma

¹⁴⁰ Orožen, *Das Bisthum*, str. 37 in 340–341 (»... erst nach dem Jahre 1627 ganz beseitiget worden sein.«).

¹⁴¹ Grahornik, *Betnava v obdobju*, str. 116–117.

¹⁴² Sapač, *Arhitekturnozgodovinski oris*, str. 231 in op. 142.

¹⁴³ NN, *Nova zanimiva najdba*; podrobno o krsti in grobnem inventarju piše Bevc Varl, *Premična dediščina*, str. 435–439.

¹⁴⁴ Oman, *Evangeličanski Maribor*, str. 14–15.

ker ni bila več uporabna.¹⁴⁵ Kandidat za lastnika našega rapirja je torej moral umreti in biti pokopan na Betnavi najpozneje leta 1629, a ne pred letom 1600. Kako se s tem ujema obdobje izdelave in uporabe »Pappenheimerjev«, s tem pa tudi betnavskega primerka?

NAJDIŠČNI KONTEKSTI IN INTERPRETACIJA

Kot je opozorila že Valentina Bevc Varl, so podatki o izkopavanjih in najdbah v muzejski dokumentaciji skopi, razen tega je nekaj predmetov pogrešanih. Tako članek v *Slovincu* navaja, da naj bi izkopali tri bakrene krste, v muzejski zbirki pa sta samo dve.¹⁴⁶ Enako velja za »rapir, gort in ostroge«, ki jih omenja Baš, vendar, kot pripominja Bevc Varl, »je v muzejski zbirki inventarizirana le ena ostroga«, manjka tudi »gort«. Omembe tega predmeta, »kar bi lahko bil pas za rapir ali meč, ne moremo povezati z nobenim ohranjenim predmetom«.¹⁴⁷ A kot so potrdile fotografije rapirja in pripadajočih grobnih najdb iz leta 1939, je Baš s precej nenavadnim izrazom »gort« označil bodalo, ne pasu (prim. nem. Gurt oziroma Gürtel).¹⁴⁸

»Gort« je bil sodeč po fotografijah iz leta 1939 lepo ohranjen primer bodala za levo roko, ki je kot meč dopolnjuječe orožje v zgodnjem novem veku dobilo novo vlogo v mečevanju oziroma dvobojevanju.¹⁴⁹ Na fotografiji (Slika 10) ima dvorezno rezilo, esasto uvit horizontalno postavljen branik, okrogel ščitnik in približno okrogel glavič, zaključen z gumbom (in podoben glaviču rapirja). Videti je, da je bil branik pozlačen (morda tudi glavič?), ščitnik pa okrašen s predrtinami. Glede na znano ohranjeno dolžino rapirja 103,6 cm (in če sodeč po fotografijah predpostavimo, da je bil vrh rezila odlomljen pozneje, to je po izkopu, bi bila ta v celoti ok. 112,6 cm) bi na podlagi razmerij med predmeti

¹⁴⁵ Prim. Sapač, *Arhitekturnozgodovinski oris*, str. 231, ki meni, da so banjasto obokano grobnico rodovine Herberstein »po najdbah sodeč uporabljali še vsaj leta 1636, torej še po letu 1628, ko je vladar protestantskemu plemstvu ukazal, da mora prestopiti v katolištvo ali se izseliti iz dežele«.

¹⁴⁶ N. N., *Nova zanimiva najdba*; Bevc Varl, *Premična dediščina*, str. 433, op. 72.

¹⁴⁷ Bevc Varl, *Premična dediščina*, str. 430 in op. 64.

¹⁴⁸ Kot primer sicer nepopolno, a zelo dobro ohranjenega usnjenega pasu za rapir z železnimi okovi in zaponko lahko navedemo pas, ki so ga izkopali arheologi v mestu Elbląg (nem. Elbing) na severu Poljske in ga je mogoče datirati v zgodnje 17. stoletje. Glej Marek, *Europejski styl*, str. 72 in 157, kat. št. 144, ter sl. 31 a, b; Marek, *Rapiers by Juan Martinez*, str. 91–92 in sl. 3. Za načine pritrjevanja nožnice rapirja oziroma kratkega meča na nosilčev pas v 16. in 17. stoletju na podlagi datiranih likovnih upodobitev prim. Norman, *The Rapier*, str. 293–303.

¹⁴⁹ Seitz, *Blankwaffen* II, str. 184–211, za primerjavo betnavskemu bodalu posebej str. 186, sl. 196 (drugo bodalo z leve).

na fotografijah skleпали, da je bilo bodalo dolgo ok. 33,5 cm, širina njegovega branika pa je merila ok. 16,5 cm. Bodalo značilnega tipa, v nemških virih tiste dobe imenovanega »Parierstangendolch«, je tako kot rapir v grobu ležalo (oziroma bilo pokojniku pripasano) v nožnici, ki pa se tudi ni ohranila. Zelo verjetno je bila lesena. Na fotografiji sta vidna kovinska okova: na vrhu ustje nožnice in na konici rezila zaključek nožnice, na začetku rezila pa je ohranjen tudi obroček, s katerim je bila nožnica pripeta na pas.

Neznani avtor članka v *Slovincu* je za tri pokope v grobnici glede na ohranjene najdbe predpostavil, da je rapir pripadal protestantskemu plemiču, »kratek meč« (bodalo) pa plemičevemu prijatelju. Kdo je bil lastnik para ostrog, ni omenjal.¹⁵⁰ Vendar je glede na uveljavljeno rabo orožja v tistem času, pa tudi glede na pisne in likovne vire dosti verjetneje, da so rapir, bodalo in ostroge pripadali eni osebi, pač tam pokopanemu pomembnemu plemiču. Uporabo rapirja v kombinaciji z bodalom (za levo roko) namreč prikazujejo borilni priročniki iz zgodnjega novega veka, npr. *Scola, overo teatro* (»Šola, ali [mečevalska] dvorana«) mojstra Nicoletta Gigantija iz leta 1606 ali *Gran Simulacro dell'Arte e dell'Uso della Scherma* (»Veliki opis umetnosti in uporabe mečevanja«) mojstra Ridolfa Capo Ferra iz leta 1610.¹⁵¹ Pozlačeni ostrogi pa sta bili tako kot rapir s pozlačenim ročajem in bodalo s pozlačenim branikom ne le del oprave, ampak tudi simbolna predmeta pokojnikovega plemiškega stanu oziroma njegovega visokega družbenega položaja.

Fotografija je razrešila tudi vprašanje ostroge, objavljene v zborniku leta 2018. Glede na Baševo poročilo o izkopavanjih, ki skupaj našteje »rapir, gort in ostroge«, je bila namreč nakazana možnost, da ta skupek najdb pripada eni, konkretni osebi in da je ostroga edina ohranjena od para ostrog; druga ostroga je tako kot »gort« pogrešana, mogoče je, da se je izgubila. Sodeč po ohranjeni ostrogi, na kateri so vidni ostanki pozlate, naj bi bil par ostrog luksuzno izdelan, kar bi bilo glede na pozlačena košarico in glavič rapirja in glede na nekatere podobne grobne najdbe statusu pokojnika sicer povsem ustrezno in celo pričakovano.¹⁵² Razen tega je analiza materiala pokazala, da je bila ostroga izdelana iz bakra (ne iz brona) in pozlačena, kar bi govorilo v prid njeni reprezentativni, npr. paradni funkciji, v tem primeru pač kot grobni pridatek, ne pa običajni utilitarni, kot del konjeniške opreme – ostroge, namenjene za jahanje, so bile praviloma izdelane iz tršega materiala, kot je baker, to

¹⁵⁰ N. N., *Protestantskim grobiščem*.

¹⁵¹ Grotkamp-Schepers idr., *Das Schwert*, str. 159–160.

¹⁵² Prim. npr. pozlačeni železni ostrogi iz groba plemiča, pokopanega na grobišču pri cerkvi sv. Petra v Ljubljani. Ostrogi sta tipološko določljivi v sredino 16. stoletja, grob pa je glede na zlatnik, kovan leta 1559, datiran v to leto ali malo pozneje (Lazar idr., *Vitez, dama in zmaj*, str. 114–115, kat. št. 116 in 117).

je iz železa.¹⁵³ Vendar je takšen tip (praviloma železnih, ne bakrenih) ostrog z enostavnim kolescem (z osmimi koničnimi zobci) in ravnim vratom značilen za pozni srednji vek, posebej 14. in 15. stoletje, in je v starejši literaturi pogosto označen kot »gotski« ali »poznogotski«.¹⁵⁴ V začetku 17. stoletja pa so bile v modi drugačne, »renesančne« ostroge, kakršne predstavlja tudi par ostrog na fotografiji iz leta 1939.¹⁵⁵

Že omenjeni članek Andreje Vrišer iz leta 1979 eno od obeh, takrat še ohranjenih ostrog iz kompleksa betnavskih najdb dovolj natančno opiše: za-njo je značilen tudi »dolg, navzgor obrnjen vrat s šesterokrakim kolescem.«¹⁵⁶ Poleg »gorta«, to je bodala, se je torej že pred desetletji žal izgubil ali založil tudi par ostrog, ohranjena, v zborniku o Betnavi objavljena ostroga pa tudi glede na svoje tipološke značilnosti in posledično datacijo v pozni srednji vek ne more izhajati z betnavskega pokopališča, ampak je bila temu najdišču in specifičnemu grobnemu kontekstu pripisana pomotoma.

Na Betnavi je bilo glede na ohranjene nagrobnike in izkopane krste oziroma pokope po letu 1600 pokopanih več ljudi, a koliko vsaj približno, ne moremo oceniti (Franjo Baš v poročilu števila pokojnikov in odkritih grobov oziroma grobnic ne navaja). Med petimi ohranjenimi nagrobniki, ki so jih v drugi polovici 18. stoletja vzdali v vežo betnavskega dvorca, nato pa so bili leta 1966 od tam preneseni v mariborski muzej, so bili trije namenjeni pokojnikom: Benediktu Tottingu (Thotingu, Dottingu; umrl 1591),¹⁵⁷ Juriju Krištofu Herbersteinu (umrl 1613) in Janezu Frideriku Herbersteinu (umrl 1615), dva pa pokojnicam: Katarini Sarchko (umrla 1625)¹⁵⁸ in Mariji Sidoniji

¹⁵³ Za analizo ostroge z metodo XRF se lepo zahvaljujem kolegici dr. Evi Menart iz NMS.

¹⁵⁴ Zschille in Forrer, *Der Sporn*, str. 12–14 in T. VIII–XI; glej tudi Zschille in Forrer, *Reitersporen*, str. 10–11 in 14, T. XXVI–XXVIII. Za novejši prikaz razvoja poznosrednjeveških ostrog glej Gelbhaar, *Reit- und Fahrzubehör*, str. 102–105 ter 11–116 s primeri iz zbirke na gradu Coburg. Za ostroge iz zbirke NMS prim. Lazar idr., *Vitez, dama in zmaj*, str. 62–63, kat. št. 61 in 62, str. 64–65, kat. št. 65–67, ter Knific, Nabergoj, *Srednjeveške zgodbe*, str. 129 in sl. 156 (zgornjih pet ostrog) ter str. 228, Slika 156 (prvih pet navedenih ostrog).

¹⁵⁵ Iz zbirke NMS sta primer ostrogi iz 16.–17. oziroma 17. stoletja, ki imata drugačen trn oziroma nosilec za kolesce kot zgodnejše ostroge; glej Lazar idr., *Vitez, dama in zmaj*, str. 62–63, kat. št. 63, in str. 64–65, kat. št. 64. Za ostroge iz zgodnjega novega veka glej Zschille in Forrer, *Der Sporn*, str. 15 in T. XIII–XV; Zschille in Forrer, *Reitersporen*, str. 11 in 14 ter T. XXIX–XXX. Zgodnjenovoveške ostroge obravnava tudi Gelbhaar, *Reit- und Fahrzubehör*, str. 105–106 ter 117–125 s primeri iz zbirke na gradu Coburg.

¹⁵⁶ Vrišer, *Prispevek*, str. 98.

¹⁵⁷ Vidmar, *Protestantski nagrobniki*, str. 327, sprejema datacijo tega epitafa v leto 1601, ki jo je postavil Emilijan Cevc (ta pa jo je prevzel po Ignazu Orožnu), čeprav doda, da datacija »ni nujno pravilna«. Dottingova, kot ime zapisuje P. Vidmar, oziroma Tottingova vdova Ana, ki je nagrobnik naročila, bi to lahko storila tudi pozneje, saj je živela vsaj do leta 1613.

¹⁵⁸ Ta nagrobnik je edini neplemiški z betnavskega pokopališča, poleg Katarine omenja tudi njenega takrat že pokojnega moža Jurija Sarchka, ki je bil trški svetnik in gostilničar v Ernovžu (Ehrenhausen) na Štajerskem.

Herberstein (umrla 1627).¹⁵⁹ Leta 1939 so bile izkopane tudi štiri krste: dve bakreni krsti z ženskima okostjema sta se ohranili, glede na napisni tablici sta bili vanju položeni Anna Schiffer (umrla 1629) in Helena Herberstein (umrla 1636); tretja najdena bakrena krsta pa, kot je bilo že omenjeno, manjka.¹⁶⁰ Poleg teh so izkopali še eno bakreno krsto, ki pa so »jo neuki delavci razbili ter so potem kose krste prodali kot staro kovino«.¹⁶¹ Krsta Helene Herberstein je, kot rečeno, »počivala v navadnem grobu«, ¹⁶² medtem ko so na Betnavi izkopali tudi banjasto obokano grobnico rodbine Herberstein s tremi pokopi. Kje je ležala ta grobnica, ne vemo, tudi ne, katera od dveh, ki sta dokumentirani na objavljeni fotografiji z izkopavanj, je bila.¹⁶³ Vendar to nista bili edini dokumentirani grobnici – še dve podobni, sezidani iz opek in banjasto obokani, kaže fotografija z izkopavanj, ki jo hrani Pokrajinski arhiv Maribor (ena grobnica je v bližnjem planu, druga zadaj desno).¹⁶⁴ (Slika 16) Ohranjena slikovna dokumentacija z izkopavanj na Betnavi skupaj z muzejskimi podatki in predmeti ter časopisnimi objavami vsekakor zahteva podrobnejšo preučitev.

Slika 16: Grobnici, odkriti ob izkopavanjih na Betnavi leta 1939, fotograf neznan, hrani Pokrajinski arhiv Maribor.

¹⁵⁹ Kataloške opise teh nagrobnikov glej pri Bevc Varl, *Premična dediščina*, str. 429–431. Za podrobno analizo nagrobnikov glej Vidmar, *Protestantski nagrobniki*.

¹⁶⁰ Bevc Varl, *Premična dediščina*, str. 433–439. Zaradi preperelosti trupel sta se do danes ohranili samo lobanji pokojnic.

¹⁶¹ N. N., *Znamenita najdba*.

¹⁶² N.N., *Nova zanimiva najdba*; citira Bevc Varl, *Premična dediščina*, str. 432.

¹⁶³ Ena od grobnic je bila slikana še v bližnjem planu. Fotografiji z izkopavanj je objavil Sašo Radovanovič in za njim Igor Sapač; glej Sapač, *Arhitekturnozgodovinski oris*, str. 230, sl. 45 in 46.

¹⁶⁴ Za to in druge posredovane fotografije se najlepše zahvaljujem Sabini Lešnik iz Pokrajinskega arhiva Maribor.

Samo ugibamo, ali ne bi bilo mogoče tretje dokumentirane lobanje z betnavskega pokopališča, ki je bila v stari (Baševi) inventarni knjigi zavedena kot »otroška lobanja brez spodnje čeljusti«, povezati s tretjo, zdaj izgubljeno bakreno krsto? Za katero osebo bi lahko šlo ali vsaj iz katere rodbine, na prvem mestu seveda Herbersteinov, bi hipotetično lahko pokazale le antropološke analize in primerjave na podlagi znanega genealoškega debla, kot je bilo pred leti ugotovljeno za nekatere lobanje članov rodbine grofov Celjskih. Žal je tudi ta lobanja neidentificirana in morda za vselej izgubljena. Glede na Aumannove fotografije bi k njej sodili ostanki steklenega nakita in drugih kovinskih izdelkov (očitno šestih fragmentov kovinskega pasu).¹⁶⁵ Kaj pa zlati prstan z motivom sklenjenih rok in napisom IHS? Ta prstan, ki je bil glede na značilni motiv označen kot zaročni, je bil po mnenju Valentine Bevc Varl zaradi razmeroma majhnega premera »najverjetneje izdelan za mlado deklico ali celo otroka« ... Če ga lahko povežemo s tretjo lobanjo z betnavskega pokopališča, nam ostane še enajst drugih zlatarskih izdelkov, »za katere ne vemo, komu so pripadali«, saj jih je Franjo Baš v letnem poročilu navedel brez natančnejših podatkov. Odkod, iz kakšnega grobnega konteksta na Betnavi naj bi izvirala ta zlati nakit? Dva predmeta, namreč prstan s smaragdnom kamnom in zapestnico, lahko pripišemo ženskemu grobu, odkritemu aprila 1939 v grobnici oziroma »z opeko obokani votlini«, v kateri so našli tri lobanje in več kovinskih predmetov, med njimi »lep zlat ženski prstan z zelenim kamnom in žensko zapestnico iz čistega zlata«.¹⁶⁶ Prstane iz tega zlatega nakita bi sicer lahko nosili tako ženske kot moški.¹⁶⁷ Nedvomno moški predmeti pa so rapir, bodalo in par ostrog, izkopani v isti grobnici aprila 1939.

V ČIGAVEM GROBU?

Komu bi torej lahko pripisali rapir? Resda ne moremo vedeti, kaj vse je bilo uničeno, odneseno ali izgubljeno ob razdejanju drugega betnavskega pokopališča (ki je bilo zasebno), prav tako ne, kdo vse je bil tam pokopan v zadnjih 15 letih njegovega obstoja, to je po smrti Jurija Krištofa Herbersteina in Janeza Friderika Herbersteina. Še števila grobov in nagrobnikov ne poznamo. A možnost, da bi lahko tako izbran kos orožja sploh pripisali določeni zgodovinski osebi, je v slovenskem prostoru in v slovenskih muzejskih zbirkah za zgodnji novi vek vsekakor vabljiva.

¹⁶⁵ Bevc Varl, *Premična dediščina*, str. 439–440.

¹⁶⁶ N. N., *Protestantskim grobiščem*; prstan z inv. št. N. 007092 in zapestnica z inv. št. N. 007095, glej Bevc Varl, *Premična dediščina*, str. 443, kat. št. 34, in str. 445, kat. št. 37.

¹⁶⁷ Bevc Varl, *Premična dediščina*, str. 440.

Orožje s pozlačenim ročajem in še z imenom znanega toledanskega mojstra Hernándezza (pa četudi ne prav izpod rok njega samega ali njegove delavnice) bi bilo zagotovo dostojen predmet v grobu plemiča Herbersteinove krvi in potrdilo njegovega visokega družbenega položaja. Ker je rapir med moškimi grobnimi pridatki tako ekskluziven kos, ki skupaj s pozlačenimi ostrogami in (delno) pozlačenim bodalom sestavlja zelo reprezentativno »opremo« lastnika, bi ga pričakovali v grobu pokojnika najvišjega ranga, v tem primeru enega od Herbersteinov. V času obstoja drugega, to je zasebnega protestantskega pokopališča, se je na betnavski gosposčini zvrstilo več članov rodbine Herberstein. Prvi je bil Volf Viljem (1561–1618),¹⁶⁸ ki je izhajal z očetovega gradu Lankowitz na zahodu Štajerske. Dvorec z gospostvom je kupil leta 1587 in tam zasnoval betnavsko podvejo lankoviške veje Herbersteinov. Kot avstrijski vojskovodja v Slavoniji je leta 1594 osvojil utrjeno mesto Petrinja, ki je bilo v turških rokah. Njegov starejši brat Jurij Krištof (umrl 1613) je prav tako leta 1587 kupil grad Viltuš in tam zasnoval viltuško podvejo lankoviške veje Herbersteinov, medtem ko je najstarejši brat Janez Friderik (1551–1615) po letu 1604 imel v lasti grad Hrastovec; oba sta bila glede na ohranjenost nagrobnika pokopana na Betnavi.

Če bi sklepali zgolj po ohranjenih nagrobnikih, bi bila kandidata za lastnika rapirja oba Herbersteina: Jurij Krištof, ki je umrl leta 1613, in njegov brat Janez Friderik, ki je umrl leta 1615. Tretji kandidat, Benedikt Totting, tako visokega položaja ni dosegal, razen tega je umrl že leta 1591, ko so pokopavali še na prvem betnavskem pokopališču (ki ni bilo zasebno).

Vendar pa sta po drugi strani letnici smrti obeh Herbersteinov očitno pre zgodnji, da bi ju povezali z rapirjem, če upoštevamo zelo verjetno datacijo tega orožja. Glede na primerljive rapirje tega tipa in njihove datacije, četudi le posredne na podlagi analogij s slikarskimi deli, betnavskega rapirja namreč ne bi mogli zanesljivo datirati pred ok. 1620, ko se »Pappenheimerji« očitno šele začnejo pojavljati kot značilen tip rapirja. Primerljivi rapirji so datirani, kot je bilo navedeno, od ok. 1620 do ok. 1630. Drugih podatkov, tako zgodovinskih (arhivskih) kot tudi arheoloških oziroma takšnih, ki bi izhajali z izkopavanjem najdišča samega in torej absolutne datacije najdiščnega konteksta, žal nimamo. Tudi če datacijo tipa glede na nekatere (okvirne) datacije švedskih rapirjev (in brez posebnih utemeljitev) pomaknemo v čas ok. 1615, je težko predpostaviti, da bi povsem nov tip orožja eden od navedenih Herbersteinov

¹⁶⁸ Oman na podlagi drugih objav navaja letnico smrti 1619 – glej *Cerkveno in šolsko središče*, str. 76, op. 18, in *Dokumenti o reformaciji*, str. 31, op. 81, medtem ko Grahornik, *Betnava*, str. 114 ter op. 7 in 9, smrt Volfa Viljema postavlja v leto 1618, in sicer na podlagi omembe njegovega zapuščinskega inventarja, datiranega z 8. junijem 1618. Dokumentov sami nismo mogli preveriti.

dobil v svojo last tik pred smrtjo – pri tem pa se betnavski rapir glede na stanje ohranjenosti tudi ne zdi kot povsem nov izdelek. A ker sta bila brata ob smrti precej v letih (Janez Friderik je imel 64 let, Jurij Krištof vsaj 53), lahko domnevamo, da že zato proti koncu življenja nista bila (več) vojaško dejavna in da si (vsaj zaradi vojaškega udejstvovanja) nista mogla pridobiti kakšnega tako sodobnega oziroma modnega orožja, kot je bil takrat rapir tipa »Pappenheimer« (in čeprav velja, da je bil večinoma del noše).

Kdo iz rodbine Herberstein oziroma prav iz njene betnavske veje, ki je umrl v letih po 1615 ali pač 1620, pa bi bil lahko pokopan na Betnavi? Volfu Viljemu so zaporedoma sledili trije od njegovih petih sinov: Volf Krištof, ki je umrl kmalu po letu 1621, Janez Viljem ml., ki je kot lastnik Betnave v virih omenjen v letih 1632, 1635 in 1641 (kdaj je umrl, pa ni znano),¹⁶⁹ ter Gundaker, ki je kot betnavski gospod izpričan v letih 1642 in 1648, umrl pa je leta 1674,¹⁷⁰ vsi trije so umrli brez potomcev. Dva od njih sta se izkazala v vojaški službi, Janez Viljem ml. v nizozemski in Gundaker v cesarski (četrty sin Volfa Viljema, Maksimilijan, pa se je odlikoval v beneški vojski v bojih proti Osmanom v Dalmaciji).¹⁷¹ Kot gospod na Betnavi je v letih 1622 in 1639 naveden še Vid Žiga, ki je imel v lasti Viltuš in mu je po Sapačevem mnenju najbrž pripadal del betnavske posesti, ne pa tudi dvorec. A ker betnavska podveja rodbine Herberstein ni imela potomcev, je dvorec Betnava, tako kakor Viltuš, prešel v last hrastovške podveje rodbine, leta 1667 pa ga je s poroko pridobil Jurij Žiga grof Kacijaner.¹⁷²

Med temi betnavskimi gospodi Herbersteini, za katere ne vemo, kje so bili pokopani, bi bil glede na leto smrti ustrezen kandidat za lastnika rapirja Volf Viljem, umrl leta 1618. Pomislek glede starosti bi sicer lahko veljal tudi zanj, saj je dočakal 56 ali 57 let, bi bilo pa že zaradi njegove znane vojaške kariere bolj verjetno, da bi (četudi ob koncu življenja) posedoval tak rapir. Čeprav njegovega nagrobnika ne poznamo, lahko s precejšnjo verjetnostjo sklepamo, da so gospoda pokopali na Betnavi in mu tudi postavili nagrobnik. Morda pa njegov grob (ali grobnica) sploh še ni bil odkrit, saj ni nobenega indika, ki bi Volfa Viljema povezoval z leta 1939 izkopanimi ostanki grobnice in predmeti? Od treh sinov, ki so ga na Betnavi nasledili, bi rapir v grob lahko dobil kvečjemu Volf Krištof, umrl kmalu po letu 1621, za katerega se prav tako zdi zelo verjetno, da so ga kot lastnika posesti pokopali na domačem, betnavskem

¹⁶⁹ Grahornik, *Betnava*, str. 116, op. 19, navaja, da Janez Viljem ml. »[o]čitno z Betnavo od leta 1634 ni imel večjih opravkov, potem ko naj bi se odselil«. Portret tega betnavskega gospoda iz prve polovice 17. stoletja hrani Medobčinski muzej Kamnik (Sapač, *Arhitekturnozgodovinski oris*, str. 229, sl. 44).

¹⁷⁰ Grahornik, *Betnava*, str. 117, op. 36.

¹⁷¹ Grahornik, *Betnava*, str. 114, op. 9.

¹⁷² Sapač, *Arhitekturnozgodovinski oris*, str. 229–230; prim. Grahornik, *Betnava*, str. 113–118.

pokopališču. Vendar pa je umrl mlad, kar tudi glede na stanje rapirja govori proti temu, da bi prav on posedoval betnavski »Papenheimer«, prav tako ne poznamo podatkov o njegovi morebitni vojaški dejavnosti. Lastnika rapirja pa nista mogla biti Janez Viljem ml. in Gundaker, saj sta umrla po koncu uporabe pokopališča (prvi ne pred 1641, drugi pa leta 1674) oziroma v času po letu 1628, ko so štajerski plemiči evangeličanske veroizpovedi že dobili vladarjev ukaz za izselitev. Koliko se jih je v resnici izselilo, tako kot je leta 1629 to storil lastnik dela posesti graščine Vurberk Jurij Sigmund pl. Stubenberg s svojo ženo, koliko jih je ostalo doma in se vrnilo v katolištvo, koliko pa jih je ohranjalo protestantska prepričanja tudi v navzven povsem katoliškem okolju, ni znano.¹⁷³

V primeru pokopa Volfa Viljema bi šlo spet za zelo zgodnji primerek rapirja tipa »Pappenheimer«, za kar sicer niti v najdiščnih okoliščinah, kolikor so znane, niti v tipoloških značilnostih predmeta v primerjavi z drugimi tovrstnimi rapirji ne najdemo potrditve. Zato je bolj verjetno, da je betnavski rapir nastal oziroma bil uporabljen kot del pogrebne oprave malo pozneje, to je v dvajsetih letih 17. stoletja. Temu v prid bi morebiti govoril premislek, da je napis na rezilu HERNANDIN kot posnetek originalnega napisa moral nastati pozneje kot pa so bila skovana in označena rezila iz zgodnje proizvodnje toledanskih (ali pač seviljskih) mečarjev Hernándezov – koliko pozneje, lahko samo ugibamo, vendar se to zelo verjetno ni zgodilo že v drugem desetletju 17. stoletja, glede na obstoj betnavskega pokopališča pa tudi ne šele v tretjem desetletju tistega stoletja. V tem primeru kandidat za lastnika rapirja, bodala in ostrog ne bi bil kdo izmed zgoraj navedenih betnavskih gospodov, ampak nekdo morebiti iz širše rodbine Herbersteinov, pa vendarle pokopan na njihovem zasebnem pokopališču na Betnavi.

SKLEP

Najdiščni kontekst betnavskega rapirja je le delno znan, prav tako njegova zgodovinska umestitev, saj je težko povezati nezadostno ohranjeno dokumentacijo z izkopavanjem iz leta 1939, najdbe (tri od štirih iz istega groba manjkajo) in nagrobnike z betnavskega pokopališča. Ohranjene fotografije najdb iz leta 1939 potrjujejo domnevo na podlagi poročila o izkopavanjih in muzejske obravnave, da je bil rapir najden skupaj z bodalom in parom ostrog kot poslednja posest pomembnega plemiča. Ta je bil pokopan v grobnici, obokani z opeko in izkopani aprila 1939, v kateri so sicer našli tri lobanje in več kovinskih predmetov. Ne vemo, kdo je bil pokopan v grobnici. Datiranje in

¹⁷³ Prim. Žnidaršič Golec, *Konfesionalna mobilnost*, str. 417–418.

interpretacija najdb tako izhajata tudi iz zgodovinskih podatkov o pokopališču (po uničenju v protireformacijski gonji leta 1600 ponovno v rabi med 1600 in 1628), o gospostvu Betnava in rodbini Herberstein ter o protestantski skupnosti na Dravskem polju. Rapir lahko na podlagi njegovih tipoloških značilnosti in zgodovine betnavskega pokopališča datiramo v 20. leta 17. stoletja. Poskus pripisati lastništvo rapirja konkretni osebi, enemu od Herbersteinov, ki so bili lastniki betnavskega posestva, v virih nima dovolj opore, hkrati pa se ne ujema prepričljivo z datacijo rapirja na podlagi primerjalnih evropskih najdb. Članek tako ponuja več vprašanj kot odgovorov in opozarja na nujnost celostne obravnave zgodovinskega orožja, ob tem pa tudi na možnosti nadaljnjih raziskav nekdanjega protestantskega pokopališča na Betnavi.

Naj torej sklenemo, da je pozlačeni rapir tipa »Pappenheimer« iz zgodnjega 17. stoletja, izkopan skupaj z bodalom in parom ostrog leta 1939 na nekdanjem zasebnem protestantskem pokopališču rodbine Herberstein na Betnavi, pripadal plemiču visokega rodu, verjetno iz prav te rodbine, če ne iz ožjega, pa iz širšega kroga. Je odličen primerek orožja v zbirki Pokrajinskega muzeja Maribor, izjemen tudi v slovenskem merilu. Hkrati pa osvetljuje žalostno zgodbo nekdanjega betnavskega pokopališča in usode štajerskih plemičev, ki so v versko in družbeno razburkanem času ohranjali svoje religiozno prepričanje in pripadnost evangeličanski verski skupnosti na Dravskem polju. Vendar ta preteklost zaradi slabo poznanih okoliščin odkritja iz leta 1939 in skromne dokumentacije o takratnih raziskavah v marsičem ni jasna. Vprašanje tudi ostaja, kje je bil pokopan gospod Volf Viljem – če ni bil pokopan v tistem grobu z rapirjem – oziroma ali je še mogoče rekonstruirati lokacijo njegovega groba (ali ga pač sploh najti). Na to bi lahko odgovorile nove raziskave zdaj spomeniško zaščitene območja pokopališča, ki bi ob pomoči različnih geofizikalnih metod, kot so meritve z georadarjem, razkrile obstoj podpovršinskih struktur pokopališča in še ne uničenih grobov, morda pa tudi kakšno še ohranjeno grobnico plemičev in plemkinj iz rodbine Herberstein.

VIRI IN LITERATURA

Sidney Anglo, *The Martial Arts of Renaissance Europe*. New Haven, London 2000.

Finn Askgaard, *Det Kongelige partikulære rustkammer II*. Tøjhusmuseet, København 1988.

Franjo Baš, Muzejsko društvo v Mariboru l. 1939. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 34, 1939, str. 244–249.

Valentina Bevc Varl, Premična dediščina iz dvorca Betnava in njegove neposredne bližine v Pokrajinskem muzeju Maribor. Miha Preinfalk, Franci Lazarini (ur.), *Dvorec Betnava*, Castellologica Slovenica 1, Ljubljana 2018, str. 421–456.

Wendelin Boeheim, *Handbuch der Waffenkunde. Das Waffenwesen in seiner historischen Entwicklung vom Beginn des Mittelalters bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*. Leipzig 1890 (unveränderter Abdruck: Graz 1966).

Ljudmila Bokal, Vesna Bučič, Tomaž Lazar in Maja Lozar Štamcar, *Terminološki slovar uporabne umetnosti – pohištvo, ure, orožje*, zbirka Terminologišče (Fran), izdal Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana 2015; <https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/slovarji/umetnost/iskalnik?iztocnica=rapirov> (obiskano 7. 10. 2020).

Ada Bruhn Hoffmeyer, From Mediaeval Sword to Renaissance Rapier. *Gladius* II, 1963, str. 5–68.

Eva Butina, Excavations of the 16th-century Protestant church and graveyard in Govče, north-east Slovenia. *Post-Medieval Archaeology* 52/2, 2018, str. 170–192; <https://doi.org/10.1080/00794236.2018.1515387> (obiskano 11. 12. 2019).

John Clements, Renaissance Swordsmanship. The Illustrated Use of Rapiers and Cut-and-Thrust Swords, Boulder, Col., 1997; https://archive.org/details/Renaissance_Swordsmanship_John_Clements_Paladin_Press/page/n41/mode/2up (obiskano 12. 10. 2020).

Conde viudo de Valencia de Don Juan, *Catálogo histórico-descriptivo de la Real Armería de Madrid*, Madrid 1898; <https://ia802701.us.archive.org/11/items/catlogohistorico00madrgoog/catlogohistorico00madrgoog.pdf> (obiskano 19. 2. 2022).

Vlasta Dejak, *Orožje iz Posavskega muzeja*. Brežice 1995.

August Demmin, *Die Kriegswaffen in ihren geschichtlichen Entwicklungen von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. Eine Encyclopädie der Waffenkunde*. Leipzig 1893.

Vladimír Dolíněk in Jan Durdík, *The Encyclopedia of European Historical Weapons*. London 1993.

Florian Fortner in Julian Schrattenecker, A Comparison of Late 16th to Early 17th Century Rapiers with Modern Reproductions; https://historisches-fechten.at/wp-content/uploads/2015/08/Comparison_of_Period_Rapiers_to_Modern_Reproductions.pdf (obiskano 21. 7. 2020).

William M. Gaugler, *The History of Fencing. Foundations of Modern European Swordplay*. Bangor, Maine 1998.

Alfred Geibig, *Gefährlich und schön. Eine Auswahl historischer Waffen aus den Beständen der Kunstsammlungen der Veste Coburg*. Coburg 1996.

Axel Gelbhaar, *Mittelalterliches und frühneuzeitliches Reit- und Fahrzubehör aus dem Besitz der Kunstsammlungen der Veste Coburg*, Documenta Hippologica, Darstellungen und Quellen zur Geschichte des Pferdes. Hildesheim, Zürich, New York 1997.

Marc Gener, Metallographic study of some 17th and 18th c. European sword (rapier) blades. *2nd International Conference Archaeometallurgy in Europe 2007*. Selected papers, Grado and Aquileia 2009, str. 282–293; https://www.researchgate.net/publication/310607822_Metallographic_study_of_some_17th_and_18th_c_European_sword_rapier_blades/citation/download (obiskano 21. 7. 2020).

Matjaž Grahornik, Betnava v obdobju od začetka 17. do konca prve četrtine 18. stoletja. Miha Preinfalk, Franci Lazarini (ur.), *Dvorec Betnava*, Castellologica Slovenica 1, Ljubljana 2018, str. 113–148.

Rafael M. Girón Pascual, »Cruzando aceros«. El comercio de espadas entre España e Italia en los siglos XVI y XVII, *Gladius* XXXVI (2016), str. 161–179.

Barbara Grotkamp-Schepers, Isabel Immel, Peter Johnsson, Sixt Wetzler (ur.), *Das Schwert – Gestalt und Gedanke / The Sword – Form and Thought*. Ausstellung / Exhibition, 26. SEP 2015 – 28. FEB 2016, Solingen 2015.

Hermann Historica OHG München, 70. Auktion. Alte Waffen, Jagdliches und Kunsthandwerk, Antiken / Antique Arms & Armour, Hunting Antiques and Works of Art, Antiquities, Montag, 4. Mai 2015, 10:00 Uhr, Dienstag, 5. Mai 2015, 10:00 Uhr. München 2015.

Peter Johnsson, Die Geometrie und das mittelalterliche Schwert / Geometry and the Medieval Sword. B. Grotkamp-Schepers, I. Immel, P. Johnsson, S. Wetzler (ur.), *Das Schwert – Gestalt und Gedanke / The Sword – Form and Thought*. Ausstellung / Exhibition, 26. SEP 2015 – 28. FEB 2016, Solingen 2015, str. 16–26.

Peter Johnsson, Das Schwert in Bewegung / The Sword in Motion. B. Grotkamp-Schepers, I. Immel, P. Johnsson, S. Wetzler (ur.), *Das Schwert – Gestalt und Gedanke / The Sword – Form And Thought*. Ausstellung / Exhibition, 26. SEP 2015 – 28. FEB 2016, Solingen 2015, str. 28–40.

Staffan Kinman, *Edged weapons in Sweden. Partly based upon research results and findings in Swedish churches*. Review of the Swedish Arms and Armour Society, New Series XXIX. Stockholm 2014.

Timotej Knific in Tomaž Nabergoj, *Srednjeveške zgodbe s stišiča svetov*. Ljubljana 2016.

Vesna Koprivnik, Arheološka zbirka. Drago Oman (ur.), *(S)toletno (s)poročilo. Vodnik po izbranem gradivu iz zbirk Pokrajinskega muzeja v Mariboru*, Maribor 2003, str. 48–96.

Tomaž Lazar, Materialna zapuščina tridesetletne vojne na Slovenskem. Vanja Kočevar (ur.), *Tridesetletna vojna in Slovenci. Evropski konflikt in slovenski prostor v prvi polovici 17. stoletja*, Ljubljana 2020, str. 61–95.

Tomaž Lazar, Tomaž Nabergoj in Polona Bitenc (ur.), *Vitez, dama in zmaj. Dediščina srednjeveških bojevnikov na Slovenskem*, 2. Katalog. Ljubljana 2013.

Tomaž Lazar in Marijan Nečemer, Historical Methods of Sword Repair. *The Journal of the Arms & Armour Society* XXII/3, 2017, str. 113–129.

Johann Loserth, *Akten und Korrespondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Ferdinand II. Erster Teil. Die Zeiten der Regentschaft und die Auflösung des protestantischen Schul- und Kirchenministeriums in Innerösterreich. 1590–1600*. Wien 1906.

Heino Maedebach idr., *Die Fechtkunst 1500–1900. Grafik, Waffen*. Coburg 1968.

James Mann, *European Arms and Armour. Text with Historical Notes and Illustrations. Volume II: Arms*. Wallace Collection Catalogues. London 1962.

Lech Marek, Rapiers by Juan Martinez the Elder – the royal sword-smith from Toledo found in Poland. *Fasciculi archaeologiae historicae* XXVII, 2014, str. 87–97.

Zoran Milić, *Zlato*. 2.2.8, izdala Skupnost muzejev Slovenije, Ljubljana; <http://www.sms-muzeji.si/udatoteke/publikacija/netpdf/2-2-8.pdf> (obiskano 6. 6. 2020).

Jože Mlinarič, *Evangeličanska postojanka pri gradu Betnava pri Mariboru 1589–1602, Gradivo za zgodovino Maribora*, XXXV. zvezek. Maribor 2010.

Heinrich Müller, *Europäische Hieb- und Stichwaffen*. Berlin 1981.

N.N., Nova zanimiva najdba v Betnavi. Izkopana krsta z ostanki grofice Herberstein. *Slovenec*, LXVII, 136, 17. 6. 1939, str. 7.

N.N., Protestantskim grobiščem iz 16. stoletja na sledu? *Slovenec*, LXVII, 136, 16. 4. 1939, str. 7.

N.N., Znamenita najdba v Betnavi. *Slovenec*, LXVII, 136, 1. 6. 1939, str. 7.

Nataša Nemeček, Friedrich Rathgen, oče modernega arheološkega konservatorstva-restavradorstva. Nemška konservatorska šola na slovenskem v času avstro-ogrske monarhije. *Argo* 55/2, 2012, str. 24–39.

Lena Nordström, *White Arms of the Royal Armoury*. Stockholm 1984.

A. V. B. Norman, *European Arms and Armour Supplement*. Wallace Collection Catalogues. London 1986.

A. V. B. Norman, *The Rapier and Small-sword, 1460–1820*. London, Melbourne, New York 1980.

Ewart Oakeshott, *European Weapons and Armour. From the Renaissance to the Industrial Revolution*. Woodbridge 2012 (prva izdaja 1980).

Žiga Oman, Cerkevno in šolsko središče Dravskopoljskega okraja augsburške veroizpovedi na Betnavi. Miha Preinfalk, Franci Lazarini (ur.), *Dvorec Betnava*, Castellologica Slovenica 1, Ljubljana 2018, str. 73–110.

Žiga Oman, *Dokumenti o reformaciji in protireformaciji v Mariboru 1589–1607. Kritična objava arhivskih dokumentov*, Gradivo za zgodovino Maribora, XXXVII. zvezek, Maribor 2012.

Žiga Oman, *Evangeličanska postojanka pri gradu Betnava pri Mariboru, III, 1582–1600. Kritična objava arhivskih dokumentov*, Gradivo za zgodovino Maribora, XXXVIII. zvezek, Maribor 2013.

Žiga Oman, *Evangeličanski Maribor – Mesto in njegova bližnja okolica v času reformacije. Besedilo razstave / Evangelisches Maribor – Die Stadt und ihre nähere Umgebung in der Reformationszeit. Ausstellungstext / Evangelical Maribor – The Town and its Surroundings in the Reformation Period. Exhibition Text*. Maribor 2012.

Ignaz Orožen, *Das Bistum und die Diözese Lavant. Theil I. Das Bisthum, das Domkapitel und die Dekanate: Marburg, Mahrenberg, Jaring, St. Leonhard in W. B., Kötsch und Zirkoviz*. Marburg 1875.

Daša Pahor, Protestantska cerkev v Govčah pri Žalcu. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, Nova vrsta XLI, 2005, str. 59–97.

Daša Pahor, Govče: Nekdanja protestantska cerkev. Nataša Gorenc (ur.), *Primož Trubar in njegov čas. Vodnik po spomenikih*, Zbirka Dnevi evropske kulturne dediščine, Ljubljana 2008, str. 28–31.

Daša Pahor, Pokopališča protestantov. Nataša Gorenc (ur.), *Primož Trubar in njegov čas. Vodnik po spomenikih*, Zbirka Dnevi evropske kulturne dediščine, Ljubljana 2008, str. 49–50.

Daša Pahor, Pokopališče pri gradu Vurberk. Nataša Gorenc (ur.), *Primož Trubar in njegov čas. Vodnik po spomenikih*, Zbirka Dnevi evropske kulturne dediščine, Ljubljana 2008, str. 57–58.

José María Peláez Valle, La espada ropera española en los siglos XVI y XVII, *Gladius* XVI (1983), str. 147–199.

Nenad Plemeniti, Osebna bojna oprema kranjskih plemičev ob koncu 16. stoletja. *Kronika* 52/1, 2004, str. 1–16.

Jan Piet Puype in Piet De Gryse, *Viersprachiges Lexikon der Gefäßwaffen. Deutsch Niederländisch – Französisch – Englisch*. – Monografische Reihe der Gesellschaft für Historische Waffen- und Kostümkunde, Sonnefeld 2006.

Sašo Radovanovič, Zbirka orožja. Drago Oman (ur.), *(S)toletno (s)poročilo. Vodnik po izbranem gradivu iz zbirke Pokrajinskega muzeja v Mariboru*, Maribor 2003, str. 154–160.

Mateja Ravnik, *Korenine mesta Maribora*. Maribor 2012.

Igor Sapač, Arhitekturnozgodovinski oris dvorca Betnava. Miha Preinfalk, Franci Lazarini (ur.), *Dvorec Betnava*, Castellologica Slovenica 1, Ljubljana 2018, str. 187–286.

Heribert Seitz, *Blankwaffen I. Geschichte und Typenentwicklung im europäischen Kulturbereich. Von der prähistorischen Zeit bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, Bibliothek für Kunst- und Antiquitätenfreunde, Band IV: Blankwaffen, Braunschweig 1965.

Heribert Seitz, *Blankwaffen II. Geschichte und Typenentwicklung im europäischen Kulturbereich. Vom 16. bis 19. Jahrhundert*, Bibliothek für Kunst- und Antiquitätenfreunde, Band IV: Blankwaffen, Braunschweig 1968.

France Stele, Umetnostni značaj slovenskega Štajerja in kulturno središče v Mariboru. *Kronika slovenskih mest* 2, letnik VI, 1939, str. 69–73.

Maja Lozar Štamcar in Maja Žvanut (ur.), *Theatrum vitae et mortis humanae. Prizorišče človeškega življenja in smrti. Podobe iz 17. stoletja na Slovenskem. Katalog / The Theatre of Human Life and Death. Images from the Seventeenth Century in Slovenia. Catalogue*, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 2002.

Ferdinand Tancik, Krasilni elementi na držajih spad in sabelj. *Kronika* XIV/1, 1966, str. 28–36.

Ferdinand Tancik, *Orožje in bojna oprema od naselitve Slovencev do konca 17. stoletja*. Ljubljana 1971.

Leopold Toifl, *Govorica orožja: območje Maribora od madžarskih vpadov do francoske zasedbe*, Pokrajinski muzej Maribor, Zbirka Osvetljena dediščina 4. Maribor 2012.

Eric Valentine, *Rapiers. An Illustrated Reference Guide to the Rapiers of the 16th and 17th Centuries, with their Companions*. London 1968.

Polona Vidmar, Protestantski nagrobniki z betnavskega pokopališča. Miha Preinfalk, Franci Lazarini (ur.), *Dvorec Betnava*, Castellologica Slovenica 1, Ljubljana 2018, str. 323–356.

Georg Matthäus Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*, Graz 1681.

Andreja Vrišer, Od renesančne črnine do baročne barvitosti. Moda v 17. stoletju. Maja Lozar Štamcar in Maja Žvanut (ur.), *Theatrum vitae et mortis humanae. Prizorišče človeškega življenja in smrti. Podobe iz 17. stoletja na Slovenskem / The Theatre of Human Life*

and Death. Images from the Seventeenth Century in Slovenia. Razprave, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 2002, str. 213–235.

Andreja Vrišer, Prispevek k razvoju nože v 17. stoletju na Slovenskem. Grobni najdbi iz Betnave pri Mariboru in Gradu pri Slovenjem Gradcu. *Kronika* 1979/2, 1979, str. 94–99.

Tilman ä, Das Schwert im Spiegel der Fechtbücher. Lisa Deutscher, Mirjam Kaiser, Sixt Wetzler (ur.), *Das Schwert – Symbol und Waffe. Beiträge zur geisteswissenschaftlichen Nachwuchstagung vom 19. – 20. Oktober 2012 in Freiburg/Breisgau, Rahden/Westf.* 2014, str. 171–185.

Sixt Wetzler, Peter Johnsson, Katalog / Catalogue. B. Grotkamp-Schepers, I. Immel, P. Johnsson, S. Wetzler, *Das Schwert – Gestalt und Gedanke / The Sword – Form and Thought*. Ausstellung / Exhibition, 26. SEP 2015 – 28. FEB 2016, 16–26, Solingen 2015, str. 41–163.

Boštjan Zajšek, *Tudi nam pripada Božje sonce. Ob 150-letnici Evangeličanske občine Maribor*, Katalogi / Pokrajinski arhiv Maribor, zvezek 37. Maribor 2013.

Robert Zschille in Robert Forrer, *Der Sporn in seiner Formen-Entwicklung. Ein Versuch zur Characterisirung und Datirung der Sporen unserer Kulturvölker*. Berlin 1891.

Robert Zschille in Robert Forrer, *Reitersporen aus zwanzig Jahrhunderten. Eine waffengeschichtliche Studie*. Berlin 1899.

Matija Žargi, *Bitka pri Sisku 1593–1993*. Ljubljana 1993.

Lilijana Žnidaršič Golec, Konfesionalna mobilnost na Slovenskem v zgodnjem novem veku: katoličani, luterani, kalvinci, judje. Boris Golec (ur.), *Družbena in identitetna mobilnost v slovenskem prostoru med poznim srednjim vekom in 20. stoletjem*, Ljubljana 2019, str. 407–445.

A “PAPPENHEIMER” RAPIER FROM THE FORMER PROTESTANT CEMETERY AT BETNAVA

Summary

The Maribor Regional Museum preserves a rapier found in 1939 during excavations at the former Protestant cemetery of the Herberstein family in Betnava near Maribor. The rapier with a gilded handle is of the “Pappenheimer” type, typical of the Thirty Years’ War in Europe in the first half of the 17th century. It is the only one of its type in the Maribor Museum and one of the few rapiers in Slovenian museum collections. It was published in 2018 in the Betnava Mansion publication and, according to the last known burial at Betnava, dates from the beginning of the 17th century to 1636. In this article, we define the rapier more precisely typologically and chronologically, and highlight the significance of this museum piece as an archaeological find and historical object in the context of contemporary research on cold weapons in Slovenia and abroad. Publications of rapiers from Slovenian museums are rare, research is almost non-existent, and the naming and typological identification of this and related sword types is questionable, even according to written sources (*rapier*, *degen*, *spada*). The rapier is considered to be a double-edged, single-handed sword with a long narrow blade, typical of the 16th and 17th centuries, suitable for stabbing and designed primarily for duelling, or for civilian rather than military use; its combat characteristics and the ways in which it is used, as illustrated in combat manuals,

are important. Typologically, the Betnava rapier is defined as a 'Pappenheimer', dated by Norman (hilt type 67, pommel type 57) to the period from the 1620s to the 1640s; it is compared with rapiers from foreign collections. The HERNANDIN inscription on the blade and the peculiarities (absence of a mark) indicate that it is not the product of one of the famous sword makers of Toledo in Spain, Sebastian or Pedro Hernández, but probably of a German or northern Italian workshop. The archaeological context of the Betnava rapier is only partially known, based on poorly preserved documentation, finds (some missing) and tombstones from the Betnava cemetery. Publications from 1939 prove that the rapier was found together with a dagger and a pair of spurs, as a grave good to one of the three deceased buried in the walled tomb. The dating to the 1620s and the interpretation are also based on historical data about the cemetery (after its destruction in the anti-Reformation drive in 1600, it was in use again between 1600 and 1628), about the Betnava Mansion and the Herberstein family, as well as about the Protestant community in Dravsko polje (Drava field). The attempt to attribute the ownership of the rapier to a specific person, one of the Herbersteins, as the owners of the Betnava estate, is not sufficiently supported by the sources and does not correspond convincingly with the dating of the rapier on the basis of comparative European finds. The article thus raises more questions than answers and points to the necessity of a holistic approach to the historical weapon and to the possibility of further research on the former Protestant cemetery at Betnava.

EIN „PAPPENHEIMER“ RAPIER AUS DEM EHEMALIGEN PROTESTANTISCHEN FRIEDHOF VON BETNAVA

Zusammenfassung

Im Regionalmuseum Maribor wird ein Rapier aufbewahrt, das 1939 bei Ausgrabungen auf dem ehemaligen protestantischen Friedhof der Familie Herberstein in Betnava bei Maribor gefunden wurde. Das Rapier mit vergoldetem Griff gehört zum „Pappenheimer“-Typ, typisch für die Zeit des Dreißigjährigen Krieges in Europa in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Es ist das einzige Exemplar dieser Art im Mariborer Museum und eines der wenigen Rapiere in slowenischen Museumssammlungen. Es wurde 2018 in der Publikation über das Schloss Betnava (Schloss Windenau) veröffentlicht und stammt aus der Zeit der letzten bekannten Bestattung in Betnava, zu Beginn des 17. Jahrhunderts bis 1636. In diesem Artikel wird das Rapier typologisch und chronologisch genauer definiert und die Bedeutung dieses Museumsstücks als archäologisches Fundstück und historisches Objekt im Kontext der zeitgenössischen Forschung zu kalten Waffen in Slowenien und im Ausland hervorgehoben. Veröffentlichungen von Rapiere aus slowenischen Museen sind selten, die diesbezüglichen Forschungen sind nahezu inexistent, und die Benennung und typologische Identifizierung dieses und verwandter Schwerttypen ist selbst nach den schriftlichen Quellen (*Rapier*, *Degen*, *Spada*) fraglich. Das Rapier wird hier als zweischneidiges Einhandschwert mit langer, schmaler Klinge beschrieben, das für das 16. und 17. Jahrhundert typisch ist, sich zum Stechen eignet und in erster Linie für den Zweikampf (Duell) oder eher für den zivilen als für den militärischen Gebrauch bestimmt ist; wichtig sind seine Kampfeigenschaften und die Art und Weise seiner Verwendung, wie sie in Kampfhandbüchern dargestellt werden. Typologisch wird der Betnava Rapier als „Pappenheimer“ definiert, der nach Norman (Griff Typ 67, Knauf Typ 57) in die Zeit von 1620 bis in die 40er Jahre des 17. Jahrhunderts datiert wird; er wird mit Rapiere aus ausländischen Sammlungen verglichen. Die HERNANDIN-Inschrift auf der Klinge und die Besonderheiten (Fehlen einer Marke) deuten darauf hin, dass es nicht von einem der berühmten Schwertmacher von Toledo in Spanien, Sebastian oder Pedro Hernández,

sondern wahrscheinlich von einer deutschen oder norditalienischen Werkstatt gefertigt wurde. Der archäologische Kontext des Rapiers von Betnava ist nur teilweise bekannt und beruht auf schlecht erhaltenen Unterlagen, Funden (von denen einige fehlen) und Grabsteinen des Friedhofs von Betnava. Veröffentlichungen aus dem Jahr 1939 belegen, dass das Rapier zusammen mit einem Dolch und einem Paar Sporen als Beigabe zu einem der drei in der ummauerten Gruft bestatteten Verstorbenen gefunden wurde. Die Datierung in die 20er Jahre des 17. Jahrhunderts und die Interpretation stützen sich auch auf historische Angaben über den Friedhof (nach seiner Zerstörung im Zuge der Gegenreformation Hetzjagd im Jahr 1600 wurde er zwischen 1600 und 1628 wieder genutzt), über das Gut Betnava und die Familie Herberstein sowie über die protestantische Gemeinde im Gebiet Dravsko polje (Draufeld). Der Versuch, den Besitz des Rapiers einer bestimmten Person, einem der Herbersteiner, als Besitzer des Gutes Betnava zuzuschreiben, wird durch die Quellen nicht hinreichend gestützt und korrespondiert nicht überzeugend mit der Datierung des Rapiers auf der Grundlage vergleichbarer europäischer Funde. Der Artikel wirft somit mehr Fragen als Antworten auf und verweist auf die Notwendigkeit einer ganzheitlichen Betrachtungsweise der historischen Waffen und auf die Möglichkeit weiterer Forschungen über den ehemaligen protestantischen Friedhof von Betnava.

Janez Gregor ali samo Gregor?

Blaž Korpnik*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 930.25:730.034.7:929Božič J. G.

Blaž Korpnik: Janez Gregor ali samo Gregor? Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 92=57(2021), 4, str. 57–68

V članku skozi analize arhivskih virov ugotavljam ustreznost imena baročnega kiparja, ki ga od Sergeja Vrišerja naprej poznamo kot Janez Gregor Božič, saj ta oblika imena nima ustrezne podlage, najdemo jo le v enem viru. Lapsus je do sedaj ostal spregledan, saj je bila večina pozornosti osredotočena na kiparjev slog. Razprava hkrati ponuja še pregled nad vsemi znanimi arhivskimi viri kot tudi nekaj novih pogledov na kiparjev opus.

Ključne besede: arhivski viri, Božič Gregor, Claus Mark Anton, Gajšnik Janez Krstnik, Janez Gregor, Laško, Ljubljana, Loka pri Zidanem Mostu, Plešnik Marko

1.01 Original Scientific Article
UDC 930.25:730.034.7:929Božič J. G.

Blaž Korpnik: Janez Gregor or just Gregor? Review for History and Ethnography, Maribor 92=57(2021), 4, pp. 57–68

In the article, through the analysis of archival sources, I determine the relevance of the name of the Baroque sculptor, known from Sergej Vrišer onwards as Janez Gregor Božič. It turned out that this form of the name does not have a suitable basis, as it is found in only one source. The lapse has so far remained overlooked, as most attention has been paid to the sculptor's style. At the same time, the discussion offers an overview of all known archival sources, as well as some new perspectives on the sculptor's oeuvre.

Keywords: Archival sources, Božič Gregor, Claus Mark Anton, Gajšnik Janez Krstnik, Janez Gregor, Laško, Ljubljana, Loka pri Zidanem Mostu, Plešnik Marko

* mag. Blaž Korpnik, umetnostni zgodovinar, Mozirje

Baročni kipar, ki bo v središču razprave, je v slovenskem umetnostnozgodovinskem izročilu znan pod imenom Janez Gregor Božič (ok. 1676–1724). S tem imenom ga je javnosti prvič predstavil Sergej Vrišer. Najprej v svoji doktorski disertaciji o baročnem kiparstvu na slovenskem Štajerskem¹ in kasneje še v razstavnem katalogu,² članku,³ leksikografskem geslu⁴ in nenazadnje še v ostalih monografskih pregledih baročnega kiparstva.⁵ Tako je kiparjevo ime postalo dodobra zasidrano na področju baročnega kiparstva slovenske Štajerske in tega izročila so se držali tudi drugi avtorji.⁶ Ker je teža pozornosti večinoma slonela na proučevanju kiparjevega sloga, so bila vprašanja, ki zadevajo njegovo osebnost, pogosto zanemarjena. Zato ni nihče posumil, da bi z imenom bilo karkoli narobe. Vendar, če za hip preusmerimo pozornost še na to področje, nemudoma postane sumljivo, da ga v vseh arhivskih virih, ki jih bom v nadaljevanju podrobneje predstavil, srečujemo samo pod imenom Gregor Božič, in le v enem kot Janez Gregor Božič. Zato razmislek o korektnosti kiparjevega imena.

Če začnemo iskati korenine izvirnega greha, bodo te segale do prepisa podatkov, ki zadevajo naročilo in izvedbo glavnega oltarja župnijske cerkve sv. Helene v Loki pri Zidanem Mostu,⁷ zabeležene v župnijski kroniki avtorja Marka Plešnika [Pleschnigg] (1808–1846). Marko Plešnik je bil duhovnik v Loki pri Zidanem Mostu med letoma 1846 in 1864.⁸ V tem času je napisal kroniko župnije sv. Helene, ki jo je naslovil kot *Topographia Parochiae in Laak sub Caesareae Arhiparochiae Tiberiensis districtu, anno 1860 a paracho*

¹ VRIŠER, *Kiparstvo na slovenskem Štajerskem v 18. stoletju*, str. 29–32 in str. 132–133.

² *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*, str. 20–21.

³ VRIŠER, Doneski k opusu, str. 326–333.

⁴ VRIŠER, *Allgemeines Künstlerlexikon*, str. 482.

⁵ VRIŠER, *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*, str. 43–46 in str. 151–152; VRIŠER, *Baročno*, str. XIV; VRIŠER, *Baročno kiparstvo*, str. 56–64 in str. 210–211.

⁶ VODEB, *Baročni kipar*; KORPNIK, *Kipar Janez*.

⁷ Glavni oltar sv. Helene je tudi referenčno delo, na podlagi katerega je lahko Vrišer povezal skupino slogovno podobnih kiparskih del s konkretnim kiparjem (VRIŠER, *Kiparstvo na slovenskem Štajerskem v 18. stoletju*, str. 29 in str. 132; VRIŠER, *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*, str. 43–44 in str. 151; VRIŠER, *Baročno kiparstvo*, str. 56 in str. 210). Vendar menim, da je potrebno iz nabora referenčnih kiparskih del umakniti kip sv. Helene. Ta v primerjavi z ostalimi slogovno odstopa in je bolj podobna kipu sv. Mihaela in device Marije v župnijski cerkvi sv. Mihaela v Kompolju. Vsi skupaj pa kažejo slogovne podobnosti z deli, ki so povezljiva z Dolenjsko-posavsko delavnico. Zato menim, da je sv. Helena delo kasnejšega mojstra (Natančnje o tem: KORPNIK, *Kipar Janez*, str. 57–65, kat. 1).

⁸ Za Marka Plešnika glej: SOBOČAN, *Dušni pastirji*, str. 168. Alojzij Rebula je še navedel, da je Plešnik bil rojen 13. 3. 1808 v Mozirju (REBULA, *Kronika župnije sv. Helene*, str. 131, opomba 99).

hujus loci Marco Pleschnigg.⁹ V kroniki je beležil dogodke v župniji sv. Helene in njeni okolici iz svojega časa, medtem ko je starejše povzel pri svojem predhodniku Gajšniku. Janez Krstnik Gajšnik [Ioanne Baptista Gayschneg] (umrl 1766)¹⁰ je duhovniški poklic v tej župniji opravljal med letoma 1744 in 1766. Hkrati je tudi avtor topografije Laškega z naslovom *Compendiosa totius arhiparochiae Tyberiensis topographia*, ki jo je zaključil leta 1747.¹¹ Njegova topografija je dragocen zgodovinski in umetnostnozgodovinski vir, saj v njej ne posreduje samo številnih podatkov iz starejših obdobj, ampak tudi risbe cerkva, kakršne so bile videti v njegovem času. Njegova topografija predstavlja izvirno podlago, na katero se je opiral Plešnik.¹² Če primerjamo prepis z izvirnikom (**Priloga**), opazimo, da ga je Plešnik do besede natančno prepisal. Edino, kar odstopa, je, da se v njegovem prepisu ob imenu Gregor vriva ime Janez.¹³ Zakaj se je to zgodilo, lahko zgolj ugibamo, toda zdi se, da bo treba ime Janez opustiti. K temu vodijo tudi ostali arhivski viri.

Arhivskih virov, ki bi natančno osvetljevali življenje in delo kiparja, je sorazmerno malo. Tisti, ki so, pa niso pretirano zgovorni. Vendar bodo za potrebe razprave zadostovali, saj nas predvsem zanima način, kako je zapisano kiparjevo ime. Ključni vir je Gajšnikova topografija Laškega, saj vsebuje podatek, ki je vezni člen med konkretnim kiparjem in kiparskim delom. Čeprav jo je zaključil približno 23 let po kiparjevi smrti, je, kar zadeva ime, zanesljiv vir. Preden je Gajšnik začel svojo duhovniško službo v Loki pri Zidanem Mostu, je pred tem med letoma 1704 in 1744 opravljal službo kaplana v Laškem.¹⁴ To časovno sovпада s kiparjevim bivanjem v Laškem med letoma 1711 in 1724. Še več. Če pregledamo matične knjige te župnije, bomo v krstni knjigi pod 28. februarjem 1716 zasledili, da je ravno Gajšnik sodeloval pri krstu Božičevega

⁹ Fotokopijo župnijske kronike sv. Helene pri Zidanem Mostu hrani Nadškofijski arhiv v Mariboru. V zvezi s kroniko župnije sv. Helene v Loki pri Zidanem Mostu glej: REBULA, Kronika župnije sv. Helene, str. 131–163.

¹⁰ Za Gajšnika glej: OROŽEN, *Das Bisthum*, str. 452–453; VRIŠER, Survey of Research, str. 30; SOBOČAN, Dušni pastirji, str. 168; MAČEK, *Laško*, str. 97 in str. 315.

¹¹ Izvirnik so nekoč hranili v Nadškofijskem arhivu v Mariboru (VRIŠER, *Baročno kiparstvo*, str. 210). Danes jo hranijo v župnišču v Laškem. Ker je rokopis v precej slabem stanju, saj so spodnji deli listov že precej poškodovani, so napravili fotokopijo. Slednjo hranijo na Zavodu za varstvo kulturne dediščine območna enota Celje. Za topografijo glej: REBULA, Kronika župnije sv. Helene, str. 131–132; MAČEK, *Laško*, str. 315).

¹² Plešnik sam navede, da je prepisal podatke iz Gajšnikove topografije; REBULA, Kronika župnije sv. Helene, str. 131.

¹³ Kljub temu pa je pravilno prepisal ime naročnika in pozlatarja, glej **Priloga**.

¹⁴ OROŽEN, *Das Bisthum*, str. 452–453; SOBOČAN, Dušni pastirji, str. 168; MAČEK, *Laško*, str. 97 in str. 315.

sina Gregorja Joahima.¹⁵ To dvojje kaže na možnost, da bi Gajšnik Božiča do neke mere lahko poznal in je zato oblika imena, ki jo je zapisal, tudi bolj verodostojna. Gajšnikov zapis kiparjevega imena lahko še dodatno podkrepimo, če ga primerjamo z matičnimi knjigami, ki so časovno gledano najbližje kiparjevemu času. Hkrati tudi predstavljajo največji sklop virov.

Vrišer je podobno ime zasledil v matičnih knjigah nadžupnije sv. Martina v Laškem. Kipar je živel in deloval v Laškem,¹⁶ vendar se tu ni rodil, kar kaže na to, da v krstni knjigi nisem uspel zaslediti, da bi v času okoli leta 1676 bila krščena oseba s takšnim imenom.¹⁷ Tako je najstarejša omemba kiparja v Laškem zabeležena pod 19. marec 1711, kot sta on in njegova žena Marija krstila svojega prvega sina Jožefa Joahima.¹⁸ Če brskamo naprej po krstni knjigi, zasledimo še več podobnih vpisov. Naslednjega otroka sta krstila 3. aprila leta 1712,¹⁹ nato še 29. decembra 1713²⁰ in nazadnje 28.

¹⁵ Nadškofijski arhiv v Mariboru, krstna knjiga nadžupnije Laško 1691–1716, glej opombo 21. Matične knjige Laške nadžupnije kot tudi ostalih župnij, ki jih bom v nadaljevanju omenil, so sedaj dostopne preko spleta. Za Laško: <https://data.matricula-online.eu/en/slovenia/maribor/lasko/> (22. 11. 2021); za Ljubljano: <https://data.matricula-online.eu/en/slovenia/ljubljana/ljubljana-sv-nikolaj/> (22. 11. 2021); za Jareninski Dol: <https://data.matricula-online.eu/en/slovenia/maribor/jarenina> (22. 11. 2021).

¹⁶ Da je kasneje s tem krajem postal asociiran, kaže arhivski podatek, ki ga je objavil Dejan Zadravec. Gre za zapis stroškov, ki so nastali pri prenovi romarske cerkve Marija Zagorje. Med delavci se pod letom 1714 pojavi kipar, ki je imenovan samo kot *kipar iz Laškega* (*Bildhauer in Tüffer*). Ta je tega leta dobil nekaj denarja za pričetek svojega dela. Pri tem se strinjam s trditvijo Dejana Zadravca, da se za oznako kipar iz Laškega skriva Gregor Božič. Na to kaže tako slog kipov kot tudi to, da v Laškem med letoma 1711 in 1724 nisem uspel zaslediti osebe, ki bi poleg Božiča opravljala kiparski poklic (ZADRAVEC, Arhivski viri, str. 233–247; KOPNIK, *Kipar Janez*, str. 14–16 in str. 91–96, kat. 4).

¹⁷ Izpostavil bi še podatek, da je v zaselku Lahomno blizu Laškega, živel oseba z imenom Gašper Božič (*Casparo Boshizh*), ki je med letoma 1670 in 1678 krstil svoje otroke. Vendar med njimi ni bilo nobenega z imenom Gregor (Nadškofijski arhiv Maribor, matične knjige nadžupnije sv. Martina v Laškem, krstna knjiga 1665–1679).

¹⁸ 25 Die 19. Martii 1711/ Josephus Joachimo filius legit: Patris D[omi]ni Gregorii Woschitzh et coniungis eius Maria: levantibus primo, ac Cl[a]r[isi]mo D[omi]no D[omi]no Josepho Antonio de Calin SS: Theologiae Doc. Archiparocho loci, et generosa D[omi]na Elisabetha Francisca ... (Nadškofijski arhiv Maribor, matične knjige nadžupnije sv. Martina v Laškem, krstna knjiga 1691–1716).

¹⁹ Die 3. Aprilis 1712/ Josephus filius legit: ... Patris D[omi]ni Gregorii Woschitz, et Coniungis eius Maria: Levantibus ... D[omi]no Sebastiano Glavinik Vicario loci, et generosa D[omi]na Elisabetha Francisca Gernekin (Nadškofijski arhiv Maribor, matične knjige nadžupnije sv. Martina v Laškem, krstna knjiga 1691–1716).

²⁰ Die 29. Decembris 1713/ Carolus Casparus natus hodie legit- fili. D[omi]ni Gregorii Woschitz, et D[omi]na consortis eius Maria, levantibus Perillustrisimi, ac Clarissimo D[omi]no Josepho Antonio de Calin SS: Theologiae Doctore, loci Archiparocho ... (Nadškofijski arhiv Maribor, matične knjige nadžupnije sv. Martina v Laškem, krstna knjiga 1691–1716).

februarja 1716.²¹ Božiča srečujemo tudi v vlogi krstnega botra,²² medtem ko iz mrliške knjige izvemo, da je umrl 13. marca 1724 v 49. letu starosti.²³ Kar zadeva identiteto Božiča iz Laškega, ga Gajšnik omenja v zvezi z glavnim oltarjem sv. Helene, zato smo lahko prepričani, da gre za isto osebo. Temu v prid govori relativna bližina Loke pri Zidanem Mostu in Laškega, podobnost zapisa imen, kjer nastopa brez imena Janez, kot tudi dejstvo, da je Božič iz Laškega bil kipar.²⁴ Laške matične knjige predstavljajo levji delež med vsemi arhivskimi viri, preko katerih dobimo majhen vpogled v Božičevo življenje. Tudi vprašanje identitete ni predstavljalo večjih težav, saj gradivo prihaja iz ožjega geografskega prostora. Vendar je to vprašanje veliko bolj v ospredju pri naslednjih virih.

Čeprav je oblika imena podobna tej iz laških matičnih knjig in Gajšnikove topografije, so viri zaradi svoje geografske razpršenosti pospremljeni še z vprašanjem, če je to ista oseba ali zgolj nekdo, ki ima podobno ime. Zato jih moramo omenjati s previdnostjo. Trenutno so sestavni del Božičevega arhivskega portfolia, in dokler ne bo dokazano drugače, lahko zgolj predpostavljamo, da gre za isto osebo. Med njimi je arhivski podatek, na katerega je leta 1976 opozoril že Sergej Vrišer.²⁵ Zasledil ga je v članku Petra Krenna, v katerem je avtor analiziral kiparja Christopha Rudolpha. Krenn je med drugim objavil tudi prepis nekega pritožbenega pisma, katerega je leta 1703 celovski kipar Mark Anton Claus (1668–1719)²⁶ naslovil na mestno oblast v Celovcu. V njem se je pritožil nad nekim *Gregoryjem Waschizmom*, ki je pri njem nekaj let deloval kot pomočnik (*geselle*) in se je nameraval osamosvojiti. To je pa bilo po Clausovem mnenju nesprejemljivo.²⁷ Čeprav se priimek v pritožbenem pismu ne ujema v celoti s tem iz prejšnjih primerov, ga je Vrišer kljub temu interpretiral kot Božiča iz Laškega. Razliko v zapisu je pojasnil s tem, da je treba

²¹ Die 28. Februari 1716/ Gregorius Joachim legit. filius D[omi]ni Gregorii Woschitz, et Maria Consortis eius, levantibus Perillustrisimi, ac Clarissimo D[omi]no Josepho Antonio de Calin SS: Theologiae Doctore, loci Archiparcho ... (Nadškofijski arhiv Maribor, matične knjige nadžupnije sv. Martina v Laškem, krstna knjiga 1691–1716).

²² Gregor Božič je botroval 20. marca 1714. Ob njegovem imenu je naveden tudi njegov poklic, in sicer sculptores (Die 20. Martii 1714/ ... levantibus D[omi]no Gregorio Woschitz *scultores* ... (Nadškofijski arhiv Maribor, matične knjige nadžupnije sv. Martina v Laškem, krstna knjiga 1691–1716).

²³ 13. martii 1724/ D[omi]nus. Gregorius Woshiz, *statuarius*, annorum circiter 49 ... (Nadškofijski arhiv Maribor, matične knjige nadžupnije sv. Martina v Laškem, mrliška knjiga 1721–1761).

²⁴ Njegov poklic izvemo ob priložnosti, ko je bil krstni boter in na dan njegove smrti. Glej opombi 22 in 23.

²⁵ VRIŠER, Doneski k opusu, str. 327.

²⁶ Za Clausa glej: WUTTE, Beiträge, str. 185–189; KIENZL, *Allgemeines Künstlerlexikon*, str. 437–438; KIENZL NEUBAUER, Plastik, str. 49–54.

²⁷ KRENN, Christoph Rudolph, str. 820, št. 6.

upoštevati tedanji način pisanja in spreminjanja priimkov, pri čemer so a-ji in o-ji bili pogosto zamenljivi. Potemtakem gre za zapis istega imena in zato lahko *Waschiz* razumemo kot *Woschiz* in s tem tudi slovenimo kot Božič.²⁸ Vendar kljub podobnemu imenu in enakem poklicu to za dokaz identitete ne zadošča. Tudi če bi na to vprašanje poskušali odgovoriti še z vključitvijo sloga, bi bilo enako. Namreč pri primerjavi Clausovih del z Božičevimi nisem uspel zaslediti izrazitih slogovnih analogij.²⁹ Zato kiparjevo celovško obdobje ostaja odprt problem. Nadaljevanje zgodbe bi bil lahko vir, v katerem gre za zapis v mrliški knjigi župnije sv. Nikolaja v Ljubljani, ki ga je leta 2005 objavil Blaž Resman.³⁰ 31. januarja leta 1708 je *Gregorius Woshitz*, kipar, v Ljubljani pokopal ženo Marijo.³¹ Glede na trenutne raziskave je to edina omemba v Ljubljani, saj ga v ostalem časovno relevantnem gradivu, omejenim na čas med 1703 in 1710, nisem uspel zaslediti.³² Vendar s tem še zdaleč ni izčrpano vse gradivo, ki ga hrani zgodovinski arhiv v Ljubljani. Prav tako smo ponovno postavljeni pred vprašanje identitete. Zopet ju povezujeta samo podobno ime in poklic. Tudi slog ne koristi, saj v njem nisem uspel zaslediti jasnih indicov, da bi likovno dogajanje v Ljubljani kakorkoli vplivalo nanj.³³ Kot morebiten indic, ki bi namigoval na kiparjevo ljubljansko poreklo, bi po mnenju Blaža Resmana lahko predstavljala njegova asociacija z grofom Ignacijem Marijo Attemsom in njegovim umetniškim krogom, saj je kipar okrasil oltarje v cerkvi Marija Zagorje in v cerkvi Device Marije na Pesku v Slakah pri Podčetrtku, ki sta bili pod grofovimi patronatom.³⁴ Nazadnje pa bi dodal še en zapis, ki ga lahko

²⁸ VRIŠER, *Baročno kiparstvo*, str. 210. Zaradi epidemioloških razmer nisem mogel obiskati Koroškega deželne arhiva v Celovcu. Zato Krennovega prepisa nisem uspel preveriti. Tudi neposrednega dokaza za Vrišerjevo razlago nisem uspel zaslediti. Pri zapisovanju imen moramo verjetno računati na to, da je njihov zapis odvisen od tistega, ki ga je zapisal. Ta ga je zabeležil tako kot ga je razumel. O zapisovanju imen na Koroškem glej: FEINIG, FEINIG, *Familiennamen in Kärnten*.

²⁹ KORPNIK, *Kipar Janez*, str. 38–39.

³⁰ RESMAN, *Še o nekaterih*, str. 56–57, opomba 47.

³¹ Die 31. januarius 1708/ Obit Maria uxor *Gregorius Woshitz pildhauer*, sepulta est apud P. P. Franciscano (Nadškofijski arhiv Ljubljana, matične knjige župnije sv. Nikolaja v Ljubljani, mrliška knjiga 1658–1735).

³² Navedeno gradivo hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana. Davčne knjige: Cod. XVII/85/leto 1704; Cod. XVII/86/leto 1705; Cod. XVII/87/leto 1706; Cod. XVII/88/leto 1707; Cod. XVII/89/leto 1708; Cod. XVII/90/leto 1709. Izdatki in prihodki mesta Ljubljana: Cod. XII/98/leto 1707 a, b, c in leto 1708 a, b. Sodni protokoli: Cod. I/55/leto 1703; Cod. I/56/leto 1704. Zbirka gradiva raznih ljubljanskih zadev: Cod. XV/13, 14, 15, 16a, 16b.

³³ KORPNIK, *Kipar Janez*, str. 40–41.

³⁴ RESMAN, *Še o nekaterih*, str. 56; WEIGL, *Prenova*, str. 31–42; WEIGL, *Oltarji* str. 1–6; WEIGL, *Die Einheimischen*, str. 50–55; WEIGL, *Ignacij*, str. 165–181; WEIGL, *Herr Clery*, str. 223–245; KEMPERL, VIDMAR, *Barok na Slovenskem*, str. 141–145; NOVAK KLEMENČIČ, *Zagorje na Kozjanskem*, str. 99–114; KORPNIK, *Kipar Janez*, str. 91–100, kat. 4 in str. 101–106, kat. 5.

najdemo v krstni knjigi župnije Marijinega vnebovzeta v Jareninskem Dolu. Glede na to, da je bilo v kiparjevem slogu mogoče opaziti določene podobnosti s kiparji, ki so bili v 80. letih 17. stoletja aktivni v Mariboru,³⁵ in da v splošnih potezah slog kaže navezanost na oblikovne konvencije štajerskih kiparjev,³⁶ sledi hipoteza, da bi Božič lahko bil rojen nekje v okolici Maribora in da podatek morda dokazuje prav to. V krstni knjigi omenjene župnije najdemo zapis, da je bil leta 1676 krščen Gregor, sin Jurija *Woschitscha*.³⁷ Seveda je povezava med njima enako vprašljiva kot pri prejšnjih primerih. V prid domnevi govori samo podobno ime in priimek kot tudi to, da se ujema leto rojstva. Božič v Laškem je umrl leta 1724 v 49. letu starosti. Iz tega sledi, da se je rodil leta 1675. Čeprav se letnici razlikujeta za eno leto, kar je do neke mere pričakovano, lahko to ob slogu štejemo kot dodatni indic za povezavo med njima.

Predstavljeno gradivo je vse, kar je trenutno na razpolago, da lahko spremljamo kiparjevo življenje in delo. Nadaljnje študije bodo prinesle še več gradiva, ki bo obogatilo naše vedenje. Gradivo ni zgovorno, iz matičnih knjig izvemo le to, da je nekoč obstajal nekdo s tem imenom in da je bil kipar. O njegovem kiparskem delu pa izvemo samo od Gajšnika. Kje in pri kom se je šolal, lahko zgolj ugibamo na osnovi slogovne analize in ostala obdobja v njegovem življenju lahko pogojno rekonstruiramo na osnovi virov, med katerimi težko naredimo konkretno povezavo. Če torej na tej točki potegnemo črto in izluščimo bistvo, je zaključek ta, da moramo iz kiparjevega imena nedvomno odstraniti ime Janez. Tradicionalna oblika Janez Gregor Božič tako nima ustrezne podlage, saj ga v izvirnem Gajšnikovem zapisu, ki ga lahko zaradi

³⁵ VRIŠER, Mariborski baročni kiparji, str. 78–81; VRIŠER, Doneski k baročnemu kiparstvu, str. 143–156.

³⁶ Kar se tiče Božičevega sloga, je Vrišer zanj izpostavil, da je po rokodelski plati navezan na graškega kiparje Marxa Schokotnigga (VRIŠER, *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*, str. 46. To stališče zavzame tudi leta 1992, VRIŠER, *Baročno kiparstvo*, str. 56–64). Njegova trditev sugerira misel, da bi se Božič pri Schokotniggu lahko šolal. Primerjava med enim in drugim sicer pokaže določene podobnosti, vendar menim, da te niso tako izrazite, da bi Schokotnigg predstavljal poglobitveni vpliv nanj. Na podlagi česar še ne moremo povsem izključiti možnosti, da se je Božič gibal v graškem umetnostnem krogu. Na to možnost kažejo določene tipološke podobnosti z ostalimi umetniki, med katerimi sem večjo stopnjo podobnosti opazil med njim in kiparjem Andreasom Marxom ter slikarjem Hasnom Adamom Weissenkirchnerejm. Prav tako so na dan prišle, sicer subtilne a kljub temu opazne, podobnosti med Božičem in Janezom Jakobom Schoyem. Od koder je potem pot vodila k delavnici kiparja Franca Krištofa Reissa in ostalih, sicer anonimnih, delavnic, aktivnih v tem času v Mariboru. Natančneje o Božičevem slogu glej: KORPNIK, *Kipar Janez*, str. 26–41 in str. 41–47.

³⁷ Eodem (3. marec 1676) baptisat est Gregory / legitimy Jarnigensy bapti... / qui supra Pater Georgiy / Woschitsch mater Maria / patrimy Urbany Tischer (Nadškofijski arhiv Maribor, matične knjige župnije Marijinega vnebovzeta v Jareninskem Dolu, krstna knjiga 1674–1689, p. 70).

relativne kronološke bližine s kiparjevim časom kot tudi zaradi medsebojnega poznavanja Gajšnika in Božiča, ocenimo kot verodostojnega, ne najdemo. Pojavi se le v Plešnikovem prepisu. Na brezpredmetnost imena Janez kažejo tudi zapisi v matičnih knjigah, ki so kronološko neposredno iz kiparjevega časa. V sklopu matičnih knjig v Laškem je njegov priimek zapisan kot Woschitzh, Woschitz in Woshitz. Ta zapis je tudi, ne glede na zapis šumnikov, podoben zapisu v Gajšnikovi topografiji, kjer ga je avtor zapisal kot Woshizh. Podobno velja tudi za obliko Woshitz v ljubljanski mrliški knjigi. Nekoliko bolj pa odstopa zapis priimka Waschiz v pritožbenem pismu celovškega kiparja Marka Antona Clausa. Čeprav je zapis šumnikov podoben, nas nekoliko zmoti črka a. Če sprejmemo Vrišerjevo razlago o zamenjavi a-jev in o-jev, lahko Waschiz razumemo na enak način kot prejšnje zapise. Podobno zapisan je tudi priimek Jurija Woschitscha, očeta Gregorja iz Jareninskega Dola. Glede na vse omenjeno je tako Jareninski Dol lahko morebitni rojstni kraj kiparja. S tem dobimo tudi nekaj več oprijemljivih izhodišč za ugotavljanje njegovega sloga.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Nadškofijski arhiv Maribor, matične knjige nadžupnije sv. Martina v Laškem, krstna knjiga 1665–1679.

Nadškofijski arhiv Maribor, matične knjige nadžupnije sv. Martina v Laškem, krstna knjiga 1691–1716.

Nadškofijski arhiv Maribor, matične knjige nadžupnije sv. Martina v Laškem, mrliška knjiga 1721–1761.

Nadškofijski arhiv Maribor, matične knjige župnije Marijinega vnebovzvetja v Jareninskem dolu, Krstna knjiga 1674–1689.

Nadškofijski arhiv Ljubljana, matične knjige župnije sv. Nikolaja v Ljubljani, mrliška knjiga 1658–1735.

Zgodovinski arhiv Ljubljana, davčne knjige, Cod. XVII/85/leto 1704; Cod. XVII/86/leto 1705; Cod. XVII/87/leto 1706; Cod. XVII/88/leto 1707; Cod. XVII/89/leto 1708; Cod. XVII/90/leto 1709.

Zgodovinski arhiv Ljubljana, izdatki in prihodki mesta Ljubljana, Cod. XII/98/leto 1707 a, b, c in Cod. XII/98/leto 1708 a, b.

Zgodovinski arhiv Ljubljana, sodni protokoli, Cod. I/55/leto 1703; Cod. I/56/leto 1704.

Zgodovinski arhiv Ljubljana, zbirka gradiva raznih ljubljanskih zadev, Cod. XV/13, 14, 15, 16a, 16b.

Janez Krstnik Gajšnik [Ioanne Baptista Gayschneg], *Compendiosa totius arhiparochiae Tyberiensis topographia* (fotokopijo topografije hrani Zavod za varstvo kulturne dediščine OE Celje).

Marko Plešnik [Pleschnigg], *Topographia Parochiae in Laak sub Caesareae Arhiparochiae Tiberiensis districtu, anno 1860 a parocho hujus loci Marco Pleschnigg* (fotokopijo kronike hrani Nadškofijski arhiv Maribor).

Literatura

Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem = *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem* (Pokrajinski muzej v Mariboru, september 1967, ur. Sergej Vrišer, Marjetica Šetinc), Maribor 1967.

FEINIG, FEINIG, Familiennamen in Kärnten = Anton FEINIG, Tatjana FEINIG, *Familiennamen in Kärnten und den benachbarten Regionen*, Celovec-Ljubljana-Dunaj 2005.

KEMPERL, VIDMAR, Barok na Slovenskem = Metoda KEMPERL, Luka VIDMAR, *Barok na Slovenskem. Sakralni prostori*, Ljubljana 2014.

KIENZL, Allgemeines Künstlerlexikon = Barbara KIENZL, s. v. Claus, *Allgemeines Künstlerlexikon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*, 19, München-Leipzig 1998, str. 437–438.

KIENZL NEUBAUER, Plastik = Barbara KIENZL NEUBAUER, Plastik, in: *Barock in Kärnten* (ur. Barbara Neubauer-Kienzl, Wilhelm Deuer, Eduard Mahlknecht), Klagenfurt 2000, str. 32–105.

KORPNIK, Kipar Janez = Blaž KORPNIK, *Kipar Janez Gregor Božič*, Ljubljana 2021 (magistrska naloga, Univerza v Ljubljani, tipkopis).

KRENN, Christoph Rudolph = Peter KRENN, Christoph Rudolph. Ein Klagenfurter Bildhauer aus der 1. Hälfte des 18. Jahrhunderts, *Carinthia I. Geschichtliche und Volkskundliche Beiträge zur Heimatkunde Kärntens*, 151, 1961, str. 801–822.

MAČEK, Laško = Jože MAČEK, *Laško skozi stoletja*, Maribor 2013.

NOVAK KLEMENČIČ, Zagorje na Kozjanskem = Renata NOVAK KLEMENČIČ, *Zagorje na Kozjanskem in Marijina romarska cerkev*, Ljubljana 2016.

OROŽEN, Das Bisthum = Ignacij OROŽEN, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. Das Dekanat Tüffer*, Graz 1881.

REBULA, Kronika župnije sv. Helene = Alojzij REBULA, Kronika župnije sv. Helene v Loki pri Zidanem Mostu, in: *Obsavska stoletja. Zbornik o Loki pri Zidanem Mostu ob 800-letnici župnijske cerkve sv. Helene* (ur. Oskar Zoran Zelič), Novo Mesto 2008, str. 131–163.

RESMAN, Še o nekaterih = Blaž RESMAN, Še o nekaterih baročnih kamnitih oltarjih, *Acta historiae artis Slovenica*, 10, 2005, str. 43–63.

SOBOČAN, Dušni pastirji = Drago SOBOČAN, Dušni pastirji v župniji sv. Helene v Loki pri Zidanem Mostu, in: *Obsavska stoletja. Zbornik o Loki pri Zidanem Mostu ob 800-letnici župnijske cerkve sv. Helene* (ur. Oskar Zoran Zelič), Novo Mesto 2008, str. 165–174.

VODEB, Baročni kipar = Jožica VODEB, *Baročni kipar Janez Gregor Božič*, Ljubljana 1997 (diplomska naloga, Univerza v Ljubljani, tipkopis).

VRIŠER, Kiparstvo na slovenskem Štajerskem v 18. stoletju = Sergej VRIŠER, *Kiparstvo na slovenskem Štajerskem v 18. stoletju*, Maribor 1961 (doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, tipkopis).

VRIŠER, Mariborski baročni kiparji = Sergej VRIŠER, Mariborski baročni kiparji, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 4, 1957, str. 78–81.

VRIŠER, Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem = Sergej VRIŠER, *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*, Maribor 1963.

VRIŠER, Baročno = Sergej VRIŠER, *Baročno kiparstvo*, Ljubljana 1967.

VRIŠER, Doneski k opusu = Sergej VRIŠER, Doneski k opusu kiparja Janeza Gregorja Božiča, *Časopis za zgodovino in narodopisje* = *Review for History and Ethnography. Laški zbornik*, n. v. 47/2, 1976, str. 326–333.

VRIŠER, Doneski k baročnemu kiparstvu = Sergej VRIŠER, Doneski k baročnemu kiparstvu v Mariboru in njegovi okolici. *Miscellanea, Časopis za zgodovino in narodopisje* = *Review for History and Ethnography*, n. v. 48/1–2, 1977, str. 143–156.

VRIŠER, Baročno kiparstvo = Sergej VRIŠER, *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*, Ljubljana 1992.

VRIŠER, Allgemeines Künstlerlexikon = Sergej VRIŠER, s. v. Božič, Janez Gregor, *Allgemeines Künstlerlexikon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*, 13, München-Leipzig 1996, str. 482.

VRIŠER, Survey of Research = Sergej VRIŠER, Survey of Research in the Baroque Sculpture of Slovenia, in: *Francesco Robba and the Venecian Sculpture of the Eighteenth Century* (ur. Janez Höfler), Ljubljana 2000, str. 29–40.

WEIGL, Prenova = Igor WEIGL, Prenova gradu Podčetrtek v letih 1715–1723, *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 47/1–2, 1999, str. 31–42.

WEIGL, Oltarji = Igor WEIGL, Oltarji Luke Misleja, ljubljanskega kamnoseškega mojstra, na Štajerskem, *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 47/3, 1999, str. 1–6.

WEIGL, Die Einheimischen = Igor WEIGL, »Die Einheimischen bewundern die Gemälde«. Graf Ignaz Maria von Attems Heiligenkreuz als Auftraggeber und Sammler, *11. Österreichischer Kunsthistorikertag*, Dunaj 2001, str. 50–55.

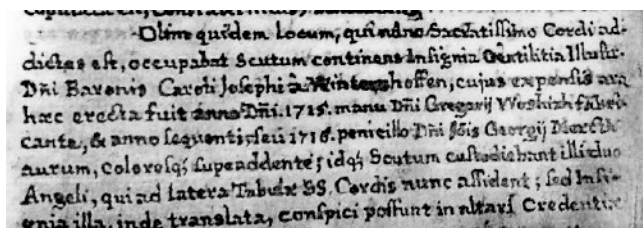
WEIGL, Herr Clery = Igor WEIGL, Herr Clery, *salve regina* in Andrea Pozzo. Arhivski, literarni in likovni viri za freske in opremo podružnične cerkve Device Marija na Pesku v Slakah pri Podčetrtku, in: *Vis imaginis. Baročno slikarstvo in grafika. Jubilejni zbornik za Anico Cevc* = *Festschrift Anica Cevc*, Ljubljana 2006, str. 223–245.

WEIGL, Ignacij = Igor WEIGL, Ignacij Marija grof Attems in slikar Johann Caspar Waginger-Clery, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 42, 2007, str. 165–181.

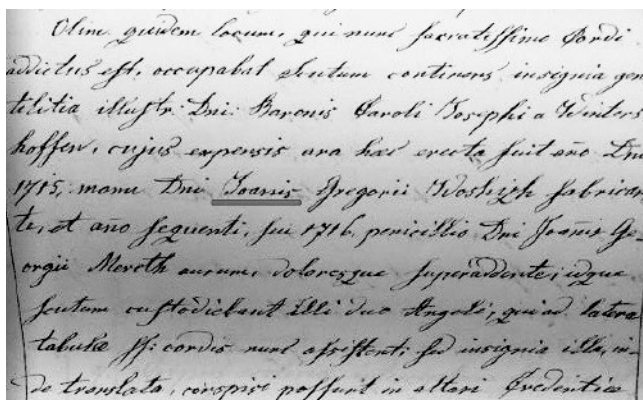
WUTTE, Beiträge = Martin WUTTE, Beiträge zur Kunde kärntner Künstler, *Carinthia I. Geschichtliche Beiträge zur Heimatkunde Kärntens*, 123, 1933, str. 185–191.

ZADRAVEC, Arhivski viri = Dejan ZADRAVEC, Arhivski viri za baročno prenovo romarske cerkve Marija Zagorje, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 44, 2008, str. 233–247.

PRILOGA: PRIMERJAVA ODLOMKA IZ GAJŠNIKOVE TOPOGRAFIJE IN PLEŠNIKOVE ŽUPNIJSKE KRONIKE.

Janez Krstnik Gajšnik, *Compendiosa totius arhiparochiae Tyberiensis topographia*, zaključena 1747.

Marko Plešnik, *Topographia Parochiae in Laak sub Caesareae Arhiparochiae Tiberiensis districtu*, 1860.

JANEZ GREGOR OR JUST GREGOR?

Summary

The article focuses on the sculptor known as Janez Gregor Božič (around 1676–1724). Sergej Vrišer was the first to present him under this name in his studies of Baroque sculpture in Slovenian Styria. The sculptor's name is based on an entry in Gajšnik's topography of Laško, known as *Compendiosa totius arhiparochiae Tyberiensis topographia*, completed in 1747. Janez Krstnik Gajšnik (died 1766) mentions Božič in connection with the main altar of the parish church of Sv. Helena in Loka pri Zidanem Mostu; in the same parish where he was priest between 1744 and 1766. The before mentioned entry is also a connecting link on the basis of which Vrišer was able to connect stylistically similar sculptural works with a specific sculptor. However, if we analyse the original Gajšnik record closely, we notice that the sculptor's name is written only as Gregor Božič. It turns out that the

traditional form of the sculptor's name is a lapse. It has its origin in the transcription of the same information about the main altar of St Helena in the parish chronicle of Mark Plešnik (1808–1846). Plešnik was a priest in the same parish as Gajšnik before him. At the same time, he is also the author of the so called *Topographia Parochiae in Laak sub Caesareae Arhiparochiae Tiberiensis districtu, anno 1860*. Data from older times were transcribed from Gajšnik, including the entry about Božič. Plešnik exactly transcribed the paragraph, but for unknown reasons he added the name Janez. The irrelevance of the name is also demonstrated by other archival sources that are associated with the sculptor. In them, his name is recorded without the name Janez. The traditional form of the sculptor's name should therefore be abandoned and he should henceforth be referred to only as Gregor Božič.

JANEZ GREGOR ODER NUR GREGOR?

Zusammenfassung

Dieser Artikel befasst sich mit dem Bildhauer Janez Gregor Božič (ca. 1676–1724). Dieser Name wurde erstmals von Sergej Vrišer in seinen Studien über die barocke Bildhauerei in der slowenischen Steiermark erwähnt. Der Name des Bildhauers geht auf einen Eintrag in Gajšniks Topographie von Laško zurück, die als *Compendiosa totius arhiparochiae Tyberiensis topographia* bekannt ist und 1747 fertiggestellt wurde. Janez Krstnik Gajšnik (gestorben 1766) erwähnt den Namen Božič im Zusammenhang mit dem Hauptaltar der Pfarrkirche St. Helena in Loka bei Zidani Most, wo er von 1744 bis 1766 Pfarrer war. Diese Angabe ist das Bindeglied, das Vrišer benutzt, um ähnliche bildhauerische Werke mit einem bestimmten Bildhauer zu verbinden. Wenn wir jedoch die ursprüngliche Niederschrift von Gajšnik genau analysieren, stellen wir fest, dass der Name des Bildhauers nur als Gregor Božič aufgeführt ist. Es stellt sich heraus, dass die traditionelle Form des Namens des Bildhauers ein Lapsus ist. Dieser hat seinen Ursprung in der Transkription der gleichen Angabe über den Hauptaltar von St. Helena in der Pfarrchronik von Mark Plešnik (1808–1846). Plešnik war Priester in der gleichen Gemeinde wie Gajšnik vor ihm. Er ist auch der Autor der s.g. *Topographia Parochiae in Laak sub Caesareae Arhiparochiae Tiberiensis districtu, anno 1860*. Die Angaben aus früheren Zeiten entnahm er von Gajšnik, darunter auch die Angabe über Božič. Die letztere schrieb er wortgetreu ab, fügte jedoch aus unbekannten Gründen den Namen Janez hinzu. Die Irrelevanz des Namens wird auch durch andere archivarische Quellen belegt, die mit dem Bildhauer in Verbindung gebracht werden. Dort wird sein Name ohne den Namen Janez aufgeführt. Daher sollte die traditionelle Form des Namens des Bildhauers aufgegeben und er fortan nur noch als Gregor Božič bezeichnet werden.

»Devianca na deželi«

Resničnost in polariziranje o »mejnih prestopkih« v eni od predmodernih kmečkih družb

Peter Wiesflecker*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 94:[2-74+343.2](436)"16/18"

Peter Wiesflecker: »Devianca na deželi«. Resničnost in polariziranje o »mejnih prestopkih« v eni od predmodernih kmečkih družb. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 92=57(2021), 4, str. 69–79

Prekrški izrednega pomena v predmodernej kmečki družbi so prikazani na podlagi discipliniranja in kaznovanja ljudi, ki so se pregrešili zoper šesto božjo zapoved v njenem najširšem pomenu v okviru cerkvenih in državnih vedenjskih standardov. Primeri od konca 17. do konca 19. stoletja so predstavljeni za območje Notranje Avstrije, zlasti za regije današnjih dežel Štajerske in Koroške. Hkrati se je treba sklicevati tudi na zgodovinske vire, na podlagi katerih je mogoče analizirati dejansko življenje deviantnih oseb ter razkriti mehanizem kaznovanja in marginalizacije znotraj družbe. Opozoriti je treba tudi na stereotipe, s katerimi so cerkvene in državne oblasti od srednjega veka pa vse tja do 19. stoletja diskreditirale in kaznovale domnevno zloglasna deviantna dejanja kmečkega prebivalstva.

Ključne besede: deviantnost, predmoderna kmečka družba, Štajerska, Koroška, kaznovanje, kazni, marginalizacija, stereotipi.

1.01 Original Scientific Article
UDC 94:[2-74+343.2](436)"16/18"

Peter Wiesflecker: "Deviance in the countryside". Reality and polarization in relation to "transgressions" in a pre-modern agrarian society. Review for History and Ethnography, Maribor 92=57(2021), 4, pp. 69–79

Transgression of an exceptional form in a pre-modern agrarian society will be illustrated based on the disciplining and penalising of violations of the sixth commandment

* Mag. Dr. Peter Wiesflecker, Steiermarkisches Landesarchiv, Karmeliterplatz 3, 8010 Graz, Österreich, peter.wiesflecker@stmk.gv.at

in its widest sense through church and state behaviour standards. Examples from the late 17th to the late 19th century will be presented for Inner Austria, especially for the regions of the today's State's Styria and Carinthia. At the same time reference should also be made to historical sources that enable an analysis of deviant person's reality of life, and reveal the mechanism of punishment and marginalisation through society. It will also remind the stereotypes, which church and state authorities had used to describe and scourge the supposed notorious deviances of the rural population from the Middle Ages to the 19th century.

Keywords: deviance, pre-modern agrarian society, Styria, Carinthia, penalising, punishment, marginalisation, stereotyping.

Poleti leta 1662 je neki vzhodnoštajerski kmet, ki se je konfrontiral z očitkom o krvoskrunstvu, na notranjeavstrijsko oblast v Gradcu poslal prošnjo za pomilostitev. Danes bi bil takšen prekršek pravzaprav priznanje težke spolne zlorabe z uporabo avtoritete. V svojo obrambo naj bi poleg pijanosti navedel tudi pastorkino zapeljevanje s »hudičevimi spodbudami in pohotnostmi«. Hkrati se je skliceval na nevednost »revnih in preprostih v divjini živečih kmetov, ki včasih sami ne vedo prav, če naj bi grešili.«¹

Ta obramba nedvomno ni izvirala iz njega, pač pa je bila izdelek nekega graškega odvetnika, ki je lahko uporabil argumente »pijanost, zapeljanost, navivnost in iz tega izhajajočo nevednost.«² Ti argumenti spominjajo na stereotipe, s katerimi so cerkvene in državne avtoritete vse od srednjega veka do segajoče globoko v 19. stoletje opisovale domnevne deviacije podeželskega prebivalstva in bičale predvsem njihovo domnevno notorično pripravljenost, da bi se pregrešili zoper 6. in 9. božjo zapoved.³ Na to stereotipizacijo je večkrat opozoril Hans Peter Duerr v svojem delu »Der Mythos vom Zivilisationsprozess«.⁴ Kako dolgo je bila ta tradicija naracije deviantne seksualnosti zlasti podeželskega prebivalstva, ki je več ali manj prestopalo sleherno moralno normo, bi lahko

¹ Kriminalni primer, ki obsega več detajlov tega dejanja, je bil podrobneje predstavljen v delih graškega gospodarskega, socialnega in pravnega zgodovinarja Helfrieda Valentinitsha. Primer k temu: Valentinitsch, Helfried: Blutschande, Kindsmord und Sodomie. Eine Familientragödie in der Steiermark im 17. Jahrhundert. V: Steppan, Markus (Hg.): Hexen und Zauberer in der Steiermark (Graz: Leykam 2004), 384–391, stran 388. Akti so v Steiermärkischer Landesarchiv (StLA), Innerösterreichische Regierung.

² Valentinitsch, Blutschande, 387.

³ Npr. primer k temu z nadaljnjimi navedbami: Wiesflecker, Peter: Ein trotziges Bauernvolk ...« Aspekte von Macht und Reglementierung von Gewalt in der vormodernen agrarischen Gesellschaft Südkärntens. V: Disputatio philosophica. International journal on philosophy and religion (2016), 31–42, stran 39–41.

⁴ Številne primere izpostavi Duerr v »5. zvezku« dela, Duerr, Peter: Der Mythos vom Zivilisationsprozess Band 5. Die Tatsachen des Lebens (Frankfurt am Main: Suhrkamp 2002).

ilustriral primer neke škofijske ustanove v 50-ih letih 20. stoletja. V učnem pripomočku za predavanje iz moralne teologije v šolskem letu 1956/1957 je mogoče najti za sodomijo (bestialnost) med drugim opozorilo: ogroženo je osebje.⁵

ZAZNAMKI GLEDE PODROČJA RAZISKOVANJA

V tem prispevku se bomo mimogrede dotaknili resničnosti in stereotipizacije »prekoračenja meje« s strani spolne deviance v predmoderni kmečki družbi. Bežno bosta predstavljena discipliniranje in polariziranje z normativnimi pravili cerkvenih in državnih avtoritet. Posledice prekoračenja teh norm oz. pravil bodo prikazane na primerih, ki izhajajo s področja nekdanjih notranjeavstrijskih dednih dežel in poznejših kronovin (kraljevin) in današnjih zveznih dežel Štajerske in Koroške v času do poznega 19. stoletja. Nenazadnje pa s tem opozorimo tudi na stanje zgodovinskih virov. Ti dovoljujejo analizo konkretne življenjske dozdevne resničnosti deviantnih oseb in mehanizme kaznovanja ter marginalizacijo s strani družbe.

Širša predstavitev znanstvenega diskurza na tem mestu seveda ni mogoča. Omejiti se je treba na poudarek najpomembnejše literature o tej tematiki. Pri tem bo fokus poleg tega na tistih bistvenih raziskavah, ki opisujejo deviacije v zgoraj omenjenem geografskem prostoru.⁶ Kronološko je na prvem mestu treba omeniti dela leta 2001 umrlega graškega gospodarskega, socialnega in pravnega zgodovinarja Helfrieda Valentinititscha, ki je v poantirano plakatnem prikazovanju posegal v to problematiko in mu pripada zasluga, da je vedno znova našel nova nahajališča virov.⁷

Nekatere zgodovinarke in zgodovinarji iz šole Valentinititscha so s to tematiko nadaljevali in se odtlej brez jasne zasnove (profilirano) razvijali naprej. To posebej velja za graško zgodovinarico in arhivistko Elke Hammer-Luza in za njena temeljna dela o umorih otrok v Notranji Avstriji ter

⁵ Pettirsch SJ, Franz Xaver: Die Gebote der zweiten Tafel, kot tudi Die Gebote der Kirche in Die Stände der Kirche. Vorlesungen aus Moraltheologie an der phil. theol. Lehranstalt der Diözese Gurk in Klagenfurt, Studienjahr 1956/57 (Typoskript). Za opozorilo na te vire se Theresii Heimerl iskreno zahvaljujem.

⁶ Pregled del Valentinititscha je leta 2004 izdal Markus Steppan v knjigi z najbolj pomembnimi objavami. Primer k temu je tudi seznam znanstvenih del Steppana, »Hexen und Zauberer in der Steiermark«, 413–436.

⁷ Hammer, Elke: »Angst, Not und Schande. Kindsmord in Innerösterreich von 1787 bis 1849« (Dissertation, Graz: 1997). Tiskana verzija razprave je izšla pod naslovom »Kindsmord. Seine Geschichte in Innerösterreich 1787 bis 1849« (Frankfurt am Main u. a.: Lang 1997) (= Europäische Hochschulschriften, Reihe III, 755).

za vse njene raziskave o discipliniranju deviantnih oseb, ki so jih napotili v 18. stoletju v s strani države ustanovljene kaznilnice, kar je za Štajersko nazadnje predstavila v habilitaciji na dunajski univerzi leta 2016.⁸ Njene temeljne raziskave zaokroža vrsta posameznih študij o tematiki deviance in kriminalitete (ne le) podeželskih nižjih stanov.⁹ Poleg Valentinitšcha in Hammer-Luze je treba opozoriti tudi na dela graškega pravnega zgodovinarja in vodjo Kriminalnega muzeja v okviru Karl Franzeve univerze Christiana Bachhiesla.¹⁰

Poti v devianco – popivanje, ples, pretepi

Tako cerkvene kot posvetne norme, in še posebej kazensko pravo, so bile vse do 20. stoletja stisnjene v specifične spolne vzorce pričakovanj.¹¹ Vsaj z vidika pluralistične družbe 21. stoletja so bile meje dovoljenega tesno začrtane in proti ustaljenim normam je bilo na področju seksualnosti ukrepanje restriktivno.

⁸ Hammer-Luza, Elke: »Ich wolt lieber sterben, als in diesem Haus bleiben.« Zucht -, Arbeits - und Arresthäuser in Graz vom 18. Jahrhundert bis zur Revolution 1848 (Habilitation Wien: 2016).

⁹ Kot primerjavo za njena dela naj tu navedemo: »Weil ich in meiner Verzweiflung nirgends hin wußte ...«. Grazer Kindsmörderinnen im ausgehenden 18. und 19. Jahrhundert. V Historisches Jahrbuch der Stadt Graz 26 (1996), 127–155. Skandal im Schulhaus. Die Leutschacher Bürgerstochter Theresia Nepel (geb. 1800) als Kindsmörderin, v: Ebert, Kurt (Hg.): Festschrift zum 80. Geburtstag von Hermann Baltl (Wien: Verlag Österreich 1998), 155–164. Trügerische ländliche Idylle. Kindsmord im Raum Hartberg im 18. und 19. Jahrhundert. V Steinpeisser. Zeitschrift des Historischen Vereins Hartberg 17 (2010), 18–28. »Am Heiligen Christabend sey sie von Geburtswehen befallen worden ...«. Die Kindsmörderin Magdalena Grabner (1792–1822) iz Wenigzella. V: Hammer-Luza, Elke/Schöggel - Ernst, Elisabeth (Hgg.): Lebensbilder steirischer Frauen 1650–1850 Graz: Leykam 2017) 297–310. (= Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark 82). Nazadnje povzeto v: »Weil es schon der dritte Fall gewesen sey.« Das Delikt des Kindsmordes und Deviante geschlechtliche Praktiken und deren Verfolgung vom 14. Bis zum 19. Jahrhundert. Beiträge zur Rechtsgeschichte Praktiken und deren Verfolgung vom 14. Bis zum 19. Jahrhundert. Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs 9/1 (2019), 207–226.

¹⁰ Njegove objave o zgodovini kriminalitete na Štajerskem najdemo na: https://online.uni-graz.at/kfu_online/wbForschungsportal.cbShowPortal?pFpFospNr=&pOrgNr=&pPersonNr=57538&pMode=E&pLevel=PERS&pCallType=PUB.

¹¹ Brunner, Andrea »Geschlechtsspezifische Delikte und die Entwicklung des Strafrechts vom 19. Jahrhundert bis heute« (diplomsko delo, Graz: 2011), 65.

O prizadevanjih cerkve, da bi ne le skrbela za vernike in njihove duše, ampak, da bi jih tudi vodila in nadzorovala njihovo delovanje v skladu z normami ter jih v primeru kršitev disciplinirala, na tem mestu ni potrebno podrobno razlagati. Nadzorovanje, discipliniranje in kaznovanje s strani države ni temeljilo le na verskih in/ali v naravnem pravu utemeljenih moralnih normah in na avtoritativno odrejenem pravnem redu, ki je bil zlasti od 18. stoletja s kodifikacijami znatno diferenciran, ampak je bilo tudi okrepljeno s pravico in razumevanjem države tako imenovanega prosvetljenega absolutizma, da bi dvignili narodnogospodarsko zmogljivostjo njihovih podložnikov oziroma odpravili ovire.¹²

V ozadju tega je tudi redukcija številnih cerkvenih praznikov v času Marije Terezije in Jožefa II., kot tudi omejitve in dokončna prepoved romanj. Od krajevnih duhovnikov je država zahtevala, da spremljajo in opominjajo spoštovanje uradnih predpisov. Zmanjšali so število t. i. kmečkih praznikov, ki so bili na podeželju pogosto združeni s kratkimi romanji in so na določen način predstavljali dela prosti čas podeželskega prebivalstva, še posebej služabnikov.¹³ Dokler je na ta »dan« prebivalstvo v nekoliko številčnejšem obsegu, kot je pisalo v poročilih, prihajalo k službi božji, duhovščina ni imela pripomb. Celo vseh jim je bilo, če so zajezili pretirana družabna srečanja, predvsem ples in obiskovanje gostiln.¹⁴ Za skrbnike duš so bili v njihovih očeh prav obiski gostiln, plesne prireditve in večerna srečanja v zasebnih hišah, kjer se je pilo, pelo in plesalo, prvi koraki v nepravo smer. Nočna srečanja, pijanost, pretepi naj bi bile razvade v fari, je ordinariatu¹⁵ pisal dušni pastir iz Šmohorja v Ziljski dolini (Hermagor) leta 1868. 20 let pred tem je dušni pastir neke sosednje fare obsojal zlasti strast do plesa svojih župnih otrok, in težnjo, da poteka ples čez polnoč, kot največjo nečednost.¹⁶ Eden njegovih duhovnih sosedov je v 1840-em letu svojemu predstojniku v celovski rezidenci prigovarjal, da naj vztrajajo pri tem, da glede sle po plesu, fantovskih pretepih in njihovem

¹² Wiesflecker, Bauernvolk, 34–35. Exemplarisch dargestellt bei: Wiesflecker, Peter »Feistritz an der Gail. Ein Dorf im Schnittpunkt dreier kulturen« (Klagenfurt: Eigenverlag der Gemeinde Feistritz an der Gail 2003), 115–116 bzw. ders.: Arbeiten und Beten – Facetten des Alltags. Krieber, Klaus (Hg.) »Mörtl«, Franz/Wiesflecker, Peter »Spuren alter Volkskultur im Raum Egg« (Klagenfurt – Hermagor: Hermagoras/Mohorjeva 2016), 38–41.

¹³ O kulturi praznovanja v agrarni družbi glej: Wiesflecker, »Tanzen und singen – Feiertag und Festkultur«, v Krieber, »Spuren alter Volkskultur«, 43–55.

¹⁴ Archiv der Diözese Gurk (ADG), »Alte Pfarrakten Feistritz an der Gail«, »Visitationsberichte des 19. Jahrhunderts«.

¹⁵ ADG, »Alte Pfarrakten Egg«, K. 1, Synodalrelation 1868.

¹⁶ ADG, »Alte Pfarrakten Mellweg«, K. 1, Synodalrelation 1847.

nagnjenju po alkoholu, duhovniku ne bi ostal noben drug izhod, kot da o taki nesreči joka, vendar pa je istočasno pristal, da naj bi tisti duhovniki, ki bi se zmerno udeleževali družbe s svojimi verniki, uživali neenako visok ugled, kot oni, ki so vsekakor vztrajali na preveliki moralni strogosti, kajti duhovnik, ki bi bil proti plesu naj bi hitro veljal za čudaka.¹⁷

Duhovščina je glede ukrepov proti domnevnim ali dejanskim deviacijam svojih faranov pri državnih organih, vsaj v 19. stoletju, naletela na gluha ušesa. Leta 1818 so se duhovniki okoli Šmohorja obrnili na okrajno glavarstvo in zahtevali ostre ukrepe zoper ekscesne plesne prireditve. Gotovo je dokazano, da plesi pri neizobraženem ljudstvu prehajajo vedno v pijančevanje, pretepanje in druga nezaslišana dejanja, pri čemer je celo miroljubno prebivalstvo v kraju moteno v svojem miru zaradi divjega hrupa pijanih moških vse do belega dne. Takšni fantje, ki so rogovili celo noč, tudi naslednjega dne niso zmožni opravljati svojega dela, ker so še na pol pijani in zato svojim delodajalcem protipravno jemljejo zaslužek in hrano. Nagovorjena okrajna gosposka je na to reagirala strogo in sporočila, da naj bi se zavedala svojih pravic.¹⁸

Večerna ali nočna druženja fantov niso imela izključnega namena, da bi obiskali dekliške sobe, ampak so bila priložnostna srečanja, pri katerih so peli. Tudi alkohol pri tem ni igral takšne vloge, o kateri bi s prezgodnjimi zaključki na podlagi virov smeli sklepati, kajti vino je bilo drago in redko in so ga uživali le ob posebnih prilikah. Pretepi moških na proščanjih so bili pogosto le merjenje moči in označevanje meja med posameznimi vaškimi skupnostmi. Ob tem je bila skupna izvedba običajev, ki je posledično pomenila vključitev v vaško skupnost in je skupno doživljanje vodilo do vsesplošnega pretepa, kar je morda celo utrjevalo identiteto.

V zapisniku vizitacije v Ziljski dolini in Lesachtalu je krški knez škof kardinal Salm celo zapisal, da so se proščanja v tem delu dežele dogajala vsakot tedensko in se po pravilu končala s pretepom.¹⁹

Nečistost – fornikatio

Prestopki proti šesti ali celo proti deveti božji zapovedi so bili dolgo časa kaznovani z vrsto kazni. Poleg cerkvenih sramotilnih in spokorniških kazni, ki

¹⁷ ADG, »Alte Pfarrakten Göriach«, K. 1, Synodalrelation der 1830er – bzw. Frühen 1840er – Jahre bzw. Fragebogen im Vorfeld der Visitation 1838.

¹⁸ ADG, »Alte Pfarrakten Egg« K. 1.

¹⁹ Glej Klemun, Marianne/Tropper, Peter: »Die Reise selbst hat ihre Eigenheiten ...«, »Der Bericht über die Visitation des Kardinals Salm in das Gail- und Lesachtal«, 1817 (Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereins für Kärnten: 2011).

so zadele prizadete, so prekrški spadali tudi pod disciplinsko oblast posvetnih avtoritet, ki so izrekale največ denarne kazni, pri ponovljenem očitaniu o razuzdanem življenju so bile lahko izrečene tudi zaporne in delovne kaznilniške kazni.²⁰

Posamezne deželne sodne uredbe, katerih območje je bilo omejeno na posamezno zemljiško gospostvo in so urejale tako civilno kot kazensko pravo, so vsebovale decidirana vprašanja o spolni morali in prestopke zoper njo.

Vsakemu zemljiškemu gospodu je bilo naročeno, da strogo pazi, da nobeden od podložnikov in služabnikov v njegovi hiši naj ne bi živel skupaj v nečistem in nečastnem življenju,²¹ da v svoji hiši niso trpeli nobenega moškega (hlapca ali fanta), niso mu smeli dati dela ali ga celo zaposliti, kjer bi se družil s *samskimi babnicami* in bi torej v smislu šeste zapovedi lahko imel nedovoljene odnose z ženskim spolom.²² Isto je veljalo za ženske, ki so imele nedovoljene spolne stike z moškimi, samskimi fanti in hlapci. Če se je za takšne stike v 18. stoletju zvedelo, so morali plačati, tako gospodar kot hlapec, dekla in fant vsak po pet goldinarjev kazni,²³ kar je bila takrat vrednost dobrega teleta.

Prestopki zoper šesto zapoved so bili posebej očitni pri nezakonskem materinstvu. Leta 1776 je deželno knežji patent predvideval v primeru prve nezakonske materinskosti tri do osem dnevno zaporno kazen, pri ponovitvi je bila predvidena telesna kazen in pri tretjem otroku lahko tudi zaporna kazen.²⁴ V času Jožefa II. (heteroseksualni) spolni odnosi neporočenih oseb ne predstavljajo kršitev po kazenskem zakoniku, ampak le policijski prestopki. Kazenski zakonik njegove matere je pri nečistovanju predvideval, da je bil to navadni prestopki kaznovan z denarno ali zaporno kaznijo, od tretjega nezakonskega poroda pa je bila materi zagrožena telesna kazen in izgon iz dežele.²⁵

Tozadevno je vaški red gospodarju naložil obvezo, da je moral strogo paziti na svoje služabnike. Skrbeti je moral, da so bila hišna vrata ponoči zaprta,

²⁰ Glej »Den Überblick bei Brunner, Geschlechtsspezifische Delikte«, 51–64.

²¹ Gerichts-, Weide- und Waldordnungen »der Herrschaft Straßfried« (17. in 18. stoletje) in: Steirische und Kärnthnerische Taidinge. Hrsg. v Ferdinand Bischoff und Anton Schönbach (Wien: Braumüller 1881), 435–446, tu 442.

²² Gerichts-, Weide- und Waldordnungen »Der Herrschaft Straßfried« in »Bischoff, Taidinge«, 442.

²³ Gerichts-, Weide- und Waldordnungen »Der Herrschaft Straßfried« in »Bischoff - Taidinge«, 442–443.

²⁴ Patent vom 16. August 1776.

²⁵ Hammer-Luza »Kinds-mord und Motive«.

skrbeti za ločitev med spoloma, s čimer bi se naj onemogočali sleherni nedovoljeni kontakti.²⁶

Da je bila prav tukaj siva cona velika in da so se zlorabliale razmerja avtoritete vse do velikih samovolj, ni treba posebej navajati. Zoperstaviti se temu je bilo težko. Sicer so že posamezni deželnosodni redi urejali procedure, če se je zgodil kakšen spolni prestopok – ženska je najbližjim sporočila z glasnim kričanjem in z razkuštranimi lasmi,²⁷ vendar je bila prijava največkrat zaman in se je neredko končala z očitkom, da naj bi ženska spodbujala (domnevnega) storilca. Viri, ki poročajo o poseganju zemljiških gospodov proti služabnikom, predstavljajo izjeme kot npr. iz leta 1877 v nekem koroškem občinskem uradu narejenem zapisniku o spolnem prestopku nekega zemljiškega gospoda zoper deklo, kar je bilo vsekakor javno šele, ko je dekla zapustila svoje delovno mesto in je delodajalec mislil nastopiti zoper rešitev delovne obveznosti.

»Vzrok mojega nastopa je naslednji: znano je, da je žena gospoda O. ljubosumna ženska in je bila ljubosumna že na nekaj dekel. Zdaj pa je tudi meni večkrat podobno očitala in ko mi je bilo nekega dne že nadležno, sem nekega dne rekla ženi, da se v spolne odnose nikoli nisem spuščala in se tudi nikoli ne bi in sem ji povedala za nezgodo. Ko sem nekega dne delala z gospodom O pod kozolcem, mi je kazal izjemno prijazno lice in me nenadoma prijel z obema rokama in me hotel vreči na tla, da bi spolno meseno občevala, da bi me tako rekoč posilil. Ker sem se temu z vso silo uprla, sem se ga po dolgotrajnem sem in tja končno osvobodila in zbežala. Ta primer je sveta resnica in kljub temu nisem takoj zapustila službe. Končni vzrok mojega izstopa iz službe je, ker me je moj gospodar pretepel in oklufotal, oklufotal tako, da me je še nekaj dni bolela glava.«²⁸ Izid postopka ni znan.

Terezijanski zakonik iz leta 1768 (*Constitutio Criminalis Theresiana*) je delikt posilstva uvrstil med delikte zoper нравstvenost, toda zahteval je podobno kot *Constitutio Criminalis Carolina* Karla V., da naj bi bila žrtev

²⁶ Podroben prikaz o tozadevnih državnih odločbah daje Meyer Therese: »Dienstboten in Oberkärnten« (Klagenfurt: Verlag des Kärntner Landesarchivs 1993). O zaznavah služabnikov cerkvenih avtoritet glej Wiesflecker, Peter: »Hohenthurn, Geschichte eines Lebensraumes und seiner Menschen« (Klagenfurt: Heyn 2009), 278–279 in ADG, »Alte Pfarrakten Göriach (Gorje), K. 1, Synodalrelationen bzw. Fragebögen im Vorfeld der Visitationen von 1817 und 1838.«

²⁷ Primerjaj sklepe gospodstva Wasserleonburg (Čaški grad) za čas od leta cca 1565 do do 1581 v Bischoff, Taidinge, 426–434, tukaj 428.

²⁸ Archiv Wiesflecker – Schnabl (Achomitz - Zabranec), »Mappe Familie Oberegger«, H. 1. (Johann Oberegger), Niedeschrift vom 17. August 1877.

»spolno neoporečna«.²⁹ Povzročitelj pa je bil obsojen na smrt z obglavljenjem. Če pa je bila možnost pomilostitve npr. poskus posilstva ali prošnja žrtve, da se povzročitelj obvaruje smrti, je bil storilec kaznovan z zaporom ali izgonom iz dežele.³⁰ Jožefinski kazenski zakonik iz leta 1787 ni v posilstvu videl moralnega prekrška, pač pa prestopek zoper svobodo in čast in ni več zahteval oporečnosti žrtve.³¹ Za kazen je bila namenjena težka ječa, javno delo in splošno razkritje storilca.³² Kazenski zakon iz leta 1803 je predvidel težko ječo od pet do deset let, pri predložitvi oteževalnih kazenskih okoliščin (zdravstvene poškodbe ali smrt žrtve) pa je bilo možno povečanje kazni do dvajset let. Če se je ta določba, kot tiste iz prejšnjih kodifikacij, nanašala na ženske žrtve, neodvisno od tega, kakšna je kot ženska bila, kot je zapisal komentator,³³ je ta zakon predvideval kaznivo dejanje oskrunitve osebe mlajše od 14 let.³⁴

Kazenski zakon iz 1852. leta je posilstvo definiral kot dvodelni delikt: skrunitev in zlorabo pri zunaj zakonskem spolnem aktu. Pri tem je za dovršitev zločina moralo priti do spolnega občevanja. Pri osebah mlajših od 14 let je zadoščala spolna zloraba kot dejansko stanje.³⁵ V judikaturi po 1880 se je dejansko stanje dodatno izdiferenciralo in zaščita žrtve se je še povečala.

Prosvetljena država 18. stoletja je v deliktu videla tudi škodovanje gospodarstvu. Zahteva po uporabnosti, ki je prežemala vsa življenjska področja v vsej epohi, je razvidna tudi v judifikacijah časa kot obrobna zadeva, tako je navedeno v komentarju v Jožefinskemu zakoniku iz leta 1787 o dejanskem stanju posilstva: storilec naj se ne bi le pregrešil nad (žensko) žrtvijo, oropal jo je spoštovanja someščanov, morda ji je zadal bolečine in zoper volje dolžnost matere. V oziru na prebivalstvo naj bi se bilo bati velike škode za državo. Kajti tudi če omadeževano dekle ne pride v naročje pregrehe in nato za prebivalstvo nič ne dela, je vendarle upanje, da bi našla moža, največkrat izgubljeno, čeprav je čista in živi krepostno naprej. Vendar pa je država od časa Jožefa II. videla v spolni nepoškodovanosti osnovno pravico ženske, tudi za tiste, ki so v javni

²⁹ Brunner, Geschlechtsspezifische Delikte, 8.

³⁰ Brunner, Geschlechtsspezifische Delikte, 9.

³¹ Brunner, Geschlechtsspezifische Delikte, 9. Reiter, Ilse »Zur Geschichte des Vergewaltigungsdelikts unter Berücksichtigung der österreichischen Rechtsentwicklung«, Künzel, Christine (Hg.) »Unzucht – Notzucht – Vergewaltigung. Definition und Deutungen sexueller Gewalt von der Aufklärung bis heute« (Frankfurt – New York: Campus Verlag 2003), 48.

³² Josephinisches Strafgesetzbuch (1787), § 141.

³³ Npr.: Egger, Franz von »Kurze Erklärung des zweiten Theils des Österreichischen Gesetzes über Verbrechen und schwere Polizey – Uebertretungen, Bd. 1« (Wien - Trieste: 1816), §110 u. 135.

³⁴ Brunner, Geschlechtsspezifische Delikte, 11.

³⁵ Brunner, Geschlechtsspezifische Delikte, 12–14.

zaznavi veljale za »liederliches Weibesbild«. ³⁶ V znanstvenih krogih tega časa se je še vedno diskutiralo ali ženske iz podeželskega okolja, še posebej iz nižjih kmečki slojev, sploh lahko izgubijo »čast«. ³⁷

Konkretna življenjska resničnost je izgledala drugače. Raziskave o smrti otrok v Notranji Avstriji kažejo, da je marginaliziranje nezakonskih mater s cerkvenimi kaznimi segalo pozno v 18. stoletje. ³⁸ Leta 1779 je bilo duhovnikom prepovedano, da bi istočasno izvajali cerkvene kazni brez vednosti deželnih uradov. Jožef II. je leta 1784 odločil, da se pri krstu otročnic ne sme delati razlike med zakonskim in nezakonskim materinstvom. ³⁹ V prvi tretjini 19. stoletja je bila s strani državnih uradnikov monirana stroga gorečnost duhovščine zoper padla dekleta. ⁴⁰ Istočasno pa vendar najdemo tudi nasprotno primere duhovščine, ki so ji bile jasne spremljajoče okoliščine pred – ali nezakonskih otročnic in, ki so znali z dobrim uvidom v dejansko stanje ocenjevati položaj kot recimo koroški duhovnik leta 1800, ki je v letnem poročilu o moralnosti svojih župnih otrok zabeležil, da za že tretji nezakonski porod neke ženske ni bil vzrok v pomanjkanju morale, pač pa v zavračanju njenih kmečkih staršev do zakona s premalo premožnim očetom otroka. ⁴¹

V sodobnem ocenjevanju in kaznovanju nezakonskih mater (in s tem povezanimi predzakonskimi spolnimi stiki), so bile v Notranji Avstriji velike razlike. V Zgornji Štajerski in na Koroškem so bila nezakonska materinstva manj problematična kot v tako imenovani Spodnji Štajerski ali Kranjski, kjer je bil nivo nelegitimnosti nižji, nasprotno pa primeri umora otroka znatno višji kot v drugih delih dežele. ⁴²

Prevedel: Franc Rozman

³⁶ Sonnleithner, Franz »Anmerkungen zum neuen Josephinischen Strafgesetz« (Wien: 1787), 287, citat po Brunner »Geschlechtsspezifische Delikte«, 10.

³⁷ Npr.: Hammer-Luza »Kindsmord und Motive«, kot prikaz stanja znanstvenega dognanja na tem področju.

³⁸ Primer o tem pri Hammer-Luza »Kindsmord und Motive«.

³⁹ Innerösterreichische Gubernialverordnung vom 21. Oktober 1784.

⁴⁰ Viri o tem pri Hammer-Luza »Kindsmord und Motive«.

⁴¹ ADG, »Alte Pfarrakten Feistritz/Gail, k. 1., Synodalrelation 1800/1801«.

⁴² Hammer-Luza »Kindsmord und Motive«, npr. kot njen prispevek o smrti otrok na (zgodovinsko gledano) Spodnjem Štajerskem: »Detomor v mariborskem in celjskem okrožju v 18. in 19. stoletju« / »Kindsmord im Marburger und Cillier Kreis im 18. und 19. Jahrhundert«. In v »Časopis za zgodovino in narodopisje« / »Review for History and Ethnography«, 45/4 (2009), 60–78.

“DEVIANCE IN THE COUNTRYSIDE”. REALITY AND POLARIZATION IN RELATION TO “TRANSGRESSIONS” IN A PRE-MODERN AGRARIAN SOCIETY

Summary

The perception of “sexual deviance in the countryside” is characterized by stereotypes. A look at the historical sources reveals a completely different and, above all, a differentiated picture. The disciplining of so-called deviant behaviour by the state and the church can be ascertained, as can the economic constraints that prevented marriages. Until 1848, for example, marriages were subject to the consent of the manorial lords, and thereafter to that of the political administrative authorities. Consequently, alleged or authoritatively established deviance was rarely an expression of a “dissolute” lifestyle. Rather, it was an expression of a rigid system whose social and economic framework gave only a few people the opportunity to live a life of their own design.

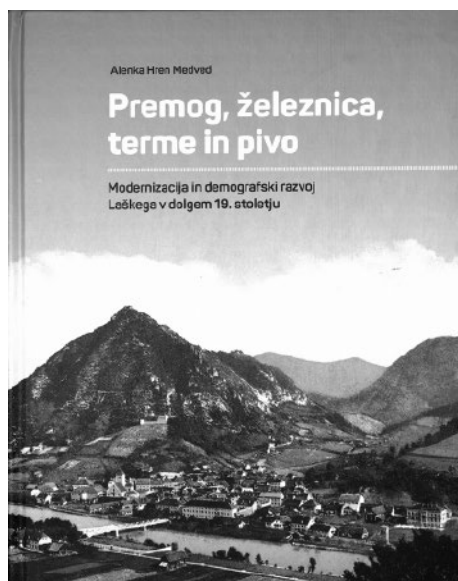
„DEVIANZ AUF DEM LANDE“. REALITÄT UND POLARISIERUNG IN BEZUG AUF „VERSTÖSSE“ IN EINER VORMODERNEN LANDWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

Zusammenfassung

Die Wahrnehmung von „sexueller Devianz auf dem Lande“ ist durch Stereotype geprägt. Ein Blick in die historischen Quellen zeigt ein gänzlich anderes und vor allem ein differenziertes Bild. Die Disziplinierung sog. devianten Verhaltens durch Staat und Kirche ist ebenso zu konstatieren wie die wirtschaftlichen Zwänge, die Eheschließungen verhinderten. Bis 1848 war etwa eine Eheschließung an die Zustimmung der Grundherrschaft gebunden, danach an die der politischen Verwaltungsbehörden. Behauptete oder autoritativ festgestellte Devianz war daher nur selten Ausdruck eines „liederlichen“, Lebenswandels, sondern vielmehr eines rigiden Systems, dessen sozialer und wirtschaftlichen Rahmen nur wenigen die Möglichkeit gab, ein Leben nach eigenem Entwurf zu leben.

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

RECENZIJA MONOGRAFIJE
»PREMOG, ŽELEZNICA, TERME
IN PIVO. MODERNIZACIJA
IN DEMOGRAFSKI RAZVOJ
LAŠKEGA V DOLGEM 19.
STOLETJU« ALENKE HREN
MEDVED

Regionalna zgodovina lahko prispeva zelo zanimive in pomembne vpoglede v preteklost, če se raziskovanje lokalnih podrobnosti ne izgubi v podrobnostih, in če se povezuje širšimi tematikami in prispeva k nadregionalnim splošnim ugotovitvam. Prav to povezovanje mikro in makro ravni je Alenki Hren Medved, vodji domoznanskega oddelka Osrednje knjižnice Celje, odlično uspelo v njeni zgodovini Laškega v 19. stoletju.

Modernizacija, torej preoblikovanje širokih področij življenjskega sveta, do katere je prišlo v dolgem 19. stoletju, je idealna tema za takšno povezovanje lokalnega z globalnim oz. evropskim razvojem. K temu razvoju štejemo industrializacijo, boljše možnosti mobilnosti, povezovanje z boljšo infrastrukturo in prometnimi povezavami, modernizacijo in demokratizacijo države, administracijo in šolstvo, izboljšavo kmetijske produkcije, življenjskih pogojev širšega prebivalstva in s tem prvi in drugi demografski prehod (boljše higienske, bivanjske in medicinske možnosti, boljša prehrana, manjša umrljivost otrok, zmanjšanje mortalitete itd.). V malem se torej zrcali veliko: napredek in modernizacijski sunki, ki so zajeli velik del centralne Evrope v tem času, se odražajo na ravni posameznega mesteca, trga ali vasi kot v danem primeru, v Laškem. Istočasno postane v tej knjigi jasno tudi to, da ne gre za sorazmerni vzpon skozi 19. stoletje, ampak, da so spremembe v prvi polovici stoletja še majhne in včasih komaj opazne in da se modernizacijski sunki okrepijo po letu 1848 in predvsem v zadnjih desetletjih 19. stoletja. Razvoj tudi ni vedno enak v mestih in na podeželju, kar Alenka Hren Medved prikaže s številnimi primeri, ko primerja situacijo trga Laško z okolico. Z obilico zgodovinskih virov torej prepričljivo prikazuje demografske spremembe in

modernizacijo dolgega 19. stoletja na mikro ravni Laškega.

Avtorica se je seznanila z veliko viri in je pri tem zopet upoštevala ravnotežje med malim in velikim. Kontrastira pogled »od zunaj« oz. »od zgoraj« s pogledom »od spodaj«, pri čemer uporablja statistične množične vire, kot so npr. katastri, popis prebivalstva, statusi animarum in matične knjige. Kot konkreten primer bi omenila demografski razvoj Laškega, gostoto in gibanje prebivalstva, njegovo versko in narodno sestavo ter spremembe v strukturi družin (število in umrljivost otrok, starost pri poroki, število oseb v gospodinjstvu, število nezakonskih otrok). Po natančni statistični analizi družin v Laškem in okoliških vaseh na podlagi matičnih knjig ter popisov prebivalstva (1870–1910) avtorica nadgradi te ugotovitve s konkretnimi primeri družin in tipi družin – kmetov, meščanov, gostačev, rudarjev itd. »Gola« števila s tem dobijo obraz in lažje so spet vidne razlike med trgom in okoliškimi vasmimi. Statističnim analizam rojstev, smrti, porok itd. doda tudi zanimivo analizo najbolj priljubljenih moških in ženskih imen v 19. stoletju v Laškem.

Razen tega Alenka Hren Medved svoje ugotovitve uvršča v uveljavljene teoretične okvire in tudi za to želim navesti primer. Slovenski prostor se namreč nahaja na stičišču dveh družinskih vzorcev, na tako imenovani Hajnalovi liniji (St. Petersburg – Trst), torej na meji med zahodnoevropskim in vzhodnoevropskim patriarhalnim tipom poročnih in družinskih vzorcev. Po prejšnjem tipu se pari poročajo precej pozno in imajo v poprečju manj otrok, medtem ko je pri slednjem povprečna starost pri poroki nižja in ženske

rodijo več otrok. Na podlagi statistične analize, ki jo avtorica naredi, ugotovi, da spada Laško med območja zahodno od Hajnalove linije. Več takih lokalnih študij bi lahko prispevalo k natančnejšemu risanju Hajnalove linije na tem slovenskem (in hrvaškem) območju in bi bilo zato zelo zaželeno.

Kljub osredotočanju na modernizacijo avtorica tudi ne zanemarja kontinuitet v 19. stoletju. Tudi če oriše razvoj premogovništva in drugih novih gospodarskih panog, vpliv Južne železnice na kraj ter prve zametke turizma v Laškem, ugotavlja, da se je večina prebivalcev okoliških vasi še vedno preživljala s kmetijstvom. Poudarja tudi kontinuiteto veljavnosti katoliških vrednot (npr. ko gre za nezakonske otroke) in neprekinjeno pomembnost kmečkega in katoliškega koledarja za strukturiranje življenja preprostega prebivalstva. Kljub izgradnji železniške proge so še vedno druge prometne povezave močno vplivale na zunanje stike in mobilnost prebivalstva. Čeprav je Laško mejilo na Kranjsko, je bilo tradicionalno bolj povezano z drugimi štajerskimi mesti in trgi kot s slabše prometno povezano Kranjsko, kar avtorica pokaže s poklicno in poročno mobilnostjo laškega prebivalstva.

Skratka: branje »Premog, železnica, terme in pivo« zgodovinarke Alenke Hren Medved ne priporočamo le regionalnim zgodovinarjem ali lokalpatriotom Laškega. Primer tega majhnega obrtniškega trga ob Južni železnici ponuja tudi širšemu občinstvu zanimiv vpogled v modernizacijo in demografski razvoj teh delov srednje Evrope.

Karin Almasy

MIRJANA FURLAN: JOŽKO SLOBODNIK, MAISTROV BOREC.
Belokranjsko društvo generala Maistra, Metlika 2021, 138 str.

Mirjana Furlan se je lotila zbiranja gradiva o Jožku Slobodniku, belokranjskem rojaku in Maistrovem borcu, in sveženj najzanimivejših paberkov povežala v knjižno izdajo v založništvu Belokranjskega Maistrovega društva iz Metlike. Spremno besedo h knjigi je prispeval Jože Matekovič, lektorica je bila Darinka Orlič Bezenšek, grafično je knjigo oblikoval in pripravil za tisk Stane Križ iz Metlike. Izšla je v nakladi 500 izvodov.

Pisec spremne besede Jože Matekovič je spomnil, da avtorica že vrsto let sistematično proučuje življenje in delo Jožka Slobodnika. Po njegovem mnenju je Furlanova najbolj temeljito raziskala življenjsko pot tega zanimivega moža,

ki je bil zvest Maistrov sodelavec, in je knjigo o njem napisala zelo korektno na osnovi dokumentov in virov. Vsebinska knjige je zanimiva in lepo berljiva. Matekovič je še opozoril, da bo knjiga lahko dragocen pripomoček vsem bodočim piscem in sestavljalcem seznamov pomembnih Belokranjcev ali pomembnih slovenskih vojaških častnikov. Furlanova bralcem že v uvodu pove, da njena knjiga ni romaniziran življenjepis, je samo zbir vsega, kar je med raziskovanjem uspela najti o Slobodniku. In moramo biti pošteni ob mnenju, da se je pri zbiranju gradiva potrudila in napisala knjigo, ki jo bodo lahko uporabili zgodovinarji, ko se bodo znanstveno lotevali raziskovanja življenjske in vojaške poti moža, ki je bil uradno Jožef Slobodnik, podpisoval pa se je različno. Enkrat kot Jožef, včasih kot Jože ali celo Joško. Avtorica domneva, da so ga najbrž tako klicali doma. Po rodu je bil iz Radovice pri Metliki. Bil je topničar, narednik – ognjičar, pozneje je napredoval do oficirskega čina poročnika. Upokojen je bil kot artilerijski podpolkovnik. Zdi se mi vredno zapisati še željo avtorice, ki pričakuje, da se bodo raziskovalci lotili poglobljenega proučevanja novega gradiva in bodo lahko njeno knjigo dopolnili s svojimi znanstvenimi izsledki in ugotovitvami. Kot vir jih lahko knjiga celo vodi skozi morebitno obširnejšo raziskavo o tem, včasih celo rahlo protislovnem in svojeglavem Maistrovem borcu. Že v uvodu nas opozori, da je bil Slobodnik poleg Vaupotiča v pripravi na prevrat v Mariboru novembra 1918 eden najpomembnejših Maistrovih sodelavcev oz. soborcev. Maister ga je celo označil za »oslobodnika«. In še nekaj je vredno omembe, namreč avtoričino

vprašanje, zakaj je njena knjiga o Jožku Slobodniku nastala šele 55 let po njegovi smrti. Dodaja, da je treba odnos javnosti do tega Maistrovega sodelavca obravnavati v kontekstu družbenega in političnega pogleda vsakokratne oblasti na generala Rudolfa Maistra in njegovo zgodovinsko vlogo. Vemo, kaj se je zgodilo z Maistrom po njegovi nenadni upokojitvi leta 1923, in vemo tudi, kakšen je bil odnos oblasti do osvoboditelja slovenske Štajerske in do njegovih borcev – prostovoljcev za severno mejo po drugi svetovni vojni od leta 1945 dalje. Tega ni treba ponavljati in tudi Furlanova o tem ne razpreda na dolgo in široko. Zapiše le, da so bili Maister in njegovi borci za severno mejo po letu 1945 precej zapostavljeni in včasih celo zamolčani. Odnos oblasti se je začel spreminjati po letu 1987, ko je Maister v Mariboru končno dobil spomenik. Nekaj podobnega se je dogajalo s Slobodnikom, o katerem je še največ pisal upokojeni brigadir SV, raziskovalec slovenske vojaške zgodovine, nekdanji novinar in urednik Janez J. Švajncer. Ta je v knjigi iz leta 2014 z naslovom *General Rudolf Maister – zamolčano* napisal poglavje *General Maister in Joško Slobodnik*. Furlanova nas spomni, da je v tem poglavju Švajncer objavil tudi pisma, ki jih je Slobodnik pisal generalu Maistru, in Švajncerjeve ocene dogajanja okoli Slobodnika leta 1964, ko je imel že hude težave z vidom. Švajncer poudarja, da je Slobodnik izkazoval generalu Maistru popolno pripadnost, da pa je imel ob 10. obletnici bojev za severno mejo pripombe, ker so nekatere dogodke iz prelomnih dni predstavljali drugače, kot se jih je spominjal sam. V tem poglavju, ki bo morda bralce knjige najbolj pritegnilo,

nas branje Slobodnikovih pisem generalu Maistru pripelje do leta 1964, ko so bili v TV 15, reviji Zveze borcev NOB, objavljeni Slobodnikovi spomini na prevratni čas v Mariboru, in enako v Zgodovinskem časopisu njegova izjava o osvoboditvi Maribora leta 1918. V njej je Slobodnik »zanikal, da je Rudolf Maister leta 1918 v Mariboru izvedel kak prevrat, revolucijo ali razoroževanje«. Ponoči 31. oktobra je to opravil on s svojimi topničarji. Kot je zapisal, ga je k tej izjavi spodbudilo predstavljanje prelomnih dogodkov, kot jih je v Zgodovinskem časopisu leta 1962 predstavil Lojze Ude. Slobodnikova izjava je dvignila precej prahu in med mnogimi Maistrovimi borci tudi ogorčenje. Švajncer je kot dober poznavalec te tematike dovolj jasno zapisal, da je Slobodnik v vseh pismih izražal iskreno spoštovanje do Maistrovega dela, zato je moralo biti okoli izjave, »da ni res, da je Rudolf Maister izvršil v Mariboru leta 1918 sploh kakšen prevrat in tako dalje«, nekaj narobe in je za njo najbrž stal kdo drug. Švajncer namreč pripiše, da je bil Slobodnik takrat skoraj popolnoma slep in da so v zvezi z izjavo ostale neznanke. Ocenjuje, da »tudi če bi Joško Slobodnik izjavo res napisal in sam v njej zapisal nesmisle, kot jih je vsebovala, noben resen zgodovinar in urednik tega ne bi mogel uvrstiti v resno zgodovinopisno revijo. Zanikati nekaj, kar je bilo splošno znano in potrjeno, je bilo mogoče samo v primeru, da ni šlo za iskanje zgodovinske resnice, pač pa za druge cilje, ki so bili močnejši od nje,« je poudaril Švajncer.

V nadaljevanju knjige je celovito predstavljeno življenje Jožka Slobodnika, ki se je rodil 12. avgusta 1885 v Radovici pri Metliki. Podrobneje je

opisana njegova mladost, služenje vojaškega roka v nekdanji avstro-ogrski vojski in njegov prihod v Maribor okoli božiča 1917. V mesto ob Dravi je prišel z Dunaja in je bil v mariborski topniški vojašnici skupaj z ljubljanskimi in mariborskimi topničarji. O tem je pisal tudi v svojih spominih, v katerih je posebej omenil prva srečanja z majorjem Rudolfom Maistrom in odvetnikom dr. Franjom Rosino 31. oktobra 1918. Sredi novembra tega leta je bil povišan v artilerijskega poročnika, 28. junija 1920 pa je bil sprejet v vojsko Kraljevine Srbije, Hrvatov in Slovencev. Služboval je v mnogih krajih prve jugoslovanske države. Med drugo svetovno vojno so ga vabili k domobrancem, a je to vabilo vedno odklonil. Leta 1946 je bil upokojen kot podpolkovnik jugoslovanske kraljeve vojske in je z ženo živel v Ljubljani. Tam je 1. novembra 1966 umrl. Na njegovi rojstni hiši v Radovici pri Metliki so mu 15. novembra 2015 odkrili spominsko ploščo.

V knjigi je več poglavij iz Slobodnikovih sicer objavljenih spominov, katere pa je treba brati res kot osebne spomine in subjektivne poglede na nekatere dogodke, v katerih je sam sodeloval. Zdi se, da je včasih okoli osebnega prispevka nekoliko pretiraval in ni bil dovolj objektiven. Zato je hvalevredna avtoričina odločitev, da je v knjigo vključila poglavje iz že omenjene Švajncerjeve knjige. Objavljena Slobodnikova pisma generalu Maistru veliko povedo o njunem odnosu in tudi o podcenjujoči vlogi, ki jo je Slobodnik imel v prevratnih dogodkih v Mariboru. Bodo pa bralci presenečeni nad pismom z dne 23. marca 1932, v katerem je Slobodnik v Travniku v Bosni generalu Maistru napisal: »Gospod general. Nisem slišal

do sedaj nič kaj posebnega o zaslugah dr. Rosine, Voglarja in Matije Pirca! Vsi trije so mrtvi, naša je dolžnost, da se jim oddolžimo. Brez njih ne bi bilo mariborskega slovenskega župana in marsikateri 'doskorojevič' bi štepal v oguljenih študentovskih hlačah tuje ulice še dalje. Videl sem spomenik Karla Verstovška, ki mu ga je zgradila hvaležna občina in vendar – dr. Rosina je bil zaslužnejši«. Zadnje Slobodnikovo pismo generalu Maistru je datirano 7. julija 1934, torej 19 dni pred Maistrovo smrtjo. Sklepni del knjige prinaša strnjeno besedilo o Rudolfu Maistru, njegov rokopis »Naš Maribor« in kronologijo dogajanja 1. novembra 1918. Zadnji dve poglavji sta namenjeni predstavitvi dr. Franja Rosine in Edvarda Vaupotiča, knjigo pa zaključuje pričevanje Slobodnikovega pranečaka Jurija Matekoviča in pranečakinje Zinke Jordanov. Lahko se strinjamo, in najbrž se celo moramo strinjati s sklepno mislijo Mirjane Furlan, da »je bil dr. Franjo Rosina Maistrova desna roka in da sta bila na vojaškem področju generalova desna in leva roka Jožko Slobodnik in Edvard Vaupotič. Slobodnik na desnem bregu in Vaupotič na levem bregu Drave«. Kljub temu, da je bil Slobodnik po prevratu večkrat kritičen na račun mnogih sodelavcev in je njihovo vlogo ocenjeval drugače, kot smo je vajeni, je treba priznati, da je bil mož iskren slovenski domoljub in zvest Maistrov častnik. Ali, kot je zapisal sam 23. julija 1946: »... v prvem redu pa sem predan sin svojega naroda«. Knjigo bogatijo izbrane dokumentarne fotografije, na koncu pa še obširni seznam virov in literature.

Marjan Toš

Z A P I S I — N O T E S

Spominjanja: *Dan Primoža Trubarja 2021*

Zveza kulturnih društev Maribor in Univerzitetna Knjižnica Maribor v okviru cikla Spominjanja od leta 2015 v Glazerjevi dvorani in razstaviščih UKM s predavanji in razstavami počastita državni praznik dan Primoža Trubarja. V zadnjem času pa so bila Spominjanja zaradi predpisov o omejitvah pri javnih prireditvah že drugo leto zapored prilagojena novim razmeram, čeprav smo do zadnjega upali na vsebinsko posebej izbrano in organizacijsko utečeno izvedbo. O tem, kako smo se spomnili Trubarja v letu 2020, je zapisano v Časopisu za zgodovino in narodopisje v treh prispevkih v poglavju Zapisi (ČZN, 2020, 2–3, 206–211).

Drugačno pot smo morali ubrati v letu 2021. Sprva smo se tudi v Mariboru želeli priključiti vseslovenski počastitvi Adama Bohoriča in povezati skrb in delo obeh velikih mož za razvoj šolstva in izobraževanja na slovenskih tleh. Vendar načrtovane okrogle mize zaradi odmikajočega se odprtja javnih prireditev ni bilo mogoče pravočasno kakovostno pripraviti in izpeljati, zato smo morali poiskati drugačno rešitev. Odločili smo se za tudi drugod uveljavljeno prakso vabljenih predavanj, ko povabljeni predavatelj sam izbere naslov in pogled na temo, ki jo določi gostitelj. Ker je osrednja tema spominskega dneva Primož Trubar, smo se odločili za niz vabljenih predavanj, posvečenih ddr. Jožetu Rajhmanu (1924–1998), slovenskemu literarnemu zgodovinarju, teologu, leksikografu in enemu najpomembnejših trubarologov, ki je v drugi polovici minulega stoletja celovito raziskal in predstavil Trubarjevo življenje in delo. Ker se približuje stoletnica Rajhmanovega rojstva, bomo v prihodnjih nekaj letih spominski dan Primoža Trubarja v Spominjanjih počastili tudi z *Rajhmanovim predavanjem*, s katerim želimo predstaviti trubarološko delo tega pomembnega mariborskega filologa in teologa.

Niz *Rajhmanovih predavanj* je začela dr. **Fanika Krajnc-Vrečko** s predavanjem *Trubarolog Jože Rajhman med teologijo in literarno zgodovino*. Javni sklad za kulturne dejavnosti Maribor je v Glazerjevi knjižnici Univerzitetne

knjižnice Maribor predavanje posnel in je bilo na spletu prvič predvajano na predvečer praznika.

Dr. Fanika Krajnc-Vrečko, literarna zgodovinarica, prevajalka in bibliotekarka, dolgoletna vodja Teološke knjižnice Maribor in sodelavka ZRC SA-ZU, je kot strokovna urednica Zbranih del Primoža Trubarja in z drugim uredniškim, publicističnim in raziskovalnim delom pomembna nadaljevalka tradicije mariborske trubarologije, ki jo je utrdil Jože Rajhman. Z njim jo je povezovalo večletno strokovno sodelovanje, zato smo jo povabili, da niz vabljenih predavanj začne prav ona.

Predavateljica je najprej predstavila temeljna dejstva iz Rajhmanove biografije, od otroških let v Sromljah pri Brežicah in zgodnje izgube matere, šolanja v Celju, od 1941. življenja v izgnanstvu in pomoči pravoslavnega duhovnika v Arandelovcu, gimnazijske mature v Nišu leta 1943, prvih zaposlitev v Nišu in po vrnitvi iz izgnanstva v Celje, študija slavistike in romanistike ter teologije v Ljubljani, diplome na obeh fakultetah, do doktorata iz filoloških ved 1972 in 1974 iz teoloških ved, oba iz raziskovanja življenja in dela Primoža Trubarja.

Možnosti raziskovanja in znanstvenega delovanja zunaj cerkvenih institucij so bile za teologe po letu 1950, ko je bil Jože Rajhman posvečen za duhovnika, omejene in le postopoma so po letu 1970 teologi v svojih razpravah posegali tudi na druga znanstvena področja, z začetkom izhajanja revije Znamenja v letu 1971 pa so dobili možnost objavljati tudi že polemične razprave o različnih teoloških vprašanjih. Druga generacija slovenskih teologov – vanjo je mogoče uvrstiti tudi Jožeta Rajhmana – je v soočanju z aktualnimi družbenimi vprašanji našla dovolj močno spodbudo za iskanje svežega sodobnega teološkega izražanja, slovenska pokoncilska misel pa je dobila priložnost, da se v polni meri tudi v pisnih razpravah razširi med slovenskimi ljudmi. V teh okoliščinah je Jože Rajhman kot duhovni teolog in duhovni vodja mariborskega bogoslovja vzgojil veliko število mariborskih duhovnikov in tako zaznamoval določeno obdobje v mariborski teologiji.

Rajhmanov raziskovalni opus obsega 480 bibliografskih enot, z njegovim raziskovanjem protestantizma je povezanih 130 bibliografskih enot, pri čemer je večina posvečena proučevanju Primoža Trubarja. Po tematiki se razvrščajo v štiri sklope: teologija Primoža Trubarja in njegove zveze z evropsko reformacijo, teološka govorica in metodologija prevajanja slovenskih protestantov, biografije slovenskih protestantov in teologija Jurija Dalmatina. Od osmih monografij se štiri nanašajo na Trubarja, v eni so objavljena Trubarjeva pisma, v drugi pisma slovenskih protestantov, dve pa sta posvečeni teološkim vprašanjem.

Po očrtu Rajhmanovega raziskovalnega opusa se je Fanika Krajnc Vrečko vprašala, kakšen je Rajhman kot literarni zgodovinar trubarolog. Kot katoliški

duhovnik in profesor pastoralne ter duhovne teologije je sistematično raziskoval Trubarjevo življenje in delo in prispeval enega najbolj celovitih pogledov v njegovo teološko podobo, ob čemer pa je oblikoval tudi svojo teološko misel. Na novo je osvetlil Trubarjev miselni profil, poudaril je izvirnost osebnosti, ki je v slovenskem kulturnem prostoru znala uveljaviti svoje poglede, ki so bili neglede na tedanje razmere na slovenskih tleh specifično slovenski. Predvsem pa je opozoril na antropološko humanistično usmerjenost Trubarjeve teologije, ki se je oblikovala po zaslugah Erazma Rotterdamskega, prebiranja švicarskih teologov in njegovega občudovanja antike. Močan vpliv švicarskih protestantov ga je pripeljal do strpnega protestantizma, značilnosti, ki je lastna le Trubarju. Gre za posebno Trubarjevo smer v protestantizmu, ki je razkrila njegovo demokratično miselnost, predvsem v drugačnem odnosu do kmetov, in preporodno misel z elementi etnične in narodne zavesti. Z monografijo *Prva slovenska knjiga v luči teoloških, literarno-zgodovinskih, jezikovnih in zgodovinskih raziskav* (1977) smo prvič dobili temeljno teološko študijo, neobremenjeno s poskusi razsojanja, kaj je prav in kaj so zmote v naukih in ravnanju protestantov. Ponovne natančne raziskave so potrdile Rajhmanove teze, zlasti pa Trubarjevo teološko razgledanost in vpetost v evropski protestantizem. Rajhman je zaokrožil podobo Trubarjeve verske in teološke fizionomije. Kot katoliški duhovnik je objektivno prikazal teologijo slovenske reformacije ter pokazal izjemno poznavanje verskih in duhovnih tokov evropskega 16. stoletja.

To je le nekaj poudarkov iz predavanja Fanike Krajnc Vrečko *Trubarolog Jože Rajhman med teologijo in literarno zgodovino*. Celotno predavanje najdete na You Tube kanalih:

- UKM <https://youtu.be/bSI1n27o70I>
- JSKD Maribor <https://youtu.be/Xhqgq88Pvk0>

Majda Potrata

NAVODILA AVTORJEM PRISPEVKOV ZA ČZN

1. Časopis za zgodovino in narodopisje je interdisciplinarna znanstvena revija za humanistiko in družboslovje. Izdajata jo Univerza v Mariboru, Slomškov trg 15 in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Ulica heroja Tomšiča 5.
2. Prispevke za ČZN sprejema uredništvo na naslov: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@um.si).
3. Prispevki, ki jih objavlja ČZN, so v slovenskem jeziku, povzetki v angleškem in nemškem jeziku, sinopsisi v angleškem jeziku.
4. V koliko gre za razpravo ali članek, mora prispevek obvezno vsebovati povzetek (največ 30 vrstic) in sinopsis (največ 6 vrstic).
5. Prispevek mora biti oddan v dvojni obliki: elektronski, združljivi z urejevalniki za okensko okolje, in odtisnjen na papir. Obsega lahko do 60.000 znakov.
6. Za trditve in znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji prispevkov. Prispevki so lektorirani in strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

7. **Opombe** naj bodo pisane enotno, pod črto, na dnu vsake strani. V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo ustaljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšan naslov (ne letnice izdaje) in številko strani.

Prispevki drugih znanstvenih panog (torej nezgodovinski) lahko izjemoma uporabljajo ameriški način citiranja APA (Stavbar 2006: 23) in seznam literature na koncu prispevka.

8. **Citiranje virov in literature** – če je na koncu objavljeno poglavje viri in literatura morajo biti sistematično navedeni vsi viri in literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne vire ipd. V teh sklopih je potrebno gradivo navajati v abecednem vrstnem redu.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številko fascikla ali škatle.

Literatura – monografije – navedemo: ime in priimek avtorja, *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj in leto izida, str.

Literatura – članek – navedemo: ime in priimek avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko pa še letnik, letnico, številko oz. datum in strani, za zbornik, kraj in leto izida, strani.

9. Priloge (slikovno gradivo, fotografije, zemljevidi ...) bodo natisnjene enobarvno. Skenirane naj bodo v resoluciji 300 dpi (minimalna širina 10 cm) in shranjene v obliki tif ali jpg. Dato-teke slikovnega gradiva naj bodo poimenovane v skladu s podnapisi v besedilu (slika 1 ipd.) in priložene v tej obliki osnovni datoteki. Pri podnapisih k slikovnemu gradivu navedemo: zaporedno številko, naslov slike in vir. Naj bodo na ustreznem mestu v besedilu.
10. Vsak prispevek mora vsebovati točen naslov avtorja: ime in priimek, akademski naslov ali strokovni naziv, delovno mesto ali ustanovo zaposlitve, njen naslov in morebitni naslov elektronske pošte.
11. Za prevode povzetkov in sinopsisov v tuje jezike poskrbi uredništvo revije.

GUIDELINES FOR CONTRIBUTIONS FOR ČZN (Review for History and Ethnography)

1. Časopis za zgodovino in narodopisje (Review for History and Ethnography) is an interdisciplinary review for humanistic and social sciences. It is published by the University of Maribor, Slomškov trg 15 and Zgodovinsko društvo v Mariboru, Ulica heroja Tomšiča 5.
2. Papers should be submitted to the Editorial Board: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@um.si).
3. The articles published in ČZN are in Slovene language, the abstracts are in English and German, the synopses in English.
4. If the contribution is a treatise or an article, then the contribution should have an abstract (of maximum 30 lines) and a synopsis (of maximum 6 lines).
5. The contributions should be submitted in electronic Windows-compatible format and printed on paper. The contributions should not exceed 60,000 characters.
6. The contributions are proofread and peer reviewed with a blind peer review procedure. The authors are responsible for the statements and the scientific correctness of their papers.
7. **Footnotes** should be written unified, under the line on the bottom of each page. In the notes abbreviations should be used and they should be, together with acronyms, explained in the chapter References. With archival sources traditional acronyms for archives, followed by the acronym of the fond or collection, call number or the folder/box number and the number of the archival unit or the name of the document should be used. In references the name of the author, logically abbreviated title (not publishing year) and page number should be cited.

The contribution from other scientific fields (not historical ones) can use the American citation APA (Stavbar 2006: 23) and the reference list at the end of the contribution.

8. **Citation of sources and references** – if there is a chapter Sources and References at the end of a contribution, all the sources and references should be cited systematically (see Footnotes). All the sources, such as archival sources, references, newspapers, oral sources, should be cited separately. Within these groups the materials should be written alphabetically.

Archival sources: the archive, the name of the fond or the collection, if necessary also the number of the folder or of the box should be cited.

References – books should be cited in the following order: Author's name and surname, *Title (and subtitle) in italics*. Publication place and publication year, pages.

References – articles should be cited in the following order: Author's name and surname, title of the article. *Name of the newspaper, review or book of proceedings (in italics)*, for periodicals also volume, year, number or date and pages; for a book of proceedings publication place and publication year, pages.

9. Appendixes (picture materials, photographs, maps...) will be printed monochromatic. They should be scanned in the 300 dpi resolution (min. width 10 cm) and saved in the tif or jpg formats. The picture materials files should be named according to the order they appear in the text (example: slika 1 etc.) and should be added in this format to the basic file. The subtitles for the picture materials should include: consecutive numbers, picture title and source. They should also be put on the right place in the text.
10. Each contribution should have an exact author's address: name and surname, academic or professional title, working place or institution, its address and author's email address.
11. Translations of abstracts and synopses are provided by the Editorial Board.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*
Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru –
University of Maribor and Historical Society of Maribor

Sedež uredništva – *Editorial office*
Univerzitetna knjižnica Maribor
Gospejna 10, 2000 Maribor
e-mail: vlasta.stavbar@um.si
tel. 040 261 333

Prevodi – *Translations*
Grens-tim d. o. o.

Lektoriranje – *Proofreading*
Bojana Samarin (str. 57–68, 81–89)
Silva Belšak (str. 69–79)

Grafična priprava – *Prepress*
Katarina Visočnik

Naklada – *Circulation*
500 izvodov

Tisk – *Printed by*
Cicero, Begunje, d. o. o.

Letna naročnina za študente in posameznike –
Annual subscription price for students and individuals
21 EUR

Letna naročnina za ustanove – *Annual subscription price for institutions*
25 EUR

Cena posamezne tiskane številke – *Single print issue*
6,30 EUR

Revijo lahko naročite na sedežu Zgodovinskega društva v Mariboru,
Ul. heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor (marjan.matjasic@muzejno-mb.si)
ali na sedežu uredništva (zupanur@gmail.com) – *You can subscribe*
to the review at the registered seat of the Zgodovinsko društvo v Mariboru,
Ul. heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor (marjan.matjasic@muzejno-mb.si)
or at the editorial office (zupanur@gmail.com)

ISSN 0590-5966 (tisk/print)
ISSN 2712-3138 (splet/online)
Cena tiskanega izvoda: 6,30 €